

BƏYBALA XANKIŞIYEV

**SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN
ƏSASLARI
(dərs vəsaiti)**

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 31 may 2006-cı il
tarixli 409№-li əmri ilə dərs
vəsaiti kimi tövsiyə edilmişdir.

B A K I – 2 0 0 6

KBT 65.9(2)261.7

UOT 36

X25

Elmi redaktor: prof. **Sadıqov M.M.**

Rəyçilər: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
«Maliyyə» kafedrasının dosenti **Xudiyev N.N.**

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin
«Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı və menecment»
kafedrasının müdiri, dosent **Məmmədov M.A.**

X25 Bəybala Aslan oğlu Xankişiyev
Sığorta fəaliyyətinin əsasları (dərs vəsaiti).
Bakı: «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2006. - 274 səh.

«Sığorta fəaliyyətinin əsasları» adlı dərs vəsaiti «Sığorta işi» fənni kursunun tədris proqramına, ali və orta peşə təhsili standartlarına uyğun tərtib olunmuşdur. Dərs vəsaitində sığortanın mahiyyəti və əhəmiyyəti, iqtisadi və hüquqi əsasları, təkrar sığortanın növləri və formaları, onun xüsusiyyətləri, sığorta risklərinin idarə edilməsi, sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti, investisiya fəaliyyətinin xarakteristikası, sığorta təşkilatlarının maliyyə hesabatları və onların fəaliyyətinə dövlət nəzarəti, beynəlxalq sığorta bazarı və s. məsələlər şərh edilmişdir.

Dərs vəsaitindən ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrinin tələbələri, magistrləri, sığorta şirkətlərində çalışan mütəxəssislər və sığorta işi ilə maraqlanan digər şəxslər istifadə edə bilərlər.

© *«İqtisad Universiteti» nəşriyyatı – 2006*

M Ü N D Ə R İ C A T

I Fəsil. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti və əhəmiyyət.....	11
§ 1. Sığortanın prinsipləri, onun mahiyyəti və əhəmiyyəti.....	11
§2. Sığorta fəaliyyətinin təşkili və onun müasir vəziyyəti.....	28
§3. Sığorta təşkilatlarında marketinq işinin təşkili.....	47
II Fəsil. Sığorta hüququ.....	54
§ 1. Sığorta qanunvericiliyi və normativ-hüquqi aktlar.....	54
§ 2. Sığorta hüququ və onun mənbələri.....	62
III Fəsil. Təkrar sığortanın əsasları.....	71
§ 1. Təkrar sığortanın iqtisadiyyatda rolu.....	71
§ 2. Təkrar sığortanın növləri və formaları.....	81
§ 3. Təkrar sığorta fəaliyyətində sənədləşdirmə.....	93
§ 4. Təkrar sığorta müqavilələri və onun xüsusiyyətləri.....	99
IV Fəsil. Sığorta risklərinin idarə edilməsi.....	112
§ 1. Makroiqtisadi səviyyədə risklərin idarə olunması.....	112
§ 2. Mikroiqtisadi səviyyədə risklərin idarə olunması.....	123
V Fəsil. Sığorta tarifləri və ehtiyatları.....	132
§ 1. Sığorta tariflərinin hesablanması.....	132
§ 2. Sığorta ehtiyatlarının yaradılması.....	149
VI Fəsil. Sığorta fəaliyyətinin maliyyə əsasları	161
§ 1. Sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti.....	161
§ 2. Sığortaçıların investisiya fəaliyyətinin xarakteristikası.....	171
VII Fəsil. Sığorta təşkilatlarının maliyyə hesabatları və onların fəaliyyətinə Dövlət nəzarəti.....	176
§ 1. Sığorta təşkilatlarının maliyyə hesabatları.....	176
§ 2. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə Dövlət nəzarəti.....	211
VIII Fəsil. Beynəlxalq sığorta bazarı.....	221
§ 1. Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində sığorta xidmətlərinin rolu.....	221
§ 2. Beynəlxalq sığorta bazarları.....	233
Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətini əks etdirən göstəricilər	249
İstifadə olunan ədəbiyyatlar.....	270

TABLE OF CONTENTS

	Page
Chapter 1. Economical essence and importance of insurance.....	11
§ 1. Principles, essence, and importance of insurance.....	11
§ 2. Arrangement of insurance activity and its modern situation.....	28
§ 3. Forming of marketing in insurance companies.....	47
Chapter 2. Insurance law.....	54
§ 1. Insurance legislation and normative-legal acts.....	54
§ 2. Insurance law and its sources.....	62
Chapter 3. Bases of reinsurance.....	71
§ 1. The role of reinsurance in the economy.....	71
§ 2. Types and forms of reinsurance.....	81
§ 3. Documentation in the reinsurance.....	93
§ 4. Reinsurance agreements and their characteristics.....	99
Chapter 4. Risk management.....	112
§ 1. Risk management in macroeconomic level.....	112
§ 2. Risk management in microeconomic level.....	123
Chapter 5. Insurance tariffs and reserves.....	132
§ 1. Calculation of insurance tariffs.....	132
§ 2. Forming insurance reserves.....	149
Chapter 6. Financial bases of insurance activity	161
§ 1. Financial sustainability and solvency of insurer.....	161
§ 2. Characteristics of investment activity of insurers.....	171
Chapter 7. Financial reports of insurance organizations and state supervision over their activity.....	176
§ 1. Financial reports of insurance organizations.....	176
§ 2. State supervision over the activity of insurance organizations.....	211
Chapter 8. International insurance market.....	221
§ 1. The role of insurance services in regulating international trade.....	221
§ 2. International insurance markets.....	233
Indications reflecting insurance activity in the Republic of Azerbaijan...	249
References.....	270

Sığorta - Azərbaycan üçün nisbətən yeni və axıra qədər öyrənilməyən sahədir. Biz şübhəsiz ki, sığorta işini inkişaf etdirməliyik, lakin bu işi düzgün və peşəkarcasına yerinə yetirməliyik.

HEYDƏR ƏLİYEV

***1995-ci ildə Londonda «Adam Smit»
Universitetindəki nitqində söyləmişdir***

Hörmətli oxucu!

Sığorta işinin səmərəli təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır.

Hesab edirəm ki, Sizə ilk dəfə deyil sığorta haqqında oxumaq nəsb olub. Biz sığorta işinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq çalışmışıq ki, bu kitabda sığortanın məzmununu müəyyən qədər açıqlayaq. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarının inkişafı tarixi göstərir ki, o, ölkə iqtisadiyyatının artım tempinə güclü təsir göstərə bilir. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, sığorta-iqtisadiyyatın strateji sahəsidir.

Sığorta-bazar iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir və onun fəaliyyəti milli sığorta qanunvericiliyi çərçivəsində həyata keçirilir. Sığorta işinin gələcək inkişafına nail olmaq üçün əsas diqqət sığortaçıların və sığorta bazarının digər iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafələrinin qorunması, sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməsi və sığorta bazarında inhisarçılığa qarşı tədbirlərin gücləndirilməsinə yönəldilir.

Sığorta bazarının əsas məqsədi, respublikada sığorta işinin inkişafı üçün maliyyə-iqtisadi, normativ-hüquqi baza yaratmaqla iqtisadi sabitliyin və milli iqtisadi təhlükəsizliyin

mühüm amillərindən biri - sığortanın rolunun yüksəldirilməsidir.

Azərbaycanda xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılmış birgə sığorta təşkilatları dünya təcrübəsini ölkəmizə gətirməklə milli sığorta bazarının formalaşmasında mühüm rol oynamışlar. Hazırda Azərbaycanın sığorta bazarına xarici dövlətlərin sığorta, təkrar sığorta və broker təşkilatları xeyli maraq göstərirlər.

Bu gün, milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsi ən mühüm və aktual problemlərdən biridir. Azərbaycanda sığortaya olan tələbin səviyyəsi yüksəldikcə sığorta təşkilatları tərəfindən bağlanan sığorta müqavilələrinin sayının artması ilə yanaşı qəbul edilən risklərin də məbləği xeyli yüksəlir. Belə bir şəraitdə sığortaçılar sığortalılar qarşısındakı öhdəliklərinə etibarlı təminat yaratmaq məqsədilə öz üzərlərinə götürdükləri risklərin əsas hissəsini xaricə təkrar sığortaya ötürürlər.

Təbiidir ki, sığortaçılar tərəfindən aparılan belə təkrar sığorta əməliyyatları qanunvericiliyə uyğun həyata keçirilir. Lakin bu milli sığorta bazarının inkişafına müəyyən mənada mənfi təsir göstərir. Hesab edirik ki, təkrarsığorta müqavilələrinin ilkin olaraq yerli sığortaçılarla bağlanması, milli sığorta bazarında təkrarsığorta sisteminin inkişafına böyük təkan vermiş olar. Bu isə ölkədə beynəlxalq standartlara cavab verən güclü təkrarsığorta sisteminin formalaşmasına, yerli sığortaçıların xarici bazarda tanınmasına və xaricdən risklərin təkrarsığortaya qəbul edilməsinə səbəb ola bilər.

Sığorta ölkənin investisiya potensialının artmasına və əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına imkan yaradır.

Bütün bunları nəzərə alaraq sığorta ixtisası üzrə kadr hazırlığı üçün sığorta işinin müxtəlif sahələrini geniş əhatə edən dərs vəsaitlərinin olması lazımdır. Bu məqsədlə təqdim olunan «Sığorta fəaliyyətinin əsasları» adlı dərs vəsaiti hazırlanmışdır.

Kitabda sığorta fəaliyyətinin təşkili, onun mahiyyəti və əhəmiyyəti, sığorta işində marketinqin təşkili, sığorta hüqu-

qunun və təkrar sığortanın əsasları, sığorta risklərinin idarə edilməsi, sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti, investisiya fəaliyyəti, sığorta təşkilatlarının maliyyə hesabatları və onların fəaliyyətinə dövlət nəzarəti, beynəlxalq ticarət sisteminin tənzimlənməsində sığorta xidmətlərinin rolu və beynəlxalq sığorta bazarları və s. məsələlər şərh olunmuşdur.

«Sığorta fəaliyyətinin əsasları» adlı dərs vəsaitinin hazırlanmasını Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət sığorta nəzarəti şöbəsi kollektivinin birgə işinin nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar.

Mən əminəm ki, respublikada sığorta işinin inkişafında, sığorta sahəsində kadr hazırlığının yaxşılaşdırılmasında bu kitabın köməyi olacaqdır.

Dərs vəsaitində olan çatışmazlıq haqqında öz qeydlərini və rəylərini bildirən oxuculara qabaqcadan təşəkkürümü bildirirəm.

prof. Bəybala Xankişiyev

Insurance is a new and non-thoroughly studied sphere for Azerbaijan. Undoubtedly, we must develop insurance business, but we have to approach this business correctly and professionally.

HEYDAR ALIYEV
*From the speech delivered in
Adam Smith University, London, 1995*

Respected reader!

Reasonable arrangement of insurance business and its development in conformity with the international standards level have a great economic importance for the reinforcement of a country's economy over the market principles.

I consider, it is not for the first time that you have occasion to read about insurance. Taking the nature characters of insurance business into account, in this book, we tried to clarify the content of insurance. Generally, development history of developed countries insurance markets shows that it has a great influence to the growth rate of country economy. From this point of views, it is to be noted that insurance is a strategic sphere of the economy.

Insurance is a part of the market economy and it is conducted in the frame of the national insurance legislation. For attaining future development of insurance business, the main attention have to be paid to the protection of rights and interests of insurers and other participants of the insurance market, as well as the state, and to the reinforcement of the measures towards the complying with the insurance legislation and against the monopolists acting in the insurance sector.

The main purpose of the insurance industry is to raise the role of the insurance, a factor for the national economic security, forming financial-economic and normative-legal bases in the development of the insurance business.

Joint insurance companies founded with foreign capitals participation, bringing advanced world practice to the country, have played a great role in the forming of the national insurance market. At present foreign insurers, re-insurers and brokers are representing great interest to Azerbaijan's insurance industry.

Today, raising the solvency margin of national insurance market is one of the important and actual problems. According to the demand for insurance protection in Azerbaijan, amount of the insurance risks are also considerably increasing alongside with the insurance agreements concluded by the insurance companies. In such a situation insurers transfer the main part of the risks to the abroad for creating reliable insurance guarantee before assureds. Of course, the reinsurance operations carried out by the insurers are according to the national law.

However, in certain cases, it has a negative influence to the development of the national insurance industry. It is our position that the reinsurance agreements concluding primarily with the local insurers would have stimulated the reinsurance system in the national insurance market. In its turn, it would cause the forming of the country's own stable reinsurance system meeting international standards requirements, getting popular of the national insurers in the foreign insurance markets, and accepting risks from abroad.

Insurance increases country's investment potential, and makes opportunities for improvement of people's social-economic state.

Taking all mentioned above into account, in training insurance specialists we need manuals concerning different aspects of the insurance business. For this purpose, a manual named "Bases of the Insurance Activity", which is presented here has been prepared.

In the book presented, plenty of questions concerning insurance activity including forming of insurance activity, its essence and importance, bases of insurance law and reinsurance, risk management, financial sustainability and solvency margin of insurers, their investment activity, financial reports and state supervision over the activity of insurers, role of the insurance services in regulation of international trade, international insurance markets and other problems have been accounted.

Preparing of this manual named “Bases of the Insurance Activity” has to be considered as a conclusion of the joint work of the staff of the Ministry of Finances State insurance supervision department.

I am sure that this textbook will help to the development of the insurance business and training of specialists in the Republic.

In advance, I thank to those readers who will state their notes and comments about the insufficiencies existing in the manual.

Prof. Beybala Khankishiyev

I F Ə S İ L

SİĞORTANIN İQTİSADI MAHIYYƏTİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

---

§ 1. Sığortanın prinsipləri, onun mahiyyəti və əhəmiyyəti

Sığorta-sığortalının əmlakının və əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində münasibətlərdir. Sığorta iqtisadi anlayış olmaqla yanaşı iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Sığorta istehsal prosesində baş verən maddi itkilərin əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədardır. Dünya təsərrüfat təcrübəsi göstərir ki, xüsusi fondlar hesabına yaradılan sığorta əmtəə istehsalçılarının, vətəndaşların sosial təminatının, dövlət iqtisadi mənafeələrinin sığorta vasitəsilə müdafiəsini təmin etməklə bərabər həm də təkrar istehsal prosesini fasiləsiz surətdə tənzimləyir.

Sığortalı-sığortaçı ilə müqavilə bağlayan (sığorta etdirən) və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanan (sığorta olunan), yaxud qanuna görə sığortalanmış sayılan fiziki şəxs (fəaliyyət qabiliyyəti məhdud olan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılan, eləcə də fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslərdən başqa) və ya hüquqi şəxsdir;

Sığortaçı-yalnız sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətini göstərmək məqsədilə yaradılmış, qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada xüsusi razılıq almış hüquqi şəxs olan sığorta təşkilatıdır;

Sığorta riski- ehtimal olunan elə hadisədir ki, onun baş verməsinə qarşı sığorta aparılır. Sığorta riski sayılan hadisənin təsadüf əlamətləri olmalıdır;

Sığorta hadisəsi-qanuna və ya sığorta müqaviləsinə görə sığorta ödənişinin, sığortalıya və ya üçüncü şəxslərə ödənilməsi üçün əsas **olan** haldır;

Sığorta məbləği-sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalının əmlakına və ya əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin yerini doldurmaq üçün pul və ya natura şəklində ödənilən vəsaitdir;

Sığorta haqqı-sığorta müqaviləsinə və ya bu qanuna uyğun olaraq sığortalının sığortaçıya verməli olduğu pul məbləğidir;

Sığorta tarifi-sığorta haqqının hesablanması üçün aktuari hesablamalarına əsasən müəyyən edilir;

Sığorta müqaviləsi-sığortalı ilə sığortaçı arasında sazişdir. Bu müqaviləyə görə sığortaçı sığorta hadisəsi zamanı sığortalıya sığorta ödənişi verməyi, sığortalı isə müəyyənləşdirilmiş müddətlərdə sığorta haqqını ödəməyi öhdəsinə götürür;

Ümumi sığorta daxılı-yüksək sığorta risklərinin sığortalanmasında öz ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması və sığortalıların əmlak mənafeələrinin müdafiəsinə zəmanət verilməsi üçün sığortaçıların öz aralarında bağladıkları saziş əsasında qarşılıqlı sığorta fəaliyyətinin təşkili formasıdır.

Tələbatın və təkliflərin inkişafı bazar iqtisadiyyatının qanunudur.

Sığorta bazarı sığorta mühafizəsində ictimai tələbatın ödənilməsi prosesində «sığorta təminatı» zamanı ortaya çıxan iqtisadi münasibətlər sistemidir. Sığorta bazarı əmlak baxımından ayrıca sığorta fondunu gücləndirən müstəqil təşkilatlar kimi çıxış edən çoxsaylı sığortaçı kütləsinin mövcud olduğu şəraitdə meydana gəlir. Sığorta bazarın mühüm amili - sığorta işinin keyfiyyətli inkişafı, sığortaya iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış ictimai xərclərin müəyyən edilməsi üçün sığortaçılar arasındakı rəqabət mübarizəsidir.

XIII əsrin əvvələrində Almaniyanın Brukke şəhərində əmlakı sığorta edən «Sığorta» palatası yaradılmışdır. XVII əsrin ortalarında isə İngiltərənin London şəhərində böyük yanğından sonra burada da sığorta işinin aparılmasına başlandı. XVIII əsrin ortalarından artıq bütün Avropada sığorta şirkətlərinin sayı artmağa başladı.

Azərbaycanda sığorta işi kapitalist istehsal münasibətlərinin inkişafı, neft sənayesinin meydana gəlməsi və sahibkarlığın fəallaşması ilə sıx əlaqədardır. XIX əsrin axırlarında

Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investorların cəlb edilməsi nəticəsində sığorta işinin inkişafında tərəqqi başlanır, ilk neft və gəmiçilik şirkətləri meydana gəlir. Sənayeçilərin qarşılıqlı sığortası, yanğından sığorta, vətəndaşların şəxsi əmlakının sığortası geniş yayılır.

Məhz bu dövrdə Azərbaycanda əsasən dəniz gəmilərinin sığorta edilməsi üzrə ixtisaslaşmış ingilis şirkəti «Lloyd»un filialları, habelə «Rus Lloyd»un və Almaniyadan olan ingilis şirkətinin iki nümayəndəliyi, Rusiya və İranın sərhəd limanlarına qədər daşınan yüklərin sığortası ilə məşğul olan «Repman və Rust» ticarət evi ilə təqdim edilən «Şimali Alman Lloyd», həmçinin gəmilərin və yüklərin sığortasını aparan «Alman, Livantiya xətti» Cəmiyyəti fəaliyyət göstərməyə başlayırlar.

Bir sıra rus şirkətlərinə sığorta biznesində böyük yer verilmişdir. 1912-ci ilin məlumatlarına görə Bakıda 30 sığorta cəmiyyəti və agentliyi fəaliyyət göstərmişdir. Məhz bu dövrdə ingilis, alman şirkətləri və başqa böyük şirkətlərin filialları, habelə bir sıra Rusiya sığorta təşkilatları fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycanda sığorta işinin ilk başlanğıcında görkəmli sənayeçilər, Milli burjuaziyanın ləyaqətli nümayəndələri, Dövlət Bankı şöbəsinin uçot-ssuda komitəsinin üzvləri: Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Ələkbər Dadaşov, Mustafa Rəsulov və başqaları dururdular.

Keçmiş SSRİ-nin başqa respublikalarında olduğu kimi, Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda da dövlət sığorta sistemi təşkil edilmişdir. Respublikada sığorta işinin inkişafında müəyyən rol oynamış və onun sosial-iqtisadi inkişafına təkan vermiş Azərbaycan SSR Dövlət Sığortası Baş İdarəsi və SSRİ «İnqosstrax»ının Bakı şöbəsi fəaliyyət göstərirdi.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə 1922-ci ildən başlayaraq bütün SSRİ-də sığorta dövlət inhisarına alındı. 1991-ci ilin axırınadək respublikada sığorta işi iki sığorta təşkilatının - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sığorta Şirkətinin və SSRİ-nin xarici dövlət sığorta təşkilatının Bakı şöhrindəki şöbəsinin inhisarı altında idi. Onların fəaliyyət dairəsi qanunvericilik tərəfindən bölüşdürülmüşdür.

Milli sığorta bazarı Azərbaycanda 1992-ci ilin əvvəlindən formalaşmağa başlamışdır. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycanın tarixində ilk dəfə olaraq 1993-cü ildə «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etdi. Bu qanunun tələblərinin icra edilməsi üçün sığorta işinin inkişafına təkan verən müxtəlif normativ hüquqi sənədlər hazırlanmışdır ki, bu da sığorta xidmətləri həcmnin artırılmasına, sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə təkan vermişdir.

Keçid mərhələdə respublikada «Milli Bank»ın yarandığı, müstəqil xarici iqtisadi siyasətin yer aldığı, milli valyutanın tətbiq edildiyi bir vaxtda sığorta bazarının inkişafı daha da aktuallaşır və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla sığorta işinin inkişafında kommersiya siyasəti yeritməyə imkan yaranır.

Bazar münasibətlərinin yeni şəraitində sığortanın təşkili prinsiplərinin köklü şəkildə yenidən həyata keçirildiyi, onun fəaliyyətində inhisarın aradan qaldırıldığı, sığorta bazarının formalaşdığı, əhali arasında sığorta xidmətlərinin genişləndiyi və onun keyfiyyətinin hərtərəfli yüksəlməsi üçün şərait yarandığı, sığorta şirkətlərinin sabit maliyyə məsələlərinin həll edildiyi bir vaxtda sığortanın rolunu və yerini göstərməyə səy göstərilir. Sığorta bazarının əsas istiqaməti gələcəkdə onun daha da inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sabitliyi və yüksəlişinin əsas amili iqtisadi proseslərin sığorta təminatı, respublikanın ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının artırılmasıdır.

Sığorta bazarının inkişafı üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin həcmnin artırılmasında bütün sığorta təşkilatları üçün eyni şərait yaradılmalı, sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunması təmin edilməlidir.

Sığorta bazarının yaradılmasında əsas məqsəd respublikada sığorta işinin inkişafı üçün maliyyə-iqtisadi, normativ hüquqi baza yaratmaqla, iqtisadi sabitliyin və milli iqtisadi

təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi sığortanın rolunun yüksəldilməsi, sığorta bazarının, sığorta təşkilatlarının mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin gücləndirilməsinin təmin edilməsidir.

Sığorta işində mühüm məsələlərdən biri «Sığorta daxilı»nın yaradılmasıdır.«Sığorta daxilı»-müəyyən risklərin birgə sığortalaması üçün sığorta şirkətlərinin birliyidir.«Sığorta daxilı» əsasən təhlükəli, iri və təcrübədə yeni olan risklərin sığortaya qəbul edilməsi zamanı yaradılır.

Hazırda respublikada əmlakın sığortalanması üzrə sığorta daxilı fəaliyyət göstərir.Gələcəkdə sığortanın digər növləri üzrə sığorta daxilının yaradılması üzrə işlər davam etdiriləcəkdir.

1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının yeni «Sığorta haqqında» Qanunu qəbul olunmuşdur ki, bu da sığorta işinin respublikada dünya standartlarına uyğun inkişaf etdirilməsi, sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsinin hüquqi bazasını yaratmışdır.

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu çərçivəsində sığorta iki əsas sahədən-həyat və qeyri-həyat sığortası sahələrindən ibarətdir.Sığortaçılar bu sahələrdən yalnız biri və ya hər ikisi üzrə fəaliyyət göstərə bilərlər. Sığorta növləri həm könüllü, həm də icbari formada aparıla bilər.

Həyat və qeyri-həyat sığortalarının şərtləri və aparılması qaydası qanunvericiliyə uyğun olaraq sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanan müqavilədə müəyyən edilir.

Həyat sığortası-sığortalının ölümü, sağlamlığının, iş qabiliyyətinin qocalığa, yaxud əlilliyə görə tamamilə və ya qismən itirilməsi halları üçün aparılan sığortadır. Həyat sığortası üzrə müqavilə müddəti bitdikdə və ya sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləği sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərlə sığortalıya və ya onun hüquqi varisinə ödənilir.

Qeyri-həyat sığortası-sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman sığortalıya vurulan zərər ödənilməklə onun məsuliyyəti, əmlakı və əmlak mənafeleləri ilə bağlı risklərin sığortasıdır.

Milli sığorta bazarının qarşıda duran vəzifələrindən biri də sığortanın icbari və könüllü növlərinin inkişafı və stimullaşdırılmasıdır.

İcbari sığorta sistemi büdcə vəsaitlərinin minimum xərclənməsi ilə dövlətin maraqlarının (mənafeələrinin) təbii fəlakətlərdən və qəzalardan effektiv (səmərəli) müdafiəsini nəzərdə tutmalıdır. Bu məqsədlə müvafiq obyektlərin inventarizasiyasını aparmaq, onların dəyərlərini və sığorta müdafiəsinin verildiyi riskləri və sığortanın formalarını, həmçinin sığorta müdafiəsinin həyata keçirilməsi mənbələrinin axtarılması zəruridir.

İcbari sığorta, sığorta olunanlara və fayda götürənlərə (faydalanan şəxslərə) zərərlərin ödənilməsini təmin etmək üçün sığorta ehtiyatlarının yaradılması və sığorta etdirənlərin vəsaitləri hesabına təşkilatların təsərrüfatsızlıq faktlarının gizlədilməsinə yönəldilmiş hərəkətlərin maliyyələşdirilməsi tədbirlərini istisna etmək prinsipinə əsaslanmalıdır.

İcbari sığorta üzrə sığorta ödənişlərinin təmin edilməsi məqsədi ilə mərkəzləşdirilmiş təminat fondları (sığorta ehtiyatları) yaradıla bilər.

İcbari sığortanın inkişafının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

-dövlət icbari sığortasının, o cümlədən icbari sığortanın aparılması üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;

-böyük risklərə və zərərlərə məruz qalmış obyektlərin təbii fəlakətlər və qəzalar nəticəsində böyük zərərlər vurulmuş vətəndaşların və hüquqi şəxslərin icbari sığortası növlərinin aparılması (nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası, sənaye obyektlərinin texnogen xarakterli qəzalardan sığortası, əmlakın yanğından və təbii fəlakətlərdən sığortası, təhlükəli yüklərin yerinin dəyişdirilməsi zamanı nəhəng qəzalar nəticəsində zərər vurulması halından sığorta).

İcbari sığorta üzrə sığorta ödənişlərinin təmin edilməsi məqsədi ilə mərkəzləşdirilmiş təminat fondları (sığorta ehtiyatları) yaradıla bilər.

Sahibkarlığın inkişafı məhsul istehsalı, işlərin yerinə yetirilməsi və xidmətlərin göstərilməsi nəticəsində üçüncü şəxs-

lərə zərər vurulması ehtimal olunan hadisələrdən sığortanın (məsuliyyət sığortasının, həmçinin həkimlərin, rielterlərin, auditorların, iqtisadi idarəedicilərin peşə məsuliyyətinin sığortasının) aparılmasını tələb edir.

Məhsul istehsalçılarının və xidmət göstərənlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının məsuliyyət sığortasının aparılması onların fəaliyyəti üzərində effektiv nəzarətin həyata keçirilməsinə, xidmətlərin dövlət nəzarətinin dəqiq və effektiv mexanizmlərinin olmadığı sahələrdə (məsələn, ipoteka ilə yaşayış mənzillərinin kreditləşdirilməsi, daşınmaz əmlakın alınması, onun lizinq və girova verilməsi) istehsalçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin etməyə imkan verəcəkdir.

Sığortanın inkişafı vətəndaşların sahibkarlıq fəaliyyətinə meyl göstərmələrinə əlverişli təsir edir. Eyni zamanda, iqtisadiyyata investisiya ehtiyatlarının cəlb edilməsi maliyyə və sahibkarlıq risklərinin sığortasının daha da inkişaf etməsini, sənaye, nəqliyyat, tikinti və kənd təsərrüfatı sahəsində sığorta texnologiyasının inkişafını tələb edir.

Sığorta xidmətləri bazarının əsasını və onun inkişafı üçün ehtiyatı könüllü sığorta təşkil edir. İcbari sığortanın şərtləri və aparılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilir.

Könüllü sığortanın xidmətlərinə tələbatın mövcud səviyyəsində üstünlük təşkil edən icbari sığortadır, hansı ki, əhəlinin potensial risk qrupları, hüquqi şəxslər üçün sığorta müdafiəsi yaratmağa, həmçinin təbii fəlakətlər və qəzalar nəticəsində zərərçəkənlərə ödənişlərin verilməsində dövlətin xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir.

Könüllü şəxsi sığortanın inkişafında üstünlük təşkil edən sığorta növləri həyat sığortası və pensiya sığortası olmalıdır.

Respublikada sığorta şirkətlərinin sayına qanunvericiliklə məhdudiyət qoyulmamışdır. Sığorta fəaliyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin bir sahəsidir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına əsasən, fiziki və hüquqi şəxslər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malikdirlər.

Bundan əlavə, respublikada fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin öz fəaliyyətlərini normal təmin etmələri üçün

ölkədə kifayət qədər sığortaya cəlb edilə biləcək obyektlər mövcuddur. Sığorta obyektlərinə fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakı, məsuliyyəti, həmçinin vətəndaşların həyatı və sağlamlığı daxildir. Lakin bunun üçün ilk növbədə fiziki və hüquqi şəxslərin sığortaya maraq və inamının artırılması, əhalinin bu sahədə maarifləndirilməsi istiqamətində geniş tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, sığorta işinin inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı ilə sıx əlaqədardır. Şübhəsiz ki, iqtisadiyyatın digər sahələri inkişaf etdikcə sığorta xidmətlərinə tələb artır və bu zəmində sığortanın da inkişafı təmin edilir. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatı özü sığorta şirkətlərinin işini və sayını tənzimləyir. Belə ki, sağlam rəqabətə tab gətirə bilməyən sığorta şirkətləri, təbii ki, sığorta bazarını tərk etməli olurlar.

Hazırda sığortaya ən çox maraq göstərən respublikanın iri sənaye müəssisələri, xarici investisiyalı müəssisələr, xarici vətəndaşlardır. Ötən illərlə müqayisədə ölkənin vətəndaşlarında da sığortaya marağın artması müşahidə olunur. Belə ki, ölkə vətəndaşlarının ev əmlakının, tikililərin, nəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə bağladığı müqavilələrin sayı keçmiş illərlə müqayisədə artmışdır. Bu isə, insanların şüurunda artıq sığortaya münasibətdə dönüş yaranmasının təəcəssümüdür.

Respublikanın bir sıra sığorta şirkətləri müasir standartlara uyğun ofisə, əlverişli əmək şəraitinə malik olmaqla yüksək keyfiyyətli və dünya standartlarına uyğun sığorta xidmətləri həyata keçirirlər. Sığortaya həvəsləndirmə tədbirləri kimi nəzərdə tutulan güzəştlər, sığorta ödənişlərinin alınması üçün müraciət edənlərə yüksək xidmət mədəniyyəti, ödənişlərin vaxtında verilməsi fiziki və hüquqi şəxslərdə sığorta işinə maraq və inam yaradır.

Şübhəsiz ki, məruz qaldıqları zərərlərin ödənilməsinə heç bir problemlə qarşılaşmadan nail olan sığortalılar, növbəti illər üçün sığorta müqavilələrini bağlamaqda maraqlı olmaqla yanaşı, bunu ictimaiyyətdə təbliğ etmiş olurlar.

Hazırda qarşıda duran məsələlərdən ən mühümü və aktualı sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsini tə-

min etməkdən ibarətdir. Belə ki, bazar münasibətləri inkişaf etdikcə sığorta sahəsinə də tələb artmaqda davam edir və məlum olduğu kimi, tələb və təklifin uyğunlaşdırılması bazar iqtisadiyyatının vacib prinsiplərindəndir. Hazırki şəraitdə sığortaya olan tələbin səviyyəsi, yəni sığorta risklərinin məbləği milyon manatlarla, hətta on milyon manatlarla ölçülür və respublikanın sığorta təşkilatları belə risklər üzrə sığortalılar qarşısında öhdəliklərinə etibarlı təminatın yaradılması məqsədilə onları xaricə təkrarsığortaya vermək məcburiyyəti qarşısında qalırlar.

Toplanmış iş təcrübəsi və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla sığorta şirkətləri əhalinin tələbatına istiqamətlənmiş yeni növ sığortaları inkişaf etdirməlidirlər.

Sığorta şirkətlərinin üzərlərinə götürdükleri sığorta riskləri üzrə öhdəlikləri ehtiyat fondları və sair aktivlərlə təmin olunur.

Sığorta fondu və ehtiyat fondu prinsipə oxşar anlayışlardır. Sığorta fondu fasiləsiz fəaliyyət göstərsə, ehtiyat fondu bir qayda olaraq il ərzində mövcud olur.

Sığorta fondu ictimai təkrar istehsalın mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir. Sığorta fondları həm maddi, həm də pul ehtiyatları formasında yaradılır. Bu fondlar fəvqəladə dağıntıların, təbii fəlakətlərin, texniki səbəblərdən və başqa müxtəlif növ bədbəxt hadisələrin nəticəsində cəmiyyətə dəymiş zərərlərin ödənilməsi məqsədilə yaradılır.

Sığorta fondları təbiətlə cəmiyyət arasında baş verən ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına imkan verir. Bununla yanaşı, o, ictimai istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin edir.

İnsanlar qeyd olunan ziddiyyətlər arasında təbii fəlakətlərin qarşısının alınmasında acizdirlər. Təbii fəlakətlər, xüsusən, daşqın, sel, dolu nəticəsində kənd iəsərrüfatı məhsullarına ziyan dəyir. Bəzən insan amilinin günahı üzündən təbiətə ziyan vurulur. Məsələn, dünya okeanlarında super tankerlərin, mürəkkəb texniki sistemlərin sınaqdan keçirilməsi və istismara verilməsi zamanı təbiətə dəyən zərərlər buna misal ola bilər.

Beləliklə, bu deyilənlərlə əlaqədar olaraq həm natural, həm də pul ifadəsində ehtiyat fondları təşkil olunur. Bu növ

fondlar dəyər pul formasında ehtiyatlar müxtəlif səviyyələrdə təşkil olunmaqla Nizamnamədə nəzərdə tutulan məqsədlərə sərf olunur. Ən əsas və ən mühüm ehtiyat fondu sığorta vasitəsilə yaradılan fondlar hesab edilir.

Təyinatına, ehtiyat və sığorta fondlarının formalaşdırılması üsullarına görə müxtəlif sistemlər yaratmaq zərurəti ortaya çıxır. Bu zaman dövlət (büdcə) ehtiyatları hesabına deyil, ictimai istehsal iştirakçılarının özlərinin hesabına yaradılan fondlara üstünlük verilir, yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla kommersiya siyasəti yeritməyə imkan yaradılır. Buna görə də təbii və texnoloji qəza hadisələrinin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə dövlət büdcəsinin xərclərini azaltmağa imkan verən - vətəndaşların əmlakının sığortalanması sahəsində daha fəal iş aparılmalıdır.

Ehtiyat fondlarının müvəqqəti istifadə olunmayan vəsaiti dövlətin qiymətli kağızlarını, müəssisə və təşkilatların səhmlərini və istiqrazlarını almaq üçün investisiya olunur. İnterdiversifikasiya formasında olur. Sığortaçının fəaliyyət dairəsinin qeyri-ənənəvi çərçivədə genişlənməsində, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində müəssisələrin və təşkilatların fəaliyyətində birbaşa və ya bilavasitə iştirakında özünü göstərir.

Ehtiyatın istifadə olunmayan sərbəst vəsaitini dövlət qiymətli kağızlarının, müəssisələrin səhmlərinin və istiqrazlarının alınmasına yönəltmək olar ki, bu da sığortaçılara əlavə gəlir gətirmiş olar.

Respublikanın bazar iqtisadiyyatına keçməsi xarici kapitalı cəlb etməklə investisiya və digər məqsədlərlə bağlıdır.

İnterdiversifikasiya ölkənin daxilində və xaricdə iqtisadiyyata uzunmüddətli kapital qoyuluşudur. Maliyyə (qiymətli kağızların alınması) və real investisiya (kapitalın sənayeyə, kənd təsərrüfatına, tikintiyə və s.) qoyulması bir-birindən fərqlənir.

Xarici sığorta şirkətlərinin təcrübəsindən göründüyü kimi rəqabət mübarizəsi şəraitində mənfəətin əsas hissəsini onlar bilavasitə sığorta əməliyyatlarından, habelə investisiyadan əldə edirlər. Sığorta təşkilatlarının investisiya mənbəyi sığortanın risk növü üzrə ehtiyat fondlarının vəsaiti, habelə

həyat sığortasının uzunmüddətli növləri üzrə haqların və ehtiyatların sərbəst vəsaitləridir.

Vəsaitin investisiyası zamanı onların təminatını və qorunmasını, aktivlərin ləğvolunma dərəcəsini, mənfəətin formasını nəzərə almaq lazımdır.

Təcili həll edilməli olan mühüm məsələlərdən biri respublikanın kənd əhalisi arasında sığorta xidmətini genişləndirməkdir.

Sığorta fəaliyyətində vacib məsələlərdən biri də xarici sahibkarlıq risklərinin, turistlərin, xaricdən gətirilən və respublikadan ixrac edilən yüklərin sığorta olunmasıdır.

Xarici dövlətlərlə sığorta əməkdaşlığı «göy və yaşıl» kartlarla sığorta barədə müqavilələr bağlamağa imkan yaradır.

«Göy kart» avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası müqavilələrinin qarşılıqlı tanınması barədə beynəlxalq sazişdir. Onlar bu müqavilələri öz ölkələrində yol nəqliyyat hadisələri nəticəsində vurulmuş ziyanı ödəmək üçün yardım və xidmət göstərilmək üçün bağlayırlar.

«Yaşıl kart» isə avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin ödəməsinin qarşılıqlı tanınması və beynəlxalq avtonəqliyyat hərəkətində baş verən ziyanın ödənilməsi üçün qarşılıqlı yardım göstərmək barədə sazişdir.

Respublikanın iqtisadiyyatının inkişafında xarici kapitalın iştirakı sığorta sisteminin yaradılması zəruriliyinə gətirəcəkdir. Bununla əlaqədar olaraq bir tərəfdən milli sığortacıların, digər tərəfdən xarici dövlət sığorta şirkətlərinin iştirakı ilə səhmdar cəmiyyətlərinin sayının artması tələbi yaranır. İnvestisiyanın sığortası respublikanın iqtisadiyyatına kapital qoyuluşlarını sürətləndirir. Birgə sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti itkilərin real aradan qaldırılması məsələsini səmərəli həll etməyə imkan yaradır.

Birgə sığorta təşkilatlarının vəsaiti respublika iqtisadiyyatında investisiyanın əlavə mənbəyi ola bilər. Milli sığorta bazarının yaradılması ilə əlaqədar təkrar sığorta sisteminin yaradılması məsələsi aktuallaşır.

Sığorta əməliyyatlarının maliyyə sabitliyini təmin edən bu üsul dünya praktikasında çoxdan məlumdur, bu xüsusilə neft və qaz sənayesinə, dəniz və hava gəmilərinə aiddir.

Təkrarsığorta təkə bir obyektə aid olmayıb, bir neçə müqaviləyə də birdən şamil edilə bilər. Təkrarsığorta kiçik sığorta təşkilatlarına sabit əməliyyat aparmağa, iri sığorta məbləğinə müqavilələr bağlamağa, şəriklərin müstəqilliyinə xələl gətirmədən sığorta fəaliyyətində kooperasiyaya imkan yaradır, təkrarsığorta ödənişlərin riski ödəmək barədə qəbul etdikləri öhdəliklərin və bu xidmətlər üçün aldığı faiz mükafatlarının normalarına ciddi riayət olunmasına təminat verir.

Əgər sığortaçı riskin müəyyən hissəsini təkrarsığorta təşkilatına verərsə, öz öhdəliyinin yerinə yetirilməsini təmin edə bilər. Təkrarsığortaçı isə öz növbəsində riskin bir hissəsini digər sığorta və ya təkrarsığorta təşkilatına verə bilər. Təkrarsığortanın rolu həm təşkilatlarının fəaliyyətinin başlanğıcında, həm də sığorta məsuliyyəti həcmnin artırılması prosesində çox vacibdir.

Təkrarsığorta həm dövlət, həm də digər sığorta təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Təkrarsığorta əməliyyatları sığortanı yeni, keyfiyyətə daha yüksək səviyyəyə çatdırır.

Həyat sığortası sığorta işinin mühüm sahəsidir, iqtisadiyyatın uğurla inkişaf etməsini şərtləndirən böyük investisiya ehtiyatlarının ənənəvi və sabit mənbəyidir. Ölkəmizdə zəif inkişaf etmiş həyat sığortasına diqqəti artırmaq lazımdır. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə investisiyaların 80 faizindən çoxu həyat sığortasının payına düşür. Ölkə fond bazarında qiymətli kağızların meydana gəlməsi və digər dinamik proseslər milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunu genişləndirir.

Əhalinin böyük yaş qruplarına aid olan hissəsinin artması ilə xarakterizə olunan demoqrafik şərait və vətəndaşların müstəqil olaraq şəxsi pensiya fondlarının yaradılmasını özündə əks etdirən pensiya sığortasının yığım sisteminə keçilməsi sığorta şirkətlərinin pensiya sığortasının həyata keçirilməsində iştirakının genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

Uzunmüddətli həyat sığortasının inkişafı üçün stimül sığorta müqavilələri üzrə yığılan məbləğlərin sığorta olunanlar

və sığorta etdirənlər tərəfindən alınmasına təminat sisteminin yaradılmasıdır.

Həyat sığortasının inkişafı sığortaçıların yalnız ixtisaslaşmasına deyil, həm də aktuarlar institutunun yaranmasına və sığorta tariflərinin, sığorta ehtiyatlarının hesablanması, investisiya proqramlarının təhlili və proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar aktuar fəaliyyətin əsaslarının qanunvericiliklə müəyyən olunmasının dəqiqliyinə aparır.

Sığortanın inkişafının mühüm istiqamətləri icbari tibbi sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsidir. O, sosial istiqamətə malik olmaqda icbari sosial sığorta və sosial təminat sistemini tamamlayır. Sığorta pensiya islahatlarında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Qeyri-dövlət pensiya fondları ilə yanaşı sığortaçıların da, sığortanın hüquqi tənzimlənməsi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla icbari pensiya sığortasında iştirakı sığorta sisteminin subyektlərinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vahid prinsiplərinə əməl olunmasını nəzərdə tutur.

Sığorta xidmətləri bazarının liberallaşdırılmasının başlıca məsələsi Azərbaycanın sığorta bazarının dünya sığorta sisteminə inteqrasiyasının və milli kapitalın axınına maneçilik törədən mexanizmlərin optimal nisbətində tapılması olmalıdır.

Bu məqsədlə, ilk növbədə insanların şüurunda sığortanın vacibliyi, onun üstün cəhətləri, sosial-iqtisadi mahiyyəti barədə dönüş yaratmaq lazımdır. Əhalinin müəyyən hissəsi öz şəxsi həyatı və əmlakı barədə qayğı göstərmir, bu barədə ancaq dövlətə ümid bəsləyir, təbii fəlakət və gözlənilməz hadisələr nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsi sahəsində respublika büdcəsinə ağır yük düşür.

Milli sığorta təşkilatlarının yüksək məbləğli zərərlərin ödənilməsində maliyyə imkanları qismində xarici kapital cəlb ediləcəkdir. Dünya sığorta təsərrüfatına daxil olmaq üçün mühüm strategiya milli təkrarsığorta institutunun yaradılmasıdır.

Xüsusilə bu yerli sığorta təşkilatları tərəfindən götürülən yüksək sığorta risklərinin veriləcəyi, itkilərin zəmanətli ödəmələri tələb olunur.

Təkrarsığorta institutunun yaradılması yığılmış kapitalin ölkə daxilində saxlanması yolu ilə milli sığorta bazarının müdafiə olunmasına, bununla da dövlət büdcəsinə daxil olmaların artırılmasına imkan verəcəkdir. Sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsi ən mühüm və aktual problemlərdən biridir. Sığortaya olan tələbin səviyyəsi, eyni risklərinin məbləği milyard manatla ölçülür və respublikanın sığorta təşkilatları belə risklər üzrə sığortalılar qarşısında öhdəliklərinə etibarlı təminatın yaradılması məqsədilə xaricə təkrarsığortaya vermək məcburiyyəti qarşısında qalırlar.

Sığortaçıların apardığı belə təkrarsığorta əməliyyatları qanunvericiliyə uyğun olsa da, təkrarsığorta əməliyyatları ilk növbədə ölkə daxilində həyata keçirilməlidir.

Milli sığorta bazarının müdafiə olunması, dövlət büdcəsinə daxil olmaların artırılmasına və xarici təkrar sığortaçılarından asılılığı üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin gücləndirilməsi təmin edilməlidir. Neft müqavilələrinin imzalanması, həmçinin iri miqyaslı investisiya qoyuluşları sığorta müdafiəsinə tələbatı artırır, bu da yüksək sığorta risklərinin təkrar sığorta yolu ilə dünya sığorta bazarına daxil olmasına imkan yaradır, investisiya sahəsində fəaliyyəti fəallaşmasına ümid verir. Müvəqqəti sərbəst vəsaitlər sığortaçıları tərəfindən idarə olunmalıdır.

Sığortaçıların əksəriyyəti kifayət həcmdə maliyyə vəsaitlərinə malik olmadığından nəhəng risklərin sığortasını həyata keçirə bilmirlər. Lakin risklərin müəyyən hissəsini təkrarsığortaya ötürülməklə sığortaçı öz müştəriləri qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə təminat verə bilər.

Həmin təminatların təmin olunması üçün sığortaçıların öhdəliklərinin limitini (həddini) müəyyən edən qanunvericilik normalarının, təkrarsığorta müqavilələrinin işlənilməsi, habelə Azərbaycan təkrarsığorta bazarının işgüzar tövsiyyəsinin qaydasını müəyyən etmək zəruridir. İxtisaslaşmış sığorta birliklərinin yaradılması, Azərbaycan sığortaçılarının beynəlxalq təkrarsığorta sistemində və şərikli sığorta müqavilələrində iştirakının genişləndirilməsi, təminat fondlarının yaradılması və sığorta xidmətləri bazarının potensialının artırılmasına yönəl-

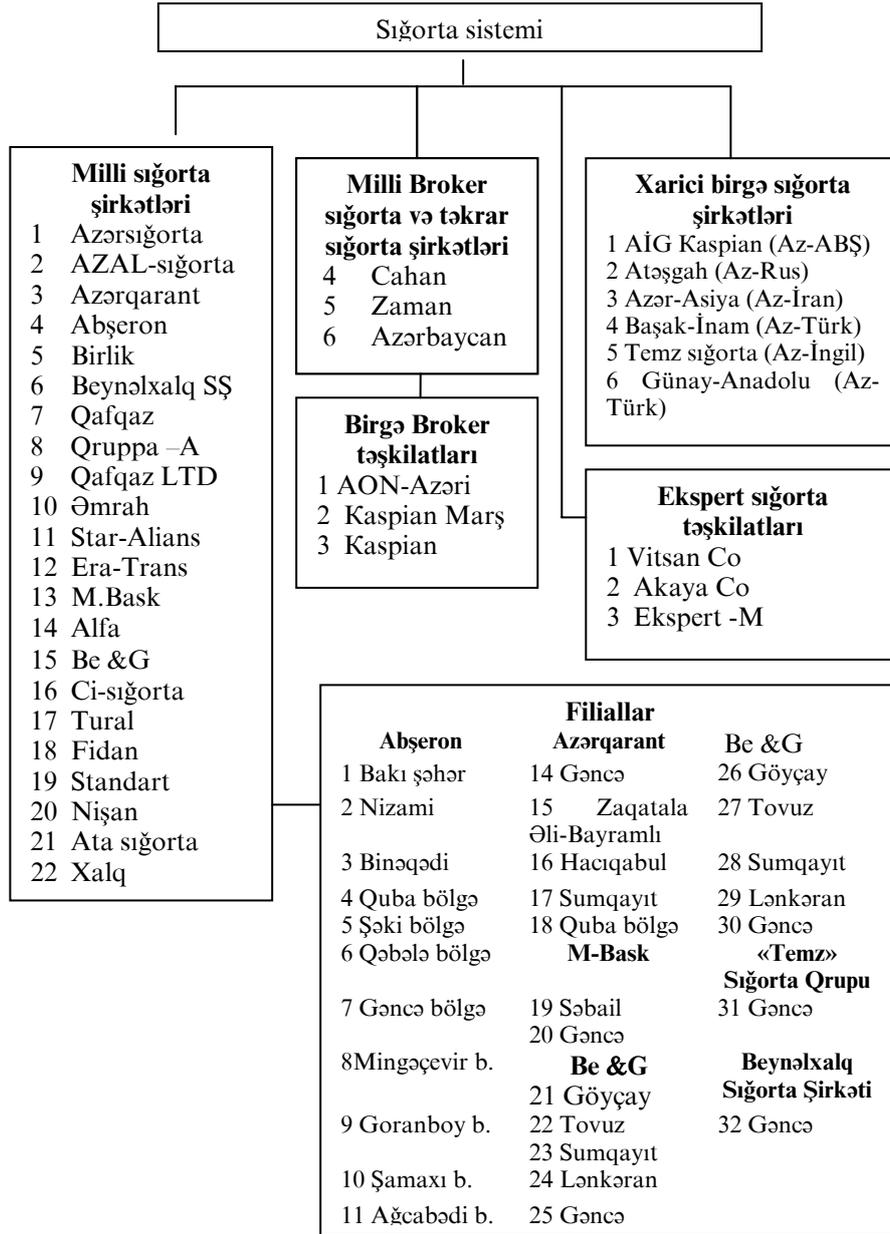
dilmiş, iqtisadi cəhətdən özünün doğrultmuş qərarların tətbiqi vasitəsi ilə təkrarsığortanın inkişafını stimullaşdırmaq lazımdır. Göstərilən tədbirlər həm də xarici təkrarsığortanı nizamlamağa və valyuta vəsaitlərinin xaricə axınının qarşısını almağa imkan verəcəkdir.

Sığorta əməliyyatlarından vergi tutmanın sonrakı təkmilləşdirilməsi zəruridir. Uzunmüddətli sığorta üzrə əməliyyatlardan vergitutma rejimi ən mühüm risklərdən fiziki və hüquqi şəxslərin effektiv müdafiəsinin yaradılması üçün stimol olmalıdır. Bu məsələlərə Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin tətbiqi praktikasının təhlili mühasibat uçotunun müddəalarının əsasında mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına keçilməsi ilə əlaqədar baxmaq lazımdır.

Gələcəkdə sosial vergi çıxılmaları siyahısına vətəndaşların mühüm həyati əmlak mənafeələrinin (həyat və sağlamlıqla, yaşayış əmlakına malik olmaq, ondan istifadə etmək, ona sərəncam vermək və ev əmlakı ilə əlaqədar) sığortası ilə əlaqədar xərclərini də əlavə etmək lazımdır. Məsuliyyət sığortasının müxtəlif növləri üzrə sığortaçıların xərclərinin maya dəyərinə daxil edilən və mənfəət vergisi hesablanarkən çıxılan tərkibini genişləndirmək məqsədə uyğundur.

Azərbaycan Respublikası sığortaçılarının əməkdaşlığı milli və iqtisadi mənafeələri nəzərə almaqla könüllülük və bərabərlik prinsipləri əsasında qurulmalıdır. Bu istiqamətdə mühüm vəzifələrdən biri Azərbaycan və beynəlxalq sığorta bazarının əməkdaşlığının daha da inkişafı və dərinləşməsidir.

Hazırda Azərbaycanın sığorta bazarının inkişafı məsələləri xarici investisiyaların artırılması, «Traseka» proqramı üzrə «Böyük İpək Yolu»nun və «Bakı-Tiflis-Ceyhan» neft kəmərinin bərpası, Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olacağı ilə əlaqədar xüsusi aktualıq kəsb edir.

§ 2. Sığorta fəaliyyətinin təşkili və onun müasir vəziyyəti

Mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq sığortaçı kimi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada hər hansı təşkilati-hüquqi formada yaradılmış hüquqi şəxs hesab edilən sığorta təşkilatı çıxış edə bilər. Göstərilən norma sığortaçılar tərəfindən olan iştirakçıların dairəsini, məhz hüquqi şəxslər tərəfindən məhdudlaşdırır, başqa sözlə, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirdiklərinə baxmayaraq (sığorta özü də sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərindən biridir) sahibkarlar hüquqi şəxs yaratmadan sığortaçı kimi çıxış edə bilməzlər.

Hüquqi şəxs statusu almış sığortaçı sığorta bazarının peşəkar iştirakçısıdır. Hüquqi şəxs statusu aşağıda göstərilənləri nəzərdə tutur:

- şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hüquqi şəxsin istənilən təşkilati-hüquqi formasının əlamətlərinə malikdir;

- şəxs sığorta fəaliyyətini həyat keçirmək üçün yaradılır ki, bu fəaliyyət onun üçün bilavasitə müstəsнадır, başqa sözlə, yeganə fəaliyyət növüdür;

-Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta əməliyyatlarının aparılması üçün lisenziyaya (xüsusi razılığa) malik olmalıdırlar. Lisenziyanın olmaması onu bildirir ki, sığorta cəmiyyətinin Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ yoxdur.

Bu meyarə uyğun olmayan hüquqi şəxsin sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmağa hüququ yoxdur.

Azərbaycan Respublikasında sığorta təşkilatları qanunvericiliklə müəyyən olunmuş təşkilati-hüquqi formalarda (açıq və qapalı səhmdar cəmiyyəti, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət və s.) yaradıla bilər. Burada meyar odur ki, sığortaçının təsisçiləri (iştirakçıları) yaradılmış hüquqi şəxslərə münasibətdə öhdəlik hüquqlarına, yaxud hüquqi şəxslərin əmlaklarına münasibətdə əmlak hüquqlarına malikdirlər. Hüquqi mənada bu

meyarın olmadığı təşkilati-hüquqi formalarda (ictimai və dini təşkilatlarda (birliklər), xeyriyyə və digər fondlarda, hüquqi şəxslərin birliklərində (assosiasiyalarda və ittifaqlarda) sığorta təşkilatları yaratmaq olmaz və onlar sığortaçı kimi çıxış etmək hüququna malik deyildirlər. Sığorta təşkilatlarının xüsusi kateqoriyasını qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri təşkil edir.

Azərbaycanın sığorta təcrübəsində sığorta təşkilatları səhmdar cəmiyyətləri və məhdud məsuliyyətli cəmiyyət təşkilati-hüquqi formalarda yaradılmışdır.

Təsərrüfat cəmiyyətləri məhdud və əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlər, açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətlər kimi təşkilati-hüquqi formaya malik olan təsərrüfat cəmiyyətləridir. Bütün formalar üçün ümumi xarakterik xüsusiyyət onun bütün iştirakçılarının əmək qabiliyyəti olan fiziki şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən sahibkarlar və hüquqi şəxslərdir. Təsərrüfat cəmiyyətlərinin iştirakçıları əgər qanunla başqa qaydalar nəzərdə tutulmamışdırsa, dövlət orqanlarında və yerli özünü idarəetmə orqanlarında çıxış etmək hüququna malik deyildirlər.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət bir və ya bir neçə iştirakçı tərəfindən təsis edilə bilər ki, onlar da cəmiyyətin öhdəliklərinə cavabdeh deyildirlər və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə əlaqədar yalnız onların qoyduqları əmanətlərin dəyəri ilə, o cümlədən onların ödəmədikləri hissələr miqdarında zərər risklərini daşıyırlar. Cəmiyyətin iştirakçısı onun nizamnamə kapitalındakı payına müvafiq olaraq cəmiyyətin bütün əmlakından pay almaq hüququna malikdir. Cəmiyyətdən çıxma halında onun həmin payı pulla və ya natural formada almaq hüququ vardır. Cəmiyyətin iştirakçısının öz payını üçüncü şəxslərlə özgəninkiləşdirmək azadlığı cəmiyyətin başqa iştirakçılarının, yaxud onun idarəetmə orqanının şəxsində cəmiyyətin özünün razılığının alınması ilə məhdudlaşdırıla bilər. Cəmiyyətin idarəetməsinin ali orqanı onun iştirakçılarının ümumi yığıncağıdır. Operativ (gündəlik) idarəetmə üçün kollegial (idarə heyətinin sədri başda olmaqla idarə heyəti, yaxud cəmiyyətin iştirakçılarının ümumi yığıncağına hesabat verməli olan) təkbəşinə (Baş direktor) icraetmə orqanı yaradıla bilər.

Əlavə məsuliyyətli cəmiyyət məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin müxtəlif forması olmaqla ondan onunla fərqlənir ki, əlavə məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçıları nizamnamə kapitalına qoyulan əmanətlərin bölünən olan miqdarında onların həyata keçirdikləri fəaliyyətdən irəli gələn cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə öz üzərinə əlavə öhdəliklər qəbul edirlər. Bu cür əlavə məsuliyyətin hissəsi cəmiyyətin təsis etmə müqaviləsi ilə möhkəmləndirilir. Əlavə məsuliyyətli cəmiyyətin nizamnamə kapitalında qoyulmuş özünün əmanətinin (həmrəy və subsidiar xüsusiyyətli) həddlərində hər bir iştirakçının əsas məsuliyyət miqdarı müəyyən edildikdən sonra əlavə məsuliyyət başlayır. Əgər təsis etmə müqaviləsi ilə məsuliyyətin bölüşdürülməsinin digər qaydası nəzərdə tutulmamışdırsa, iştirakçılardan biri cəmiyyətdən çıxdıqda (müflisləşdikdə, məsələn, iştirakçılardan biri) cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə onun məsuliyyət hissəsi cəmiyyətin başqa iştirakçıları arasında həmin cəmiyyətin nizamnamə kapitalına qoyduqları əmanətlərə mütənəsib olaraq bölüşdürülür.

Səhmdar cəmiyyət nizamnamə kapitalı sənədləşdirilmiş və ya sənədləşdirilməmiş formada buraxılmış səhmlər qovluğu şəklində yaradılan müəssisənin təşkilati-hüquqi formasını əks etdirir. Səhmlər cəmiyyətin təsisçiləri tərəfindən satın alınabilir, yaxud açıq abunə ilə satıla bilər. Birinci halda, söhbət qapalı səhmdar cəmiyyətdən, ikinci halda isə açıq səhmdar cəmiyyətdən gedir. Təsisçilər və səhmdarlar cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə məhdud olan məsuliyyət daşıyırlar və onların məsuliyyəti onlara məxsus olan səhmlərin dəyəri ilə məhdudlaşdırılır. Səhmdar özünün nizamnamə kapitalındakı payına müvafiq olaraq dividendlərin ödənilməsinə yönəldilmiş mənfəətin bir hissəsini almaq hüququna malikdir.

Qapalı səhmdar cəmiyyətlə məhdud məsuliyyətli cəmiyyət arasında oxşar əlamətlər mövcuddur. Daha çox oxşarlıq iştirakçıların (səhmdarların) sayından, səhmlərin üçüncü şəxslərə özgəninkiləşdirilməsinin məhdud hüququndan (satın almanın üstün hüququna malik olan başqa səhmdarların razılığı ilə) ibarətdir. Qapalı səhmdar cəmiyyətin üzvlərinin miqdarı 50 nəfərdən çox olmamalıdır. Üzvlərin artması halında

qapalı cəmiyyət açıq səhmdar cəmiyyətə çevrilməlidir, ya da ləğv olunmalıdır.

Açıq səhmdar cəmiyyətin iştirakçılarının miqdarı məhdud deyildir. Onun iştirakçıları onlara məxsus olan səhmləri başqa iki səhmdarın razılığı olmadan özgəninkiləşdirmək hüququna malikdir. Açıq səhmdar cəmiyyət hər il özünün maliyyə hesabatını dərc etdirməyə borclu olduğu halda, qapalı səhmdar cəmiyyət yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda bu cür öhdəlik daşıyır (məsələn, əgər bu cür cəmiyyət sığorta əməliyyatlarını həyata keçirirsə).

Qapalı səhmdar cəmiyyətin idarə edilməsi (və idarəetmənin ali orqanının fəaliyyət göstərməsi cəhətdən və onun icraedici orqan cəhətdən) məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin idarə edilməsi ilə daha çox oxşardır, belə ki, açıq səhmdar cəmiyyətdə tam mənada «bir (adi) səhm - bir səsdir» idarəetmə prinsipi idarəetmənin ali orqanında işlədilir və idarəetmənin kollegial icraedici orqanı daha xarakterik hesab edilir. Açıq səhmdar cəmiyyətin daha bir sıra xüsusiyyətləri də mövcuddur ki, sığortanın uzunmüddətli növlərini həyata keçirən şirkətlər üçün onu daha da üstün tutulan formaya çevirir. Bu cür xüsusiyyətlərə cəmiyyətin bütöv bir sıra nəzarətedici, müşahidəedici orqanlarının, ayrı-ayrı orqanlarının müstəsna səlahiyyətli sisteminin və onlar arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülmə sisteminin və s. mövcud olmasını aid etmək olar.

Bütün bunlar bir çox xarici ölkələrin sığorta qanunvericiliyinin əsasını təşkil edən prinsiplərə əsaslanmışdır ki, həyat sığortası ilə yalnız açıq səhmdar cəmiyyətlər formasında yaradılmış şirkətlər məşğul ola bilərlər. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin nizamnamə kapitalının müqayisə ediləcək çox da böyük olmayan miqdarları, cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə onun iştirakçılarının məsuliyyətinin məhdud xüsusiyyəti bu təşkilati-hüquqi formanı sığorta təşkilatının maliyyə etibarlılığı nöqteyi-nəzərindən daha az üstünlüyə malik olan forma edir.

Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin səhmdar forması tam holdinq korporativ sığorta strukturunu yaratmağa imkan verir ki, bu da özlərinin ərazi siyasətinin inkişaf etdirilməsi ilə məşğul olan sığorta təşkilatları üçün xüsusilə aktualdır. Belə

ki, səhmdar cəmiyyətlər başqa təşkilatların kapitalında iştirak edərək törəmə və asılı bölmələrin (cəmiyyətlərin) qrupunu yarada bilərlər.

Sığortaçı statusunu əldə etmək üçün sığorta təşkilatı «sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün» yaradılmalıdır. Bu onu bildirir ki, belə təşkilatın fəaliyyətinin məqsəd və predmeti sığorta olmalıdır. Göstərilən fəaliyyətin məqsəd və predmeti sığorta təşkilatının nizamnaməsində əks olunmalıdır.

Bununla da sığorta təşkilatının fəaliyyətinin məqsədi sığorta və onunla əlaqədar olan tələbatların bilavasitə təmin edilməsi ilə mənfəətin qazanılmasıdır. Onun fəaliyyətinin predmeti isə sığortadır və ya başqa sözlə, sığorta haqlarının (tədiyyələrinin, mükafatlarının) toplanılması və sığorta öhdəlikləri üzrə sığorta məbləği ödənişlərinin (təminatlarının) verilməsi vasitəsilə həyatın və fəaliyyətin müxtəlif şəraitlərindən irəli gələn hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak mənafeələrinin müdafiəsinin təmin edilməsidir.

Bilavasitə və müstəsna hal kimi sığortaçının sığorta fəaliyyəti ehtimal edir ki, qanunun tələblərinə əsasən sığorta təşkilatının həmin fəaliyyət növü ilə məşğul olmağa hüququ yoxdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının «Sığorta haqqında» Qanununun tələblərində nəzərdə tutulur ki, sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ verilmiş hüquqi şəxs eyni zamanda, ticarət-vasitəçilik, istehsal və ya bank fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malik deyildir. Göstərilən normada qanunvericilik sığorta təşkilatını və deməli sığorta xidmətlərinin istehlakçısını da digər fəaliyyət növlərinə məxsus olan risklərdən qorumaq təşəbbüsü göstərilir.

Eyni zamanda, sığorta təşkilatı bilavasitə sığorta ilə əlaqədar və (və ya) ondan irəli gələn fəaliyyətin digər növlərini həyata keçirmək hüququna malikdir. Belə ki, sığortaçı sığortalıya xidmət göstərdiyi sığorta növləri ilə əlaqədar məsləhətlər vermək hüququna da malikdir. Sığorta təşkilatının ştatında risklərə nəzarət edən (syurveyer) vəzifəsi olduqda həmin funksiyaları da həyata keçirə bilər.

Sığorta təşkilatının sığortaçı kimi hesab edilməsi üçün zəruri şərt Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta fəa-

liyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyanın mövcud olmasını qanun müəyyən edir. Sığortaçı sığorta fəaliyyətinə müvafiq lisenziya alana qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta əməliyyatları (sığorta müqavilələri bağlamaq və sığorta ödənişlərini həyata keçirmək) apara bilməz. Lisenziya alınmadan sığorta əməliyyatlarının aparılması qeyri-qanuni sahibkarlığın həyata keçirilməsi kimi qiymətləndirilir.

Bununla əlaqədar olaraq sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması xüsusiyyətini nəzərə almaq çox mühümdür. Bu xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, mövcud olan qanunvericiliyə görə əmlak mənafeləri bir neçə qrupa ayrılır, bu qruplar əsasında da sığorta sahələrinin təsnifləşdirilməsinin birinci səviyyəsi qurulur: icbari sığorta, həyatın könüllü sığortası və şəxsi sığortanın başqa növləri, könüllü əmlak sığortası, məsuliyyətin könüllü sığortası, təkrar sığorta. Sonra təsnifləşdirmənin ikinci səviyyəsində sığortanın ayrı-ayrı növlərini ayırırlar. Mövcud olan sığorta qanunvericiliyinə əsasən lisenziyalaşdırmanın xüsusiyyəti sığorta növlərinə münasibətdə, yəni təsnifləşdirmənin ikinci səviyyəsində (lisenziyaya əlavə edilmiş müvafiq siyahıda əks etdirilir) sığorta əməliyyatlarının aparılmasına icazənin verilməsindən ibarətdir.

Lisenziyada sığortaçının könüllü əmlak sığortasının həyata keçirilməsinin göstərilməsi bir daha onu bildirir ki, sığortaçı, məhz müəssisə əmlakının yanğından və onunla yanaşı gedən risklərdən və ya yüklərdən və s. sığorta etmək hüququna malikdir. Əgər yerüstü nəqliyyat vasitələri, hava nəqliyyatı vasitələri və su nəqliyyatı vasitələrinin sığorta edilməsi qaydaları lisenziyalaşdırılmışdırsa, onda yüklərin sığortası və ya müəssisələrin əmlakının sığortası deyil, məhz bu sığorta növləri üzrə sığorta təşkilatı alınmış icazəyə əsasən sığortanı apara bilər. Beləliklə, sığorta təşkilatı icazənin (lisenziyanın) ayrılmaz hissəsi hesab edilən sığorta növlərinin siyahısında birbaşa göstərilmiş sığorta fəaliyyətinin növlərini həyata keçirmək hüququna malikdir.

Bu və ya digər təşkilati-hüquqi formada təsərrüfat subyekti kimi yaradılmış sığorta təşkilatı dövlət qeydiyyat orqanında qeydiyyatdan keçdiyi andan hüquqi şəxs hüququnu

alır, bu onu bildirir ki, həmin təşkilat təsərrüfat fəaliyyəti aparmaq (avadanlıq, bina satın almaq, təsərrüfat müqavilələri bağlamaq və s.), sığortadan başqa hər hansı sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malikdir. Sığorta təşkilatının sığorta əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün o, əvvəlcədən sığorta nəzarəti orqanından müvafiq icazə (lisenziya) almalıdır. Yalnız bu cür icazə alındıqdan sonra sığorta təşkilatı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin normaları mənasında sığortaçı hesab edilir. Lisenziya Azərbaycan Respublikası ərazisində qüvvədədir.

Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması sisteminin sərhəd daxili tənzimlənməsi nümunəsi kimi Avropa Şurasının praktikası xidmət edə bilər. Belə ki, sığorta sahəsində Avropa Şurası direktivinin üçüncü nəslə «vahid lisenziya qaydasını» tətbiq etmişdir. Həmin qaydanın əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

a) Şuranın üzvlərindən olan ölkələrin birində verilmiş lisenziya bütün Şura ölkələri ərazisində etibarlı hesab edilir;

b) Hər hansı törəmə sığorta şirkəti müstəqil olaraq sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziya alır;

c) Sığorta şirkətinin filialı və/və ya nümayəndəliyi onların Baş sığorta təşkilatının aldığı lisenziya ilə fəaliyyət göstərir.

Göstərilən qayda ilkin lisenziya alan (sığorta şirkəti yaratdıqda alınan lisenziya) ərizəçiyə təqdim edilən vahid tələblərdə də əksini tapmışdır ki, bu da hər şeydən əvvəl mülkiyyətinin düzgünlüyü barədə tələb və idarəetmənin etibarlılığı barədə tələbdir.

Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması sığortada təsnifləşdirmə anlayışı ilə sıx əlaqədədir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində «siniflər» anlayışı yoxdur, daha adi olan sığorta növü anlayışdır. Sığorta fəaliyyətinin Azərbaycan lisenziyalaşdırma sistemi sığorta sahələrinin ayrılması, sonra isə sığorta fəaliyyəti növlərinin ayrılması prinsipi üzrə qurulmuşdur. Sığorta fəaliyyətinin Avropa lisenziyalaşdırma sistemi isə «sığortanın sinfi» anlayışına, yəni sığortanın sığorta sahələrinə: həyat sığortasına və həyat sığortasından başqa digər sığortalar üzrə bölünməsinə əsaslanır.

Avropa Şurasında qəbul edilmiş sığorta növlərinin vahid təsnifatı örtülmüş risklərin mahiyyətinə müvafiq olaraq 18 sinfə ayrılır (onlar arasında hər şeydən əvvəl bir növ köməkçi xidmətə –assistanta aid edilir), şəxsi sığortada isə – 4 sinfə ayrılır. Eyni zamanda AŞ-nın Direktivləri həmin şuranın üzvləri olan ölkələrdə qəbul edilmiş milli sığorta növlərinin xüsusiyyətləri hesabına göstərilən təsnifləşdirməyə əlavələr (onun genişləndirilməsini) etməyi nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi sığorta təşkilatlarının eyni vaxtda həm həyat sığortası, həm də həyat sığortasından başqa digər sığorta növləri üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsini qadağan etməmişdir, belə ki, bir çox ölkələrdə sığorta fəaliyyətinin bu iki sahəsinin ayrılmasının qanunverici praktikası yayılmışdır: sığorta təşkilatı ya həyat sığortasını, ya da həyat sığortasından başqa digər sığortaları həyata keçirmək hüququna malikdir. Həyat sığortasında onun ayrılmasının əsas səbəbi, məhz həmin növ sığortanın uzunmüddətli olmasıdır.

Qanunverici bu cür ayrımlar aparmaqla sığortalı-polissaxlayanlar üçün müəyyən səviyyədə təminatlara nail olmağa çalışır. Sığortalıların-polissaxlayanların əsas kütləsi isə fərdi sığorta xidməti istehlakçılarıdır. Bu cür istehlakçı barədə danışmaqla başa düşmək lazımdır ki, həyat sığortasının uzunmüddətli polisləri əhalinin sosial müdafiəsinin və sosial təminatının ümumi sisteminin əsas elementlərindən biridir. Ona görə də qanunverici sığorta xidmətlərinin fərdi istehlakçılarının xeyli miqdarının mənafeələrini müdafiə etmək məqsədi ilə bu sığorta fəaliyyəti növünü başqa sığorta növlərinin iqtisadi göstəricilərinin və amillərinin təsirindən qoruyur, xüsusi ilə də yüksək və ya kiçik müvəqqəti zərərlik səviyyəsinin diapazonu xarakterik olanları (avtosığorta, aviasiya sığortası və s.).

Bunlarla yanaşı bir sıra texnoloji sığorta izahatları da mövcuddur, onlardan əsaslarını aşağıda göstərək: həyat sığortasında və həyat sığortasından başqa, digər sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması da bir-birindən fərqlənir. Bundan başqa, sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlərin inve-

stisiyalaşdırma obyektlərinin eynilik (adekvatlıq) prinsipinə riayət edərək, sığorta öhdəliklərinin (qısamüddətli öhdəliklər) – qısamüddətli investisiyalaşdırmanın tez çevrilə bilən obyektlərinin, uzunmüddətli öhdəliklər – investisiyalaşdırmanın uzunmüddətli yüksək etibarlı obyektlərinin tərkibini nəzərə alaraq və həyat sığortası üzrə əməliyyatları həyata keçirən sığorta təşkilatlarının investisiya siyasəti də həyat sığortasından başqa, digər sığorta növləri ilə məşğul olan şirkətdən fərqlənir. Rusiya qanunvericiliyi həyat sığortası və həyat sığortasından başqa, digər sığortalar üzrə əməliyyatları həyata keçirən şirkətlər arasında bu cür təşkilatların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi cəhətdən müəyyən fərqləndirmələrini aparır.

Sığorta təşkilatı könüllü sığortanın müxtəlif növlərini həyata keçirməyi nəzərdə tutur və ilk dəfə lisenziya almaq üçün müraciət edərsə, onda həmin təşkilat müvafiq sığorta növləri üzrə sığorta qaydalarını, sığorta tariflərinin hesablamalarını və iqtisadi cəhətdən əsaslandırmanı, biznes planı, təkrarsığorta üzrə planı və s. sığorta sənədləri ilə yanaşı təsis etmə sənədlərini, vergi və digər dövlət orqanlarında qeydiyyatdan keçməsi və uçota durması barədə şəhadətnaməni, nizamnamə kapitalının ödənilməsinin (100 %) təsdiq edilməsi, təşkilatın rəhbərləri, onların sığortada fəaliyyət təcrübəsi barədə məlumatları sığorta nəzarəti orqanına göndərir.

Əgər sığorta təşkilatı fəaliyyət növləri siyahısını genişləndirmək məqsədi ilə lisenziya almaq üçün müraciət edərsə, onda həmin təşkilat bu fəaliyyət növləri üçün üstünlük təşkil edən «sığorta» sənədlərini, habelə müəyyən edilmiş normativ qiymətlərə sığortaçının aktiv və öhdəliklərinin uyğun olmasına, qanunvericiliyin tələblərinin sığortaçı tərəfindən icra edilməsi nöqtəyi-nəzərindən, sığorta fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün imkan verən sığorta təşkilatı öhdəliklərindən kifayət qədər sərbəst olan aktivlərin mövcud olmasına böyük diqqət verilən maliyyə (o cümlədən, mühasibat) sənədlərini təqdim edir. Bununla əlaqədar bu cür sərbəst aktivlərin həcmi həmin və ya digər sığorta fəaliyyəti növü üçün icazənin alınması imkanını şərtləşdirir: onlar «sadə» (ayrıca risk üzrə sığortaçının öhdə-

liklərinin həcmi və strukturunun mümkünolma nöqtəyi-nəzərindən) sığorta növlərini həyata keçirmək üçün kifayət edə birlər, lakin həcmli (kompleks, kombinə edilmiş) sığorta növləri ilə məşğul olmaq üçün tamamilə kifayət etmir.

Sığorta təşkilatına təqdim edilən xüsusi tələblər: fəaliyyətin icbari növlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan sığorta təşkilatı (məsələn, bu cür təşkilatların kapitalında xarici investisiya iştirak etməməlidir, həmin təşkilat sığortanın müəyyən sahəsində iş təcrübəsinə malik olmalıdır), yaxud müstəsna olaraq təkrarsığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsini nəzərdə tutan təşkilatlar.

Müvafiq icazə sənədi olmadan sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi yol verilməzdir. Lakin sığorta təşkilatında lisenziya olmadıqda onun sığorta müqavilələri bağlaması hallarında mülki qanunvericiliyin sığortaçının həmin hərəkətlərinin necə qiymətləndirməsi və onun hüquqi nəticələrinin nə ilə nəticələncəyi məsələləri mümkündür.

Sığorta ehtiyatları ciddi məqsədli təyinata malikdir. Sığorta əməliyyatlarının maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədləri ilə, habelə sığortaçılar xüsusi sahibkarlıq məqsədlərini həyata keçirmək üçün sığorta ehtiyatlarını örtən aktivləri investisiyaya qoyurlar və başqa qaydada yerləşdirirlər.

Sığortaçının tədiyyə ödəmə qabiliyyəti – bu sığorta təşkilatının götürdüyü, yəni bağlanmış sığorta müqavilələrindən, habelə səhmdarlar, vergi orqanları və s. qarşısında götürdüyü öhdəliklərdən irəli gələn sığorta öhdəliklərinin icra edilməsinin maliyyə imkanındır. Dövlət sığorta orqanı üçün tədiyyə ödəmə qabiliyyəti sığortaçının fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biri hesab edilir.

Aktivlər və qəbul edilmiş sığorta öhdəlikləri arasında normativ nisbətlərə riayət olunması isə hər şeydən əvvəl sığorta öhdəliklərinin icra edilməsinə nail olmaqdır.

Sığortaçının sığortaçıların aktiv və öhdəliklərinin nisbəti müəyyən edildikdə nəzərə alınan sığortaçının sərbəst aktivlərinin faktiki miqdarı – bu qeyri materialların kəmiyyəti (ayrı-ayrı mənzillərin dəyərini çıxmaqla) və örtülməmiş zərərlər qədar azaldılmış xüsusi kapitalın məbləğidir (ödənilmiş nizam-

namə kapitalını, əlavə kapitalı, ehtiyat kapitalını, keçmiş illərin və hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəətini, yığım fondunu, sosial sfera fondunu, istehlak fondunu özünə daxil edən).

Sərbəst aktivlərin normativ və faktiki miqdarını hesablamaq üçün sığortaçıların mühasibat uçotu və hesabatlarının məlumatlarından istifadə edilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, təkrarsığorta da sığortaçının maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi vasitəsidir.

Respublikada aparılan iqtisadi islahatlarla əlaqədar olaraq ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müvafiq fərmanı ilə sığortaya dövlət nəzarəti funksiyasının 2001-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə həvalə edilməsi ölkədə sığorta işinin dünya standartlarına uyğun formalaşdırılması və inkişafı üçün daha geniş imkanlar yaratmış oldu.

Sığorta bazarının inkişafını təmin edən başlıca amillərin ölkənin güclü iqtisadi potensiala malik olmasından, sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin təmin edilməsindən, sığorta xidmətlərinin aparılma səviyyəsindən və çeşidindən, həmçinin qanunvericilik bazasının mövcudluğundan, inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinin milli bazara inteqrasiya olunmasından, habelə bazarın dövlət tənzimlənməsindən ibarət olduğu nəzərə alınmaqla respublikada bu istiqamətdə əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilir.

Sığortaçıların maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi, sığorta təminatının etibarlılığının yüksəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə nizamnamə kapitalının minimum məbləği əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı. Nəticədə mövcud bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşa və rəqabətə davam gətirə bilmədiklərinə görə bir sıra sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti dayanmış oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının minimum nizamnamə kapitalı məbləği Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il tarixli qərarının tə-

ləblərinə uyğun olaraq mərhələli qaydada artırılmaqla 2010-cu il tarixə 1000,0 mln. manat təşkil edəcəkdir.

Sığorta sahəsi üzrə peşəkar mütəxəssislərin hazırlanmasının ölkədə sığorta işinin dünya standartlarına uyğun təşkil edilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün ən əhəmiyyətli şərtlərdən olduğunu nəzərə alaraq, bu sahənin ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi məqsədilə görülməli tədbirlər nəticəsində Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində və Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Univeritetində «sığorta işinin təşkili» ixtisası açılmışdır.

Sığorta işinin inkişaf etdirilməsi, əhalinin sosial müdafiəsinə əlavə təminatların yaradılması məqsədilə «Ekoloji icbari sığorta haqqında», «Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında», «Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində qulluq edən şəxslərin icbari sığortası haqqında» və «Yanğından icbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edilmişdir.

Həmçinin, «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda əlavə və dəyişikliklər edilmiş, «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilməklə, Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə buğda sahələrinin sığortalanması üçün hesablanmış sığorta haqlarının 25 %-nin dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilməsi müəyyən olunmuşdur.

Sığorta işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər 2006-cı ildə də davam etdirilmişdir.

2005-ci ildə əhalinin sığorta sahəsində maarifləndirilməsini təmin etmək məqsədilə nəşr olunan «Sığorta» qəzeti və «Azərbaycan qarant» jurnalında sığorta ilə bağlı materiallar dərc olunmuş, televiziya kanallarında və radioda əhalini maraqlandıran suallar ətrafında müsahibələr verilmişdir. Həmçinin, təhsil nazirliyinin qərarı ilə artıq bu ildən başlayaraq orta ümumtəhsil məktəblərində sığorta mövzusu üzrə dərslər saatı salınmışdır ki, bu da sığorta sahəsində gələcək nəsillərin marifləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Eləcə də, sığorta və sığorta broker təşkilatlarının baş mühasiblərinin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə Maliyyə Nazirliyində «Sığorta təşkilatlarında mühasibat və statistik uçotun təşkili» mövzusu üzrə kurslar keçirilmişdir.

Bu gün Azərbaycanda 28 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. Onlardan 22-i yerli, 6-ı isə xarici investisiyalı (ABŞ, İngiltərə, Türkiyə, Rusiya, İran) birgə sığorta şirkətləridir.

Sığorta şirkətlərinin 01.01.2006-cı il tarixə ödənilmiş cəmi nizamnamə kapitalı 32,2 mln. manat, o cümlədən xarici investisiyalı birgə sığorta şirkətlərinin cəmi nizamnamə kapitalı 4,4 mln. manat (respublika üzrə cəmi nizamnamə kapitalının 13,8 %-i) təşkil edir ki, bu da 01.01.2001-ci illə müqayisədə 26,2 mln. manat və ya 5,3 dəfə çoxdur. Sığorta şirkətlərində xarici investorların məcmu iştirak payı isə 3,1 mln. manata bərabər olmaqla sığortaçıların respublika üzrə cəmi nizamnamə kapitalının 9,6 %-ni təşkil edir.

23 sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalı 600,0 min manatdan 1,0 mln. manata qədər, 4 şirkətin ki 1,0 mln. manatdan 2,0 mln. manata qədər və 1 şirkətin ki 2,0 mln. manatdan artıqdır.

Həmçinin, hazırda Azərbaycanda sığorta və təkrar sığorta müqavilələrinin bağlanması vasitəçilik fəaliyyəti üzrə 3 yerli və 3 xarici investisiyalı (ABŞ və İngiltərə kapitalının iştirakı ilə) sığorta broker təşkilatı da fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda bazar münasibətləri formalaşmış və iqtisadi infrastrukturun və sahibkarlıq fəaliyyətinin sahələrindən olan sığorta xidmətləri bazarının inkişaf dinamikasında ildən ilə yüksəliş müşahidə olunur.

2005-ci ildə sığorta xidmətlərindən 82,6 mln. manat sığorta haqqı daxil olmuşdur ki, bu da ötən ildə daxil olan sığorta haqları məbləğindən 22,3 %, 2001-ci illə müqayisədə isə 5,2 dəfədən çoxdur.

Sığorta haqlarının 75,39 mln. manatı, yəni 93,07 %-i könüllü sığortalar, 5,61 mln. manatı, yəni 6,93 %-i icbari sığortalar üzrə daxil olmuşdur.

Qeyd etmək istəyirəm ki, 2005-ci ildə daxil olan sığorta haqlarının ümumi daxili məhsuldakı xüsusi çəkisi 1995-ci

ildəki 0,16 %-dən 0,68 %-ə, əhalinin hər bir nəfərinə düşən sığorta haqqı məbləği isə 1995-ci ildəki 0,74 manatdan 10,1 manata çatmışdır.

Baş vermiş təbii fəlakət, qəza, bədbəxt hadisə və s. sığorta hadisələri ilə əlaqədar sığorta şirkətləri tərəfindən verilən sığorta ödənişləri 2005-ci ildə 19,1 mln. manat olmaqla ötən il ilə müqayisədə 23,7 %, 2000-ci illə müqayisədə isə 4 dəfə çox olmuşdur.

Sığorta dövlət büdcəsinin formalaşmasında da xüsusi rola malikdir.

1995-2005-ci illər üzrə sığorta haqları

və sığorta ödənişləri haqqında

M Ə L U M A T

mln.manatla (AZN)

İllər	Sığorta Haqları	Sığorta ödənişləri
1995	3,5	0,4
1996	7,4	1,0
1997	10,7	1,6
1998	11,2	2,1
1999	12,0	2,5
2000	15,5	4,5
2001	37,1	10,0
2002	41,9	6,7
2003	57,5	14,7
2004	66,2	14,7
2005	82,6	19,1

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta fəaliyyətinin maliyyə – hüquqi tənzimlənməsi sığortanın dövlət tənzimlənməsinin tərkib hissəsi olmaqla bütün iqtisadi sistemin sabitliyini təmin edən xüsusi tənzimləyici mexanizm kimi çıxış edir. Bu isə onunla əlaqədardır ki, birincisi; sığorta gözlənilməz hadisələr nəticəsində itirilmiş resursların bərpa prosesininin maliyyələşdirilməsini optimallaşdırmağa imkan verən vasitə kimi büdcənin maliyyə yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. İkincisi isə, sığorta kapital qoyuluşlarını maliyyələşdirmək üçün investisiya resursları kimi çıxış edir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi istiqamətində ölkə rəhbərliyi tərəfindən son illərdə həyata keçirilən ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində bütün sahələrdə istehsalın və investisiya qoyuluşlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmış, inflyasiyanın səviyyəsi minimuma endirilmişdir. Ölkənin əsas strateji istehsal sahəsi hesab olunan neft sənayesi durmadan inkişaf etdirilir. Ümummilli liderimiz H.Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və söyləri nəticəsində təməli qoyulan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft magistralının ölkənin iqtisadi inkişafındakı əhəmiyyətini dərk etmək, yəqin ki, heç kim üçün çətin deyildir. Traseka proqramı çərçivəsində həyata keçirilən «Böyük ipək yolu»nun bərpası da Azərbaycanın bir sıra dünya ölkələri ilə xarici ticarət sahəsində münasibətlərinin inkişafında əvəzsiz rol oynayacaqdır.

Şübhəsiz ki, sığorta ilə iqtisadiyyatın digər sahələrinin vəhdəti inkaredilməzdir. Sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət, səhiyyə və s. sahələr inkişaf etdikcə bu sahələrdə mümkün olan hər bir riskin sığortalanmasına da tələbat artır. Sığorta olduqda isə həmin sahələrdə meydana çıxan zərərlərin ödənilməsinə və fəaliyyətin bərpasına da təminat yaranmış olur. Eyni zamanda bu, zərərlərin ödənilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin azalmasına da şərait yaradır.

İqtisadiyyatın inkişafında özəl sektorun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi, inkişafına mane olan süni maneələrin aradan qaldırılması, bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının artırılmasının təmin edilməsi məqsədilə ölkə prezidenti tərəfindən imzalanan çoxsaylı

fərmanlar, qəbul edilən qanunlar Azərbaycanda sahibkarlığın sürətli inkişafına, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, sağlam rəqabətin formalaşmasına əlverişli mühit yaratmışdır.

Dövlət büdcəsinin formalaşmasında sığortanın digər rolu sığorta şirkətlərinin bilavasitə fəaliyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, sığorta şirkətləri fəaliyyətləri nəticəsində əldə etdikləri mənfəətdən, işçilərin əmək haqlarından, həmçinin malik olduqları əmlaklarına görə dövlət büdcəsinə vergi ödəmələrini həyata keçirirlər.

Sığortanın inkişafının dövlət büdcəsinin formalaşmasında investisiyalarla bağlı rolu da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ölkədə, mövcud qanunvericiliyə əsasən, sığorta şirkətlərinin daxil olan sığorta haqlarından yaratdıqları sığorta ehtiyatları müəyyən olunmuş normativlər gözlənilməklə onların seçimi ilə dövlət qiymətli kağızlarının satın alınmasına, bank və digər kredit təşkilatlarındakı depozit hesablarda yerləşdirilməsinə, daşınmaz əmlakın və torpaqların, habelə onlardan istifadə hüquqlarının satın alınmasına, qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının, xarici valyutanın və onunla ifadə edilmiş qiymətli kağızların satın alınmasına və qanunvericiliklə qadağan olunmayan sair sahələrə investisiyaya qoyula bilər.

Məlum olduğu kimi investisiya maliyyə vəsaitlərinin, habelə maddi və intellektual sərvətlərin sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyuluşu ilə gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə edilməsindən ibarətdir. Təbii ki, qoyulan investisiya hesabına hər hansı sahənin səmərəliliyinin yüksəlməsi reallaşır, bu sahənin gəlirlərinin artmasına da şərait yaradır. Digər tərəfdən, investisiya qoyuluşlarını həyata keçirən təsərrüfat subyekti investisiya müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş həcmdə gəlir əldə etmək şansı qazanır. Gəlir (mənfəət) əldə edilməsi isə dövlət büdcəsinə vergi ödəmələrinin artımı ilə müşahidə olunur.

Respublikada dövlət büdcəsinin formalaşmasında sığortanın rolunun daha da artırılması imkanları araşdırılır. Bununla əlaqədar təkrar sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Belə ki, qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən yüksək riskli sığorta öhdəliklərinə təminat yaradılması üçün sığorta

şirkətləri riskləri bilavasitə xarici təkrar sığortaçılarda təkrar sığorta etdirmək hüququna malikdirlər. Risklərin xaricə təkrar sığortaya verilməsi isə riskləri qəbul edən xarici təkrar sığorta şirkətinə təkrar sığorta haqları ödənilməklə, vəsaitlərin respublikadan çıxması ilə nəticələnir. Bu kimi əməliyyatlar ölkənin maliyyə və valyuta ehtiyatlarına öz mənfi təsirini göstərir. Ona görə də risklərin ilk növbədə ölkə daxilində təkrar sığortaya verilməsinin təmin edilməsi zəruridir. Bunun təmin edilməsi isə sığorta şirkətlərin yüksək risklər qəbul edə bilmələri üçün onların maliyyə imkanlarının yaxşılaşmasını, ilk növbədə nizamnamə kapitallarının artırılmasını tələb edir. Sığorta şirkətlərinin yüksək kapitalla malik olmaları eyni zamanda, onlara xaricdən təkrar sığortaya risklər (sığorta öhdəlikləri) qəbul etməklə, bunun müqabilində təkrar sığorta haqları almalarına də imkan verəcək və respublikaya əlavə valyutanın gəlməsinə şərait yaradacaq.

Milli sığorta bazarı inkişaf etdikcə, Azərbaycanın beynəlxalq sığorta qurumları ilə də əlaqələri güclənir. BMT Avropa İqtisadi Komissiyası yanında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin beynəlxalq «Yaşıl Kart» sığorta sisteminin büro şurasının 3-4 iyun 1999-cu il tarixdə İngiltərənin Oksford şəhərində keçirilmiş baş assambleyasında Azərbaycanın nəqliyyat «Yaşıl Kart» sığorta bürosu həmin büroya keçid üzv kimi qəbul edilmişdir.

Bütün görülən tədbirlərə baxmayaraq, sığorta bazarında demək olar ki, fəaliyyət göstərməyən sığorta şirkətlərinin mövcud olması, sığorta ödənişlərinin verilməsində süründürməçilik, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş normativlərə əməl olunmaması kimi neqativ hallar da qalmaqda davam edir. Bütün bunlar isə sığorta işinin inkişafını ləngidən, həmçinin sığortaya inam və marağın azalmasına şərait yaradan amillərdəndir və belə hallar müvafiq tədbirlər nəticəsində yaxın zamanlarda aradan qaldırılacaqdır.

Azərbaycanın sığorta bazarının davamlı inkişafı və dünya bazarında tanınması üçün bu gün daha səmərəli və ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur.

Gözlənilməz təbii fəlakətlər, müxtəlif sferalarda baş verə biləcək qəzalar və bədbəxt hadisələr nəticəsində ölkənin iqtisadiyyatına, hüquqi şəxslərin və vətəndaşların əmlakına və əmlak mənafeələrinə vurula biləcək zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi, bu məqsədlərə büdcə xərclərinin azaldılması, sığortalıların hüquq və mənafeələrinin qorunmasına etibarlı təminatın yaradılması, eləcə də sığorta işinə nəzarətin gücləndirilməsi və sığorta sahəsində mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması üçün maliyyə nazirliyi tərəfindən aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- sığorta münasibətlərini tənzimləyən keyfiyyətə yeni qanunvericilik bazasının formalaşdırılması; o cümlədən beynəlxalq məsləhətçilər cəlb edilməklə «Sığorta haqqında» və «İcbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının yeni qanun layihələrinin hazırlanması;

- milli sığorta bazarının beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişafı və dünya sığorta bazarına inteqrasiya olunması prosesini sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının «Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Assosiasiyası»na üzv qəbul edilməsi məsələsinin həlli istiqamətində tədbirlərin görülməsi;

- Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatda alınmış nəqliyyat vasitələrinin xarici dövlətlərin ərazisində baş vermiş yol-nəqliyyat hadisələri nəticəsində üçüncü şəxslərin səhhətinə və əmlakına vurduqları zərərlərin ödənilməsinin təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Yaşıl Kart (Green Card) bürosuna tam hüquqlu üzvlüyü ilə əlaqədar təşkilati məsələlərin həll edilməsi;

- sığorta sahəsində muhasibat uçotunun dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını və hesabatların şəffaflığını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;

- mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, buğda sahələrinin (məhsulun) sığortalanmasına dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə yardımının həcmi artırılması;

- sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasını, həmçinin öz üzərlərində risk saxlama qabiliyyətinin gücləndirilməsini təmin etmək məqsədilə

nizamnamə kapitallarının artırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- əhalinin sığorta sahəsində maarifləndirilməsini təmin etmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrində təbliğat və izahat işlərinin genişləndirilməsi, Azərbaycan dilində sığortaya dair dərslik və ədəbiyyatın, həmçinin sığorta ilə bağlı jurnalın nəşr etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Şübhəsiz ki, qeyd olunan məsələlər respublika Prezidenti cənab İ.Əliyev tərəfindən davam etdirilən düzgün və dolğun iqtisadi siyasət, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən sığorta işinin inkişafına ayrdığı xüsusi diqqət və qayğı nəticəsində yaxın gələcəkdə öz həllini tapacaqdır.

§3. Sığorta təşkilatlarında marketing işinin təşkili

İqtisadiyyatda intensiv inkişaf yalnız sağlam rəqabət şəraitində baş verə bilər. Getdikcə çətinləşən rəqabət şərtləri, daima bazar iştirakçılarını bazardakı paylarını itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur. Elə bu səbəbdəndir ki, onlar bazardakı paylarını itirməmək və stabil mənfəət əldə etmək üçün iqtisadi innovasiyalara nail olmağa və yeni-yeni rəqabət üstünlükləri qazanmağa çalışırlar. Bu cür axtarışlar sonda iqtisadiyyatda yeni xidmət sahələrin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Belə sahələrdən biri də marketingdir.

Marketing - bazarın potensialını öyrənmək, istehlakçının istədiyi məhsulu müəyyən etmək və satışı artırmaq sahəsində istehsalçıya əlavə imkanlar yaratmaqla yanaşı əvvəlcədən aşkar edilə bilən risklərdən qaçmağa şərait yaradır.

Bu gün həm də sığorta işinin ayrılmaz və çox zəruri bir tərkib hissəsinə çevrilmiş marketing, sığorta sahəsində 40 ildən artıq bir inkişaf yolu keçmişdir. Belə ki, sığorta sahəsində marketing ilk dəfə 1960-cı illərin əvvəllərində Qərbi Avropa ölkələrində tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Sığorta bazarında təklif olunan xidmətlər digər bazarlardakı xidmət təklifindən çox fərqlidir. Elə bu səbəbdən də digər bazar segmentlərindən fərqli olaraq sığorta sahəsində marketingin öz xüsusiyyətləri mövcuddur. Bunun əsas səbəbi bütün sığortaçılar tərəfindən təklif olunan sığorta xidmətlərinin demək olar ki, eyni qaydalar əsasında hazırlanmasıdır. Bu baxımdan sığorta bazarında yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik və bazarda analoqu olmayan alternativsiz məhsul təklif etmək qeyri-mümkündür. Belə olan şəraitdə marketoloqlar əsas diqqəti, yeni risk növlərinin axtarılmasına yönəldirlər ki, bazarda ehtiyac yarana biləcək yeni sığorta xidmətlərini vaxtında aşkarlaya bilsinlər.

Ümumiyyətlə isə marketing xidmətinin işi təkcə yuxarıda qeyd olunanlarla bitmir marketoloqlar, sığortacının istehsal fəaliyyətini planlaşdırmaq üçün bazarda ehtiyac duyulan ayrı-ayrı sığorta xidmətləri üzrə, onların keyfiyyəti, miqdarı və

tarifi haqqında aparılan uzun müddətli tədqiqatların nəticələrini təhlil edirlər. Təhlillər nəticəsində əldə olunmuş əsaslı məlumatlara uyğun olaraq sığortacının gələcək bazar fəaliyyəti planlaşdırılır. Bundan sonra marketinq xidməti palana uyğun hazırlanmış sığorta xidmətinin satışını həyata keçirir və satışdan sonra xidmətlər göstərilir. Başqa sözlə desək marketinq xidməti sanki sığortaçının bazardakı fəaliyyətini tənzimləyən əsas beyin mərkəzidir.

Sığorta marketinqi hər bir şirkətin fəaliyyəti üçün zəruri olan müxtəlif funksiyaları həyata keçirir. Bu funksiyaları dörd əsas istiqamətdə qruplaşdırmaq olar.

I Sığorta bazarının tədqiqi (araşdırılması).

II Sığorta xidmətlərinin hazırlanması.

III Satışın həvəsləndirilməsi.

IV Sığorta xidmətlərinin satış kanallarının seçilməsi.

Yuxarıda göstərilən hər bir istiqamət özlüyündə müxtəlif tədbirlər planını əhatə edir. Hər bir şirkət bu alətlərin (tədbirlərin) köməkliyi ilə çətin bazar rəqabəti şəraitində öz strategiyasını qorumağa çalışır. Məhz bu baxımdan bu alətlərin incəliklərinə kimi təhlil olunması çox vacibdir.

Sığorta bazarının tədqiqi (araşdırılması). Bu gün marketinq tədqiqatları aparmadan çətin rəqabət şəraiti mövcud olan bazara daxil olmaq şirkətin iflası ilə nəticələnmə bilər. Sığorta bazarında aparılan tədqiqatlar zamanı tələb və onun ödənilmə səviyyəsi öyrənilir. Bu mərhələnin mahiyyəti daha çox sığorta haqqı yığmağa çalışan sığorta şirkəti ilə təhlükəli hesab etdiyi risklərdən müdafiə olunmağa çalışan sığortaçının məqsədlərinin kəsişmə nöqtəsini tapmaqdır. Ümumiyyətlə bu mərhələdə görülməli olan tədbirləri aşağıdakı kimi daha dolğun göstərmək olar:

a) Sığorta xidmətlərinə olan tələbin müəyyən edilməsi, o cümlədən:

- hazırki dövr üçün hər bir sığorta növü üzrə tələbin;

- tələbin ödənilmə səviyyəsinin;

- növlər üzrə ödənilməyən tələbin səviyyəsinin;

- sığorta xidmətlərinə gələcəkdə yarana biləcək tələbin araşdırılması;

b) Sığorta şirkətlərinin bazardakı davranışının araşdırılması, o cümlədən:

- *onların bazar paylarının və fəaliyyət göstərdiyi sığorta növlərinin;*

- *təklif etdiyi xidmətin keyfiyyətinin;*

- *həyata keçirdiyi satışın həcmnin;*

- *ən nəhayət reklam fəaliyyətinin müəyyən olunması;*

c) Digər bazar iştirakçılarının fəaliyyətinin tədqiqi, o cümlədən:

- *sığorta broker fəaliyyətinin;*

- *sığorta agent fəaliyyətinin;*

- *filial və nümayəndəliklərin fəaliyyətinin araşdırılması;*

Bu mərhələdə yuxarıda göstərilən tədbirlərlə yanaşı şirkət fəaliyyət göstərmək istədiyi ölkənin siyasi, sosial-iqtisadi və demoqrafik vəziyyətini, sığorta bazarında rəqabətin və inhisarçılığın səviyyəsini də öyrənməlidir.

Digər sığortaçıların fəaliyyəti, onların sayı, maliyyə gücü və təklif etdikləri sığorta növlərinin həcmi təhlil edilir. Sığorta bazarında tələbin ödəmə qabiliyyəti və onun artım imkanları qiymətləndirilir. Bunlarla yanaşı müştərilərin konkret sığorta növlərinə, fəaliyyətdə olan sığorta təşkilatlarına və ümumiyyətlə sığortaya olan münasibətlərini öyrənmək məqsədləri onlar arasında müxtəlif sorğular keçirilir. Toplanmış bütün informasiyaların təhlilindən sonra əldə olunmuş məlumatlar əsasında sığorta xidmətləri bazarının həcmi və digər sığortaçıların potensial imkanları proqnozlaşdırılır.

Təhlil edilmiş məlumatların əsasında şirkət öz gələcək fəaliyyət planını işləyib hazırlayır. Bu plan aşağıdakı müddəaları özündə əks etdirir:

- 1) Növbəti dövr üçün şirkətin məqsədlərinin və strategiyasının müəyyən olunması;
- 2) Sığortalının sinfinin, ödəmə qabiliyyətinin və həcmnin öyrənilməsi;
- 3) Sığorta bazarında təklif olunacaq sığorta xidmətlərinin müəyyən olunması;
- 4) Sığorta məhsullarının satışı və həvəsləndirilməsi metodlarının seçilməsi;

Bəzən şirkətlər strateji planlamaya əhəmiyyət verməyərək onun bazar qanunları ilə uzlaşmayacağını düşünürlər. Onlar belə fikirləşirlər ki, bazarda vəziyyət çox sürətlə dəyişdiyindən planlamadan lazimi nəticəni əldə etmək mümkün deyil. Amma elə məhz strateji planlama gözlənilməz dəyişmələrə hazır edir.

Strateji planlama hər bir şirkət üçün həqiqətdə çox böyük faydalar gətirə bilər. Planlaşdırma, şirkət rəhbərini şirkətin bugünkü bazar fəaliyyəti ilə yanaşı onun gələcəyi haqda da düşünməyə məcbur edir.

Sığorta xidmətlərinin hazırlanması. Birinci mərhələdə toplanmış informasiyanın təhlili nəticəsində əldə olunmuş məlumatlara əsasən hazırlanması nəzərdə tutulan sığorta xidmətlərinin növləri keyfiyyəti və həcmi müəyyən olunur. Bu mərhələdə qarşıya qoyulan əsas tapşırıqlar bunlardır:

- sığortaçının bazarda təklif edə biləcəyi sığorta xidmətlərinin növlərinin müəyyən olunması;

- seçilmiş hər bir sığorta növü üzrə qaydaların hazırlanması;

- sığorta xidmətlərinin bazara çıxarılması üçün təşkilati, texniki və maliyyə şərtlərinin təmin olunması;

Şirkət həm ənənəvi sığorta növləri üzrə həm də yeni hazırlanmış sığorta növləri üzrə sığorta məhsulları ilə bazara girə bilərlər. Əgər təşkilat digər bazar iştirakçıları kimi eyni məhsulla iştirak edirsə onda o, bu məhsulun hazırlanmasında müştərilərin tələblərinə uyğun geniş planda dəyişikliklər etməlidir. Çünki əlavə rəqabət üstünlüyü qazanmaq üçün bazarda təklif edilən məhsulun digərlərindən fərqlənən özəllikləri olmalıdır. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, sığorta məhsulunun həyat dövrü dörd mərhələdən ibarətdir:

1) yeni sığorta növlərinin müştərilərə tanıtılması;

2) bağlanmış sığorta müqavilələrinin sayının artımı;

3) stabilləşmə;

4) mövcud sığorta xidmətinə tələbin azalması;

Birinci mərhələdə şirkət yeni məhsulu bazara çıxarır. Yeni məhsulun satış həcminin artırılması çoxlu güc və vaxt sərf edilsədə sığorta şəhadətnamələrinin satışı ləng inkişaf

edir. Bu mərhələdə reklama, məhsulun tanıtılmasına və satış kanallarının yaradılmasına küllü miqdarda pullar xərcləndiyindən həmin dövr üçün demək olar ki, gəlir olmur. Olsa da bu çox cuzi miqdarda olur.

İkinci mərhələdə əgər təklif edilən məhsul müştərinin maraqlarına cavab verərsə sığorta şəhadətnamələrinin satışı ona uyğun olaraq gəlirlərin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artaraq maksimal həddə çata bilər.

Üçüncü mərhələdə rəqib sığortacılar tərəfindən yeni məhsula oxşar analoji məhsullar yaradıldığından artıq bu məhsula olan tələb azalmağa başlayır. Yığılan sığorta haqlarının miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə kiçilir. Bu mərhələdə müxtəlif üsullardan istifadə edərək şirkət mövcud xidmət növünü təkmilləşdirməlidir. Məsələn: tarif dərəcələrinin aşağı salınması, müxtəlif güzəştlər, endirimlər potensial müştəriləri tapmaq və s. bu üsullara misal ola bilər.

Dördüncü mərhələdə isə mövcud sığorta növü üzrə gələn sığorta haqlarının hədsiz azalması və hətta dayanması müşahidə olunur. Bu hal bir neçə səbəbdən baş verə bilər. Məsələn: sığortaçıların tələblərinin dəyişməsi, rəqabət qabiliyyətsizliyi və s.

Ona görə də şirkət bazara çıxarkən hansı məhsul üzrə tələbin tam ödənilmədiyini və təklif etdiyi məhsulların hansı həyat dövrünü yaşadığını müəyyən etməlidir.

Sığorta xidmətlərinin satış kanallarının seçilməsi. Sığorta xidmətlərinin satışı əsasən üç kanal vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bunlar aşağıdakılardır:

a) Birbaşa satış, o cümlədən:

- şirkətin öz ofisində;
- filial və nümayəndəlik və agentliklərində;

b) Vasitəçilər, o cümlədən:

- agentlər, brokerlər, prodüktor;

c) Alternativ vasitəçilər, o cümlədən:

- banklar, poçtlar, turist firmaları, elektron vasitələr və s.

Sığorta bazarında böyük risklər üzrə müqavilələr əsasən birbaşa kanallar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Çünki, həmin risklərin qiymətləndirilməsi mütəxəssisdən yüksək ixtisaslaşma tələb edir. Bundan başqa şirkət müqavilə bağlayarkən sığorta

qaydalarında müştərinin marağına uyğun dəyişiklik etmək imkanına malikdir ki, vasitəçilər də bunu bacarmır.

Bu gün sığorta şəhadətnamələrinin satışının ən geniş yayılmış kanalı vasitəçilərdir. Vasitəçilər daha çox müştərilərin əhatəsində olduğundan onlar sığorta xidmətlərini kütləvi şəkildə yaya bilirlər. Bu da sığortaçının dövryyəsinə xeyli artırmağa imkan verir. Elə bu səbəbdən şirkətlər xüsusi ilə də qeyri-həyat sığorta növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün geniş vasitəçi şəbəkəsi yaratmağa çalışırlar.

Alternativ vasitəçi kanalı da sığortalıların kütləviliyini təmin etmək məqsədi ilə istifadə olunan əlavə vasitədir.

Qeyd olunan marketinq alətləri yalnız azad bazar şəraitində lazimi effekt verə bilər. İnhisarlarla əhatə olunmuş bazarda bu cür tədirlərin köməkliyi ilə yüksək nəticələr əldə etmək çətin olsa da bazara çevik reaksiya göstərə bilən təcrübəli marketoloq bu işin öhdəsindəndə gələ bilər.

Lakin onu da qeyd etməliyik ki, yuxarıda göstərilən ümumi marketinq prinsipləri ilə yanaşı hər bir ölkənin sığorta bazarının milli xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Şirkət bazar strategiyasını düzgün marketinq prinsiplərinə uyğun qursa da milli xüsusiyyətləri nəzərə almasa iflasa uzraya bilər. Bu tezisdən çıxış edərək belə qərara gəlmək olar ki, ən idial bazar strategiyası optimal marketinq prinsipləri ilə yanaşı bazarın milli xüsusiyyətləri də nəzərə alınaraq hazırlanan strategiyadır.

Satışın həvəsləndirilməsi. Bazarda uğur qazanmaq üçün sığortalılar məhsulu bazara çıxarılmamışdan əvvəl tanınmalı və onu gözdəməlidirlər. Əlbəttə ki, məhsul bazara çıxarıldan sonra da məhsul satışının stimullaşdırılması satışın həcmi dəfələrlə artırmağa bilər. Bu məqsədlə şirkətlər müştərilərə təsir etmənin geniş yayılmış metodlarından istifadə edirlər. Bu metodları üç əsas istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

a) reklam fəaliyyəti vasitəsi ilə;

b) qaydalarda müştəriləri cəlb edə biləcək şəkildə dəyişiklərin edilməsi;

c) vasitəçilərin həvəsləndirilməsi;

Sığortalıların müxtəlif növ reklam vasitələri ilə cəlb olunması rəqabət mübarizəsinin əsas alətlərindən biridir.

Reklam üç əsas təsir vasitəsinə malikdir:

- sığorta şirkəti və həyata keçirdiyi sığorta növləri haqda sığortalıları məlumatlandırmaq;

- sığorta müqaviləsinin bağlanmasına inam yaratmaq;
  - sığorta müqaviləsinin leyhinə qərar qəbul etmək;
- Adətən sığorta sahəsində reklamı iki növə ayırırlar: sığorta şirkətinin imic reklamı və sığorta xidmətlərinin reklamı. Sığorta şirkəti haqda reklamın məqsədi şirkətin müsbət imicinin yaradılması və ictimayətdə lazımi fikr formalaşdırmaqdır. Amma sığorta şirkəti üçün ən yaxşı imic reklamı onun vaxtında və qanuna uyğun şəkildə ödədiyi sığorta ödənişidir. İmic reklamının əsas məqsədləri:
- sığorta şirkəti haqda inam və məqsədyönlü təsəvvür yaratmaq;
  - sığortalı ilə sığortaçı arasındakı münasibətlərin davamlılığını təmin etmək;
  - rəqib sığortacılar üzərində üstünlük qazanmaq.
- Sığorta xidmətlərinin reklamının məqsədi fiziki və hüquqi şəxslərdə sığorta müqaviləsinə tələbatın yaradılmasıdır. Bu reklamın qarşısında duran əsas tapşırıqlar aşağıdakılardır:
- potensial istehlakçıları mövcud sığorta növləri ilə tanış etmək;
  - sığorta şirkəti tərəfindən təklif olunan sığorta xidmətləri haqda infarmasiyanın yayılması;
  - sığorta şəhadətnamələrinin satışının stimullaşdırılması.

II FƏSİL

SİĞORTA HÜQUQU

---

§ 1. Sığorta qanunvericiliyi və normativ hüquqi aktlar

Sığorta sahəsində münasibətlər «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları və beynəlxalq müqavilələri, habelə Maliyyə Nazirliyinin normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu sığorta işinin inkişaf etdirilməsinə və etibarlı şəkildə həyata keçirilməsinə, sığortalıların hüquq və mənafelərinin qorunmasına yönəldilir, sığortaçıların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsini, sığorta sahəsində fiziki və hüquqi şəxslərin peşəkar fəaliyyəti (ekspert, aktuar, agentlik, broker və prodüktor fəaliyyətini) göstərmələrini tənzimləyir, sığorta sahəsində dövlətin səlahiyyətlərini müəyyən edir.

«Sığorta haqqında» Qanunla sığorta təşkilatlarının təşkilati əsasları, yəni sığortaçı kimi fəaliyyət göstərməsi üçün tələb olunan şərtlər və tələblər, sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinin ümumi əsasları, sığorta müqaviləsinin bağlanması, müqavilədən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsi qaydaları, sığortaçıların və sığortalıların hüquq və vəzifələri, sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsasları, habelə sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin forma və prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

«Sığorta haqqında» Qanun sığorta işinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, sığorta fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsi vasitəsi kimi sığortanın bazar infra-

strukturunun iqtisadi əhəmiyyətli sahələrindən biri kimi formalaşmasında önəmli yer tutur.

Sığorta müqavilələrindən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsi üçün həmçinin Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 50-ci (Sığorta) fəslində geniş müddəalar nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud qanunvericiliyə əsasən sığortanın zəruri hesab edilən müəyyən növləri icbari qaydada həyata keçirilə bilər və belə icbari sığotaların aparılması Azərbaycan Respublikasının müvafiq icbari sığorta qanunları ilə nəzərdə tutulmalıdır. İcbari sığorta müqavilələrindən irəli gələn münasibətlər müvafiq icbari sığorta qanunları ilə tənzimlənir. Hazırda Azərbaycanda aşağıdakı qanunlar əsasında icbari qaydada 10 sığorta həyata keçirilir:

1. «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının statusu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Maddə 30.1-30.11, 17 may 1996-cı il);

2. «Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (31 may 1996-cı il);

3. «Əhaliyə tibbi yardımın göstərilməsi, virusologiya məsələləri üzrə elmi tədqiqatların aparılması və virus preparatlarının istehsalı ilə məşğul olan işçilərin öz xidməti vəzifəsinin yerinə yetirilməsi zamanı insanın immuncatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyə (AİDS) tutulma, habelə bununla əlaqədar baş vermiş əlillik və ölüm hadisələrinin dövlət icbari sığortası qaydaları haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 aprel 1997-ci il);

4. «Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (20 may 1997-ci il);

5. «Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (05 oktyabr 1999-cu il);

6. «İcbari ekoloji sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (12 mart 2002-ci il);

7. «Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 aprel 2002-ci il);

8. «Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 iyun 2003-cü il);

9. «Yanğından icbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

10. «Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində qulluq edən şəxslərin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

Qeyd etmək lazımdır ki, «Sığorta haqqında» Qanunun tələblərinə müvafiq olaraq sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətini, sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması, həyat sığortası üzrə riyazi ehtiyatların hesablanması qaydasını tənzimləyən normativ hüquqi aktlar da qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının sığorta qanunvericiliyi əsas etibarilə aşağıdakı normativ hüquqi aktlardan ibarətdir:

1. «Qeyri-həyat sığortası növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması Qaydaları»;

2.«Azərbaycan Respublikasında sığorta və təkrar sığorta brokerlərinin fəaliyyət Qaydaları

3. «Aktuari və sığorta ekspertinin fəaliyyət göstərməsi Qaydası

4. «Azərbaycan Respublikasında sığorta agentlərinin fəaliyyət Qaydaları

Sığortaçıların fəaliyyət göstərməsi üçün tələb olunan ilkin şərtlərdən biri sığortaçının sığortalılar qarşısında öhdəliklərinə təminat verə biləcək məbləğdə nizamnamə kapitalına malik olmasıdır. Nizamnamə kapitalı sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətini təmin edən ən əhəmiyyətli şərtlərdəndir.

Mövcud qanunvericilik sığortaçıların və təkrar sığortaçıların nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə hazırda nizamnamə kapitalının minimum məbləği sığor-

taçılar üçün 1,0 mln. manat, təkrar sığortaçılar üçün isə 2,0 mln. manat məbləğində müəyyən edilmişdir.

Sığorta təşkilatının sığortaçı kimi fəaliyyətə başlamasının digər vacib şərtlərindən biri də onun sığorta fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) almasıdır.

Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 2 sentyabr tarixli 782 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi haqqında Qaydalar» və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2002-ci il 7 noyabr tarixli 174 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Fəaliyyət növlərinin xüsusiyyətindən asılı olaraq xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi üçün tələb olunan əlavə Şərtlər»in 17-ci bəndi əsasında tənzimlənir.

Sığorta təşkilatlarına sığorta fəaliyyətinə lisenziyanın verilməsi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir və qeyd olunan normativ aktlara əsasən sığorta təşkilatları lisenziya almaq üçün aşağıdakı sənədləri Maliyyə Nazirliyinə təqdim etməlidirlər:

1. Lisenziya almaq üçün ərizə.

Ərizədə aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

- hüquqi şəxsin adı, təşkilati-hüquqi forması, hüquqi və fəaliyyət göstərdiyi ünvanı, filiallar barədə məlumat (əgər nəzərdə tutulmuşdursa), hesablaşma hesabının (hesablarının) nömrəsi və bankın adı, fəaliyyət aparılacaq sığorta növləri;

2. Müəssisənin təsis sənədlərinin surəti;

3. Müəssisənin dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin surəti;

4. Müəssisənin vergi orqanları tərəfindən uçota alınması haqqında müvafiq sənədin surəti;

5. Ərizəçinin fəaliyyət aparacağı ünvan, o cümlədən ərizədə göstərilən obyektlərdən (filiallardan) hər biri üçün ərizəçinin istifadə hüququnu (mülkiyyət hüququ, icarə, istifadə və s. əsasları) təsdiq edən sənədin surəti ;

6. Lisenziya almaq üçün dövlət rüsumunun ödənildiyini təsdiq edən sənəd;

7. Sığortaçının nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada ödənilməsini təsdiq edən sənəd;

8. Sığortanın fəaliyyət aparılması nəzərdə tutulan könüllü növləri üzrə qaydalar;

9. Rəhbər qismində cəlb edilən mütəxəssislərin ali iqtisadi, texniki, hüquqi və ya dəqiq elmlər sahəsində təhsilin və sığorta əməliyyatlarının aparılması ilə əlaqədar sığorta sahəsində azı iki il iş təcrübəsinin, yaxud bu şərtlərdən asılı olmayaraq, ali təhsilin və belə sahədə azı dörd il iş təcrübəsinin olmasını təsdiq edən sənədlərin surəti;

Lisenziya almaq üçün təqdim edilən sənədlər Maliyyə Nazirliyi tərəfindən qəbul edilir, baxılır, çatışmazlıqlar və ya imtina üçün əsas olmadıqda qeydə alındığı gündən başlayaraq 15 gündən gec olmayaraq lisenziya verilməsi haqqında qərar qəbul edilir.

Bütün fəaliyyət növləri, o cümlədən sığorta fəaliyyəti üçün lisenziyanın müddəti qanunvericiliklə 5 il müəyyənləşdirilmişdir.

Lisenziyalaşdırma qaydalarında həmçinin, lisenziya sahibləri tərəfindən lisenziya tələblərinə və şərtlərinə əməl edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi, bu sahədə lisenziya verən orqanın hüquqları müəyyən edilmişdir. Belə ki, Maliyyə Nazirliyi sığortaçılar tərəfindən lisenziya tələblərinə və şərtlərinə əməl edilməsinin yoxlanılması zamanı aşkar olunmuş qanun pozuntuları ilə əlaqədar lisenziyanın fəaliyyətinin müvəqqəti dayandırılması və lisenziyanın ləğv edilməsi barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir.

Maliyyə Nazirliyi sığorta fəaliyyətinə verilmiş lisenziyanın fəaliyyətini aşağıdakı hallarda dayandırır:

- Lisenziya sahibi (sığortaçı) tərəfindən müvafiq ərizə təqdim edildikdə;

- Lisenziya sahibi tərəfindən normativ aktlara əməl edilmədikdə, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunveri-

ciliyinə uyğun olaraq müvafiq dövlət orqanı tərəfindən ərizəçinin fəaliyyəti dayandırıldıqda;

- Lisenziya sahibinin müflisləşməsi faktı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə təsdiq edildikdə;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan digər hallarda.

Maliyyə Nazirliyinin aşağıdakı hallarda lisenziyanı ləğv etmək hüququ vardır:

- Lisenziya sahibi tərəfindən müvafiq ərizə təqdim edildikdə;

- Lisenziya verilməsi üçün təqdim edilən sənədlərdə yanlış məlumat aşkar edildikdə;

- Məhkəmənin müvafiq qərarı olduqda;

- Sığortaçı hüquqi şəxs kimi ləğv edildikdə;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan digər hallarda.

Maliyyə Nazirliyi lisenziyanın dövlət reyestrində qeydə alındığı tarixdən 10 gün müddətində, lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması və ya lisenziyanın ləğv edilməsi və lisenziyanın bərpa edilməsi barədə isə müvafiq qərarların qəbul edildiyi andan 5 gün müddətində lisenziya sahibinə və ərazi üzrə dövlət vergi xidməti orqanına rəsmi məlumat təqdim etməlidir.

Sığortaçılar fəaliyyətlərini bütün hüquqi şəxslər kimi nizamnamə əsasında həyata keçirirlər. Sığortaçının təsisçiləri tərəfindən təsdiq edilmiş nizamnamə hüquqi şəxsin təsis sənədidir. Bir təsisçi tərəfindən yaradılan hüquqi şəxs həmin təsisçinin təsdiq etdiyi nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir.

Sığortaçının nizamnaməsində sığortaçının adı, olduğu yer, fəaliyyətinin idarə edilməsi qaydası, habelə onun ləğvi qaydası müəyyənləşdirilir.

Nizamnamədə dəyişikliklər barədə qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət qeydiyyatı orqanına və Maliyyə Nazirliyinə 15 gün müddətində məlumat verilir və dəyişikliklər dövlət qeydiyyatına alındığı andan üçüncü şəxslər üçün hüquqi qüvvəyə minir.

Sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün sığortalı müqavilə bağlamaq niyyəti barəsində sığortaçıya yazılı təklif verməli, yaxud bu niyyətini şifahi bildirməlidir. Sığorta müqaviləsinin bağlanması faktı sığorta qaydaları əlavə edilməklə, sığortalıya verilən sığorta şəhadətnaməsi ilə təsdiq edilir. Sığortaçının, sığorta agentinin və brokerin sığorta müqaviləsi bağlamaq üçün fiziki və ya hüquqi şəxslərə onların hüquq və vəzifəsi haqqında, habelə broşurada, izahat kitabçalarında, reklam və elanlarda yalan, çaşdırıcı və ya aldadıcı məlumat verməsi qadağandır.

Sığorta müqaviləsində aşağıdakılar göstərilməlidir:

- Sığortaçının adı və ünvanı;
- Sığortalının adı və ünvanı;
- Sığorta obyektı və onun olduğu yer;
- Sığorta riskləri;
- Sığorta məbləği və ödənişinin verilməsi qaydası;
- Sığorta haqqının məbləği, onun verilməsinin qaydası və müddəti;
- Müqavilənin qüvvədə olduğu müddət;
- Müqavilə üzrə sığorta münasibətlərinin digər iştirakçıları varsa, onlar barədə məlumat (sığorta olunan, fayda götürən, lazım gəldikdə sığorta agent və brokerləri)
- Müqavilənin dəyişdirilməsi və xitam verilməsi qaydası.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq, habelə tərəflərin razılığı ilə müqavilədə başqa şərtlər də göstərilə bilər.

Sığorta müqaviləsinin bağlanması faktını təsdiq edən sənəd sığorta şəhadətnaməsidir. Hüquqi şəxslərlə sığorta müqaviləsi bağlanarkən, sığortaçı hər bir sığorta olunanın adına sığorta şəhadətnaməsi tərtib edə bilər. Sığorta şəhadətnaməsində sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan məlumatlar qeyd olunur.

Sığortaçı sığorta ödənişini müqaviləyə və ya qanuna müvafiq surətdə sığortalının ərizəsinə və sığorta hadisəsi haqqında akta əsasən verir.

Sığorta aktı sığortaçının nümayəndəsi tərəfindən sığortalının və ya sığortada marağı olan digər şəxslərin iştirakı ilə tərtib edilir. Sığorta aktında sığortalının adı (adı, atasının adı, soyadı), ünvanı, sığorta müqaviləsinin və ya şəhadətnaməsinin tarixi və nömrəsi, sığorta hadisəsinin təfəsilatı, səhhətə, yaxud əmlaka vurulan zərər barədə məlumatlar qeyd olunur və sığortaçının nümayəndəsi və aktın tərtib edilməsində iştirak edən şəxslər tərəfindən imzalanır.

§2. Sığorta hüquqi və onun mənbələri

Xoşagəlməz hadisələrin müxtəlif növlərindən fiziki və hüquqi şəxslərin əmlak mənafeələrinin sığorta müdafiələri üzrə sığorta təşkilatlarının göstərdiyi xidmətlərlə əlaqədar əmələ gələn ictimai iqtisadi münasibətləri sığorta hüququ münasibətləri adlandırırlar. Özünün tərkibinə görə sığorta hüquqi münasibətlərinin məcmusu, sığorta müqavilələrinin bağlanması və onların yerinə yetirilməsi zamanı əmələ gələn münasibətlər kimi, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin və sığorta bazarının digər subyektlərinin: sığortalıların, sığorta vasitəçilərinin, təkrarsığortaçıların, risk qiymətləndiricilərinin, aktuarların və sığorta fəaliyyətinə cəlb edilmiş başqa şəxslərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə əlaqədar əmələ gələn münasibətlər də eyni deyildir.

Bu cür hüquqi münasibətlərin hüquqi mahiyyəti də müxtəlifdir. Sığorta müqaviləsindən irəli gələn hüquqi münasibətlər – icbari sığorta müqavilələrini istisna etməklə, mülki münasibətdə bərabər hüquqlu iştirakçılar arasında yaranır, bu zaman sığortalı və sığortaçı sığorta müqavilələrinin konkret növlərinin (şəxsi sığorta müqaviləsinin, əmlak sığortası müqaviləsinin, məsuliyyət sığortası müqaviləsinin, sahibkarlıq riskinin sığorta edilməsi müqaviləsinin, təkrarsığorta müqaviləsinin) tənzimlənməsində birbaşa münasibətlərə malik olan, yalnız ümumi qəti qanunvericilik normalarına əsaslanaraq sığorta müqaviləsi şərtlərinin formalaşdırılmasında sərbəstdirlər.

Eyni zamanda, sığorta nəzarəti orqanı qismində dövlətlə sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxs arasında hüquqi münasibətlər mülki münasibət subyektlərinin bərabərliyinə əsaslanmamışdır və sığorta təşkilatının, sığorta bazarının başqa subyektlərinin sığorta fəaliyyətini tənzimləyən qanunlarda və aktlarda müəyyən edilmiş norma və göstərişlərə riayət etmək vəzifəsini nəzərdə tuturlar. Bu, sığortanın aparılması ilə əlaqədar vergilərin: sığorta haqlarında tutulan vergilərin, sığorta təşkilatlarının mənfəətindən verilən

vergilərin ödənilməsində, sığortaya çəkilən xərclərin hüquqi şəxslərin məsrəflərinə daxil edilməsi qaydasında və hüquqi şəxslərin vergiyə cəlb etmə bazasının formalaşdırılmasında, sığorta ödənişlərinin vergiyə cəlb edilməsinin qayda və şərtlərində və s. dövlət və sığortalı, sığortaçı və xeyirgötürən arasında əmələ gələn hüquqi münasibətlər cəhətindən də düzgündür.

Son vaxtlar maliyyə bazarında ayrı-ayrı sığortaçıların inhisar vəziyyətinin məhdudlaşdırılmasına dair dövlət və sığortaçıları arasında hüquq münasibətlərinin fəal formalaşması müşahidə edilir.

Göstərilən hüquq münasibətlərinin bütün müxtəlifliyində: onların subyektiv tərkibi və əmələgəlmə mənbələri üzrə - öz mənbəyi ilə təşkilatın mürəkkəb sisteminin mövcud olması üçün vətəndaşlara, hüquqi şəxslərə sığorta müdafiəsi və bazarının fəaliyyət göstərməsi üzrə sığorta təşkilatlarının xidmət göstərməsinə borclu olmasında eynidirlər.

Sığorta hüququ predmetinin strukturu aşağıda göstərilən şəkildə təqdim edilə bilər:

- (1) sığorta müqaviləsinin bağlanması, qüvvədə olması və onun yerinə yetirilməsinə dair sığortaçı ilə sığortalı (sığorta olunmuş şəxs və xeyirgötürən) arasında olan mülki hüquq münasibətləri;
- (2) sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsində sığorta təşkilatları, sığorta vasitəçiləri və sığorta nəzarəti orqanları və başqa dövlət orqanları arasında inzibati hüquq münasibətləri;
- (3) sığorta təşkilatları və sığorta nəzarəti orqanları, vergi orqanları arasında sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və onlardan istifadə olunması, sığorta haqlarının alınması və sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsinə dair maliyyə hüquq münasibətləri.

Eyni zamanda yaddan çıxarmaq lazım deyildir ki, həm sığortalı və ya sığortaçı, həm də sığorta bazarının başqa subyektləri rolunda çıxış edə bilən xarici fiziki və hüquqi şəxslərin iştirakı ilə də sığorta hüququ münasibətləri əlaqəli ola bilər,

məsələn; sığorta müqaviləsinin bir tərəfində xarici sığortaçı və ya təkrar sığortaçı çıxış edə bilər. Bu cür hallarda sığorta hüququ münasibətləri beynəlxalq xüsusi hüququ və onun tətbiq edilməsinin milli xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tənzimlə-nəcəkdir.

Azərbaycan və xarici sığortaçılara sığorta xidmətlərinin göstərilməsi üzrə respublikanın sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərən beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan Respublikası da iştirak edir. Birinci növbədə bu cür sazişlər xarici sığortaçılar tərəfindən həm ölkə ərazisində, həm də onun hüdudlarından kənarında ölkə sığortaçılarında sığorta xidmətlərinin göstərilməsi qaydaları və şərtləri müəyyən edilir. Bu cür sazişlər kifayət qədər tez-tez respublika sığorta hüququ üçün yeni mühüm elementlər şəklində məvhumlar və anlayışlara malik olur ki, bu da sığorta hüququ sisteminin inkişaf etməsi və yenidən qiymətləndirilməsi zəruriliyini mütləq edir.

Sığorta hüququ münasibətlərini tənzimləyən hüquqi normaların məcmusu sığorta hüququnu təşkil edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta hüququnun əsasını sığorta müqaviləsi haqqında qanunvericilik, sığorta təşkilatları və sığorta brokerlərinin fəaliyyətinə dövlət sığorta nəzarəti haqqında, milli və beynəlxalq sığorta bazarları, habelə sığorta bazarının milli və xarici subyektləri arasında qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyən milli və beynəlxalq qanunvericilik təşkil edir.

Sığorta hüququ münasibətləri müxtəlifdir və o cümlədən, sığortalı ilə (xeyirgötürənlə) sığorta müqaviləsinə görə əmlak öhdəlikləri üzrə sığortaçı arasında; dövlət və sığorta təşkilatları arasında sığortaçıların lisenziya almasına, maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə dair münasibətlər birləşir. Sığorta hüququ münasibətlərinin konkretliyi və müxtəlifliyi onların hüquqi tənzimlənməsinin mürəkkəb strukturunu müəyyən edir. Sığorta hüququ hüququn kompleks sahəsi olub, hüququn əsas sahələrinə: mülki hüquqa, inzibati hüquqa, dövlət hüququna, maliyyə hüququna və beynəlxalq hüquqa məxsus

olan sığorta hüququ münasibətlərinin və normalarının tənzimlənməsi üsullarından istifadə edir.

Sığorta müqavilələrinin bağlanılmasını, onun icra edilməsini və ona xitam verilməsini, habelə sığortaçıların, sığorta vasitəçilərinin yaradılmasını və ləğv edilməsini, sığorta üzrə sazişlərin varlığının ümumi və xüsusi məsələlərini nizamlayan mülki hüquq müxtəlif hüquqi mahiyyətin aşağıda göstərilən əsas hüquq mənbələrinə: Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə, «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa və başqalarına əsaslanmışdır.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə mühüm nəzarət aləti olmaqla, sığortaçılarla, sığorta brokerləri ilə dövlət arasında münasibətləri tənzimləyərək inzibati hüquq aşağıda göstərilən əsas hüquq mənbələrinə: 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının «Sığorta haqqında» Qanununa və başqa sənədlərə əsaslanır.

Dövlət icra hakimiyyətinin sığorta nəzarəti orqanının hüquqi formasını, onun yerini və funksiyalarını dövlət hüququ tənzimləyir. Sığorta hüququnun əsas mənbələri aşağıdakılardır: «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası», «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, sərəncamları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarla və sərəncamları.

Sığorta münasibətləri subyektlərinin məsrəfləri tərkibinin, sığortaçıların vergiyə cəlb etmə bazasının müəyyən edilməsini, mənfəətdən verginin, əlavə dəyər vergisinin, vergilərin digər növlərinin və icbari tədiyyənin hesablanması və ödənilməsinə dair sığorta təşkilatları, həmçinin sığortalılarla dövlət arasındakı münasibətləri maliyyə hüququ tənzimləyir. Sığorta hüququnun əsas mənbələri bunlardır: «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi», «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Həyat sığortasından başqa, digər sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması Qaydaları», Rusiyanın MN-yi tərəfindən təsdiq edilmiş mühasibat uçotunun hesablar Planı və sığorta nəzarəti orqanının qəbul etdiyi normativ aktlar.

Sığorta müqavilələri üzrə öhdəliklər iki tip hüquq münasibətlərinə bölünür: zərərlərin ödənilməsi (əmlak sığortası, məsuliyyət sığortası, həyat sığortası, tibbi sığorta və bədbəxt hadisələrdən sığorta) ilə əlaqədar və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş hadisələr baş verdikdə sığorta məbləqinin nəzərdə tutulan ödənişi. Sığorta müqaviləsi üzrə sığorta hüququ münasibətləri sığortalının əmlak mənafehlərinin sığorta müdafiəsi zamanı əmələ gəlir. Sığorta obyektini hesab edilən əmlak mənafehləri sığortalının malik olduğu əmlak hüquqlarına və ya öhdəliklərinə, habelə onun əmək və ya ailə münasibətlərindən əmələ gələn vəzifələrə əsaslanmışdır. Müqavilə üzrə sığorta edilmiş əmlak mənafehləri qanuna görə tam hüquqlu olmalıdır.

Sığorta öhdəliyi sığorta riskinin kateqoriyası ilə əlaqədardır. Sığorta riski dedikdə təsadüfi, sığortalı üçün xoşagəlməz nəticələrə səbəb olan gözlənilməz hadisənin baş verməsidir. Sığorta riski ehtimallıq və təsadüfilik əlamətlərinə malik olmalı, müqavilənin tərəflərinin və ya başqa maraqlı şəxslərin ixtiyarından asılı olmamalıdır. Sığorta öhdəliyi isə mürəkkəb subyekt tərkibi ilə xarakterikdir: sığortalı, sığortaçı, habelə üçüncü şəxslər.

Sığorta obyektini əlamətinə görə şəxsi sığorta, əmlak sığortası və məsuliyyət sığortası üzrə sığorta öhdəliklərinə ayrılır. Onlardan hər biri subyekt tərkibi ilə əlaqədar xüsusiyyətlərə malikdir: sığorta obyektini (əmlak mənafehləri); sığortaya qəbul edilmiş sığorta risklərinin siyahısı; sığorta məbləqinin, ödəmə formasının müəyyən edilməsi və sığorta ödənişinin təyin edilməsi qaydası. Göstərilən anlayışlar sığorta müqaviləsinin mühüm şərtlərini təşkil edir.

Sığorta hüququ münasibətləri sığortalı ilə sığortaçı arasında bağlanmış sığorta müqaviləsi əsasında əmələ gəlir. Sığorta müqaviləsi qanunun tələb etdiyi kimi, yazılı formada bağlanılır. Bir qayda olaraq, sığorta müqaviləsi tərəflərin-saziş iştirakçılarının sərbəst istəklərinə əsaslanır. Lakin dövlət federal qanun əsasında vətəndaşları və ya hüquqi şəxsləri sığortanın müəyyən edilmiş növləri (icbari sığorta) üzrə sığorta müqavilələri bağlamağa məcbur etmək hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikasında icbari sığortanın aparılması,

yalnız icbari sığortanın keçirilməsi qaydaları və şərtlərini müəyyən edən müvafiq qanun əsasında mümkündür.

Avropa Şurası ölkələrinin bir çox ekspertlərinin rəyinə görə keçid dövrü ölkələrində sığorta müqavilələrinin bağlanması, xüsusi ilə sığortalılar, o cümlədən, yüksək təhlükəli mənbələr tərəfindən zərərlərin vurulması nəticəsində zərər çəkənlərin əmlak mənafeələrinin müdafiəsi ilə əlaqədar sığorta edilməsi hallarında sığorta müqavilələrinin bağlanılmasında vəzifələrin qanunla təhkim edilməsinin müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Xüsusi ilə avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası, əmtəə istehsalçıları məsuliyyətinin sığortası, işçilərin həyatına və sağlamlığına vurulmuş zərər üçün iş verənlərin məsuliyyətinin sığortası, müəyyən risk fəaliyyəti (tibb işçiləri, notarius) ilə məşğul olduqda məsuliyyətin sığortası. Bu cür icbari sığorta növlərinin meydana çıxması, zərər vuranın maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq, zərər çəkənlərin əmlak mənafeələrinin təmin edilməsi ilə vurulmuş zərərin qanunla müəyyən edilmiş miqdarlarda sığorta ödənişini həyata keçirmək və onu əvəz etmək mümkündür.

Əmlak sığortasında və məsuliyyət sığortasında qanunla birbaşa zərərin ödənilməsi prinsipi möhkəmləndirilmiş, sığorta ödənişi sığorta məbləğinin kəmiyyəti ilə məhdudlaşdırılmış və vurulmuş zərərin miqdarından yüksək olmamalıdır. Şəxsi sığortada sığorta təminatı sığorta məbləqi miqdarında və ya ondan müəyyən edilmiş faizlərlə ödənilir və sosial sığorta üzrə ödənilmiş məbləğlərdən və zərərin əvəz edilməsi qaydasında alınmış məbləğlərin miqdarından asılı deyildir.

İnzibati hüquq sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət tərəfindən nəzarəti (sığortada «nəzarət» məvhumundan istifadə edilir) səmərəli sürətdə həyata keçirmək üçündür. Sığorta fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslandırılması və sığorta nəzarətinin dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyalarının əsas siyahısı Azərbaycan Respublikasında «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmişdir. Sığortaya dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi aşağıda göstərilən əsas nəzarət funksiyaları ilə əlaqədardır: maliyyə vəziyyətinə, sığorta

şərtlərinə və sığorta tariflərinin əsaslandırılmasına nəzarəti daxil etməklə sığorta fəaliyyətinə lisenziyaların verilməsi; sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması qaydasının müəyyən edilməsi, sığorta ehtiyatlarının (sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlər) yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi, sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququnun dayandırılması və ləğv edilməsi.

Sığorta nəzarəti orqanı mühasibat və statistika hesabatlarının forma və təqdim edilmə müddətlərini müəyyən edir; sığortaçıları və sığorta brokerlərinin uçotunu və lisenziyaların vahid Dövlət qeydiyyatını (reyestrini) aparır.

Sığorta təşkilatlarına göstərişlərin verilməsi, məhdudlaşdırmaların qoyulması, onlara verilmiş lisenziyaların dayandırılması və geri çağırılması dövlət nəzarəti orqanı tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi aləti hesab edilir.

Sığorta sahəsində maliyyə hüququ sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta ehtiyatlarının yaradılması, investisiyaya qoyulması və hərəkəti qaydalarını, onlar tərəfindən mühasibat uçotunun aparılması qaydalarını, onların sığorta fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin müəyyən edilməsi, maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi və onun sığorta nəzarətinə təqdim edilməsi qaydalarını, habelə sığorta əməliyyatlarının aparılması ilə əlaqədar sığortalıların və sığortaçıların vergiyə cəlb etmə qaydasını tənzimləyir.

2004-cü ilin 01 yanvarından başlayaraq ölkənin vergi qanunvericiliyində mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Vergi Məcəlləsi normaları ilə sığorta növləri üzrə xərcləri sığortalıların - hüquqi şəxslərin məsrəflərinə aid edilməsinə icazə verilmişdir, beləliklə, sığorta üzrə xərclər ictimai zərurət hesab edilərək sığortadan risklərin idarə edilməsi üsulu kimi istifadə edilir.

O cümlədən, Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən sığortalıların – hüquqi şəxslərin məsrəflərinin tərkibinə icbari sığorta, nəqliyyat vasitələrinin, yüklərin, istehsal təyinatlı əsas vəsaitlərin, qeyri material aktivlərinin, bitməmiş kapital tikintisi obyektlərinin, tikinti-quraşdırma işlərinin, əmtəə-material qiymətlilərinin, kənd təsərrüfatı bitkiləri və hey-

vanlarının məhsulunun sığortası, vurulmuş zərərə görə məsuliyyət sığortası növləri üzrə ödənilmiş sığorta haqlarının faktiki miqdarını daxil edirlər. 5 ildən az olmayaraq qüvvədə olan müqavilələr və təqaüdün alınması əsasları yarandığı halda sığorta təminatı ödənişini nəzərdə tutan həyat sığortası müqavilələri üzrə sığorta haqları ödənildikdə əməyin ödənilməsinin məcmu illik xərcləri və tibbi sığortanın könüllü müqavilələri üzrə məcmu illik xərclərin sığorta haqları məbləqi hüquqi şəxslərin məsrəflərinə aid edilir.

Eyni zamanda işəgötürənlər tərəfindən işçilərin xeyrinə bağlanmış müqavilələr üzrə sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin gəlir vergisinə cəlb olunması qaydalarında da mühüm dəyişikliklər edilmişdir. Birincisi, sığorta hadisələri baş verdikdə sığorta ödənişlərinin sığorta təşkilatlarından alınmasından asılı olmayaraq, həmin sığorta ödənişləri fiziki şəxslərin gəlirlərinə aid edilir. Bununla yanaşı aşağıda göstərilən sığorta hadisələrinin baş verməsi ilə əlaqədar verilən sığorta ödənişlərinə bu ümumi müddəa aid edilmir:

- sığortanın icbari növləri üzrə;
- uzun müddətli (5 il müddətindən az olmayan) həyat sığortası və təqaüd alma əsasları baş verdikdə təqaüd sığortası üzrə, bu zaman sığortalıların (sığorta edilmiş şəxslərin) vergiyə cəlb etmə bazasına sığortalılar tərəfindən ödənilmiş və sığortaçılar tərəfindən sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixə Rusiya Bankının maliyyələşdirmə tarifindən asılı olaraq hesablanmış investisiya gəlirinin məbləqi qədər artırılmış sığorta haqları həddlərində olan sığorta ödənişləri daxil edilmir;
- tibbi sığorta üzrə (əgər sığorta ödənişi bilavasitə sığortalıya və ya sığorta edilmiş şəxsə verilmirsə);
- üçüncü şəxslərin əmlakına vurulmuş ziyan üçün mülki məsuliyyət sığortasını daxil etməklə könüllü əmlak sığortası üzrə və sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixə və ya sığorta hadisəsinin baş vermə tarixinə müəyyən edilmiş, itirilmiş və ya zədələnmiş, sığorta olunmuş əmlakın bazar qiymətləri həddlərində avtonəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası üzrə.

Sığorta təşkilatlarında sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və mühasibat uçotunun aparılması qaydası müvafiq normativ aktlarla tənzimlənir.

Sığorta hüququ normalarının məcmusu sığortaya dair ictimai-iqtisadi münasibətlərin tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirir. Sığorta hüququ münasibətlərinin tənzimlənməsinə təsir edən müxtəlif sahələrin hüquq normaları qarşılıqlı olaraq bir-biri ilə nə qədər çox uzlaşarsa, bu cür tənzimlənmənin də səmərəliliyi bir o qədər çox olar. Həyat sığortasına aid edilən sığortanın müxtəlif növlərinin mühüm şərtlərinin hüquqi cəhətdən bu cür müəyyən etməsinin və xüsusiyyətlərinin olmaması sığorta şərtlərinin və sığorta müqaviləsinin mülki-hüquqi tənzimlənməsini çətinləşdirir, maliyyə və inzibati hüquq normalarının dəqiq tətbiq edilməsini qeyri-mümkün edir. Qanunvericilikdə olan bu cür «ağ ləkələr» mütləq müxtəlif subyektlərin malik olduğu sığorta hüququ münasibətləri normalarının bir-birinə əks olan şərtlərini doğurur ki, bu da məhkəmə orqanlarının işə qarışmasına və onların qərarlarının çıxarmasını tələb edən mübahisələrə səbəb olur.

III FƏSİL

TƏKRAR SİĞORTANIN ƏSASLARI

---

§1. Təkrar sığortanın iqtisadiyyatda rolu

Təkrar sığorta sığortanın müstəqil sahələrindən biri olub, ənənəvi olaraq təkrar sığorta təminatı olmayan və sığorta müqavilələri üzrə sığorta ödənişləri verən birbaşa sığortaçıyı maliyyə itkilərindən müdafiə edir.

Təkrar sığorta dünya sığorta sistemində kifayət qədər mürəkkəb proses olan sığorta risklərinin ikinci dəfə yenidən bölüşdürülməsini təmin etməklə birbaşa sığortaçının imkanlarını genişləndirir və sığorta risklərini qəbul etməyə şərait yaradır. Əks təqdirdə isə sığorta məbləğləri miqdarının və ya hadisənin baş vermə ehtimalının yüksək olması ilə sığorta risklərinin qəbul edilməsi qeyri-mümkün olardı. K.Pfayfferə görə təkrar sığorta sığortaçıya sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar aşağıda göstərilən risklərin təsirini azaltmaq üçün imkan yaradır:

Təsadüfi zərərlərin riskləri:

-sığorta ödənişləri miqdarında qeyri-bərabər dəyişikliklər;

-sığorta ili ərzində sığorta ödənişləri barədə sığortalılardan qeyri-bərabər miqdarda ərizələrin daxil olması;

-bir sığorta hadisəsi nəticəsində sığorta müqavilələrinin böyük miqdarı (zərərlərin bir yerə toplanması) ilə sığorta ödənişləri üzrə öhdəliklərini ödəmək məcburiyyətində olduqda fəvqəladə böyük zərərlər vurmuş təbii fəlakətlər və bədbəxt hadisələr.

Dəyişiklik riskləri:

- valyuta məzənnələrinin və inflyasiyanın dəyişməsi qiymətlərin, əmək haqqının və nəticədə ilk dəfədə sığortaya qəbul edilən risklər üzrə (xüsusi ilə məsuliyyət sığortasında və

tibbi sığortada) sığorta ödənişləri kəmiyyətlərinin artmasına səbəb olur;

-texnoloji inkişaf etmə ilk dəfə sığortaya qəbul edilən risklərin yeni təhlükələrə, eyni zamanda razılaşıdırılmış sığorta haqqı tariflərinə uyğun olmayacağına səbəb olur.

Səhvlərin riski:

-sığorta haqlarının hesablanması zamanı səhv fərziyyələr (məsələn: statistik məlumatların səhv şərh edilməsi).

Hüquqi xüsusiyyətləri olan ilk məşhur müqavilə-təkrar sığorta müqaviləsi təkrar sığortaçılar kimi iştirak edən iki tacir və birbaşa sığortaçının mənafeələrini təmsil edən üçüncü şəxs arasında Genuyada 1370-ci ildə bağlanmışdır. Genuyadan Bryuqeyə dəniz vasitəsi ilə göndərilən malların sığortası təsadüfi xüsusiyyətə və iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən təcrübəyə əsaslanmayan razılaşmanın predmeti olmuşdur.

Ticarət münasibətlərinin inkişaf etməsi və İtaliya şəhər - dövlətlərində, Flandriyada və Qanzey ittifaqı şəhərlərində iqtisadiyyata yeni baxışların yaranması ilə təkrar sığortanın əhəmiyyəti artmağa başlamışdır. XX əsrin ortalarından Avropa ölkələrində sənaye istehsalının inkişaf etməsinin nəticəsi kimi daha böyük risklərin sığorta olunmasına tələbat da artmışdı. Bu tələbatı təmin etməklə yeni risklərin sığorta təminatını təmin etmək üçün təkrar sığorta sığortaçılara xeyli dərəcədə imkan vermiş və bununla da sığorta xidmətlərinin spektri genişlənməmişdir.

Təkrar sığorta müqaviləsinə birbaşa sığortaçının sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar olan risklərin başqa elementləri də daxil edilə bilər, məsələn, valyuta riskləri və ödəmələrin köçürülmə riskləri. Aydın ki, bu cür əlavə risklər müxtəlif ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş, təkrar sığorta subyektləri arasında bağlanmış təkrar sığorta müqavilələrinə məxsusdur.

Təkrar sığorta müqaviləsində sığortaçının riskini qəbul edən tərəf ixtisaslaşdırılmış təkrar sığorta cəmiyyəti kimi və ya təkrar sığortanı əlavə sığorta əməliyyatı kimi həyata keçirən başqa sığortaçı çıxış edir. Ümumi qaydaya görə bu münasibətlər qanunvericiliklə möhkəmləndirildiyindən təkrar sığor-

taçı ilə sığortalı arasında münasibətlər yarana bilməz ki, bu da təkrar sığorta ilə sığorta arasındakı mühüm fərqdır.

Sığortaçı ilə birbaşa sığorta müqaviləsi bağlayan sığortalının mövcud olan təkrar sığorta müqavilələri barədə məlumatı olmur. Təkrar sığorta birbaşa sığortaçı və təkrar sığortaçı və ya bir neçə təkrar sığortaçı iştirak edən risklərin ikinci dərəcəli (təkrar bölüşdürmə) yenidən bölüşdürülməsidir. Qeyd edildiyi kimi, təkrar sığortada sığortalı ilə təkrar sığortaçı arasında heç bir hüquqi münasibət yaranmır.

Təkrar sığorta üzrə göstərilən xidmətləri həm peşəkar təkrar sığortaçılar, həm də sığorta fəaliyyətinin bir neçə növünü aparan sığortaçılar da təklif edə bilirlər. Peşəkar təkrar sığortaçı cəmiyyətləri sahibkarlıq fəaliyyətinin vahid növü kimi yalnız təkrar sığorta üzrə əməliyyatlar həyata keçirirlər. Dünya sığorta sistemində təkrar sığorta cəmiyyətləri fəaliyyətinin qanunvericiliklə tənzimlənməsi eyni xüsusiyyətli olmadığından bu da müxtəlif ölkələrdə yerləşmiş təkrar sığorta tərəfləri arasında əməli olaraq təkrar sığortanın aparılması üçün əlavə maneələr yaradır.

ABŞ və Böyük Britaniya təkrar sığorta cəmiyyətləri dövlət sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən qeydiyyatla alınmalı, lisenziyalaşdırılmalı və sığorta nəzarətinə cəlb olunmalıdırlar. Lakin Almaniyada, Fransada təkrar sığortaçıların fəaliyyətinə sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən nəzarət olunmur.

Peşəkar və ya bu sahədə ixtisaslaşdırılmış təkrar sığortaçı-yalnız təkrar sığorta üzrə əməliyyatlar həyata keçirən sığorta təşkilatıdır. Başqa sözlə, onun fəaliyyət sferasına birbaşa sığorta, nəticə etibarilə sığortalılarla da müqavilə bağlamaq daxil deyildir.

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa və sığorta fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikası ərazisində lisenziyalaşdırılması şərtlərinə əsasən təkrar sığorta üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi maliyyə sabitliyini və ödəmə qabiliyyətini pul vəsaitləri ilə xeyli təmin etmək şərti ilə xüsusi icazə (lisenziya) alınması tələb edilir.

İxtisaslaşdırılmış təkrar sığorta cəmiyyətləri üçün nizamnamə kapitalı 2 000 000 manat müəyyən edilmişdir. Bir qayda

olaraq, təkrar sığortaçı da birbaşa sığorta üzrə sığortaçının təklif etdiyi sığorta növlərindən: əmlak, məsuliyyət, nəqliyyat vasitələrinin sığortası, bədbəxt hadisələrdən və həyat sığortası, (tibbi) xəstələnmə halından sığorta və kredit sığortası kimi başqa növlərdən də təkrar sığorta təminatı təklif edə bilər.

Təkrar sığorta təşkilatı fəaliyyətinin prinsipcə ixtisaslaşması təkrar sığortanın müəyyən növlərinin aparılması üzrə yalnız müstəsna hallarda, məsələn, ABŞ-da ayrı-ayrı ştatlarda tətbiq edilir. Adətən, peşəkar təkrar sığortaçılar səhmdar cəmiyyətlərdir.

XIV əsrin axırında yaranan təkrar sığorta 1846-cı ildə ilk peşəkar təkrar sığortaçı-Köln təkrar sığorta cəmiyyəti yaradıldıqda keçən əsrin ortalarında sığortada sahibkarlıq fəaliyyətinin müstəqil növü kimi formalaşmışdı. Təkrar sığortanın ilk təyinatı birbaşa sığortaçının bağladığı sığorta müqavilələri üzrə sığorta risklərinin daşınmasında təkrar sığortaçının mütləq iştirak etməsi ilə əlaqədar idi.

Lakin 150 il ərzində təkrar sığorta özünün geniş forma və növlərinin siyahısını təklif edərək risklərin təkrar bölüşdürülməsində güclü amilə çevrilmişdir. Təkrar sığorta üzrə göstərilən xidmətlərin xüsusiyyəti, həmin sahədə mövcud olan müstəqil mülki və inzibati-hüquqi tənzimləmə onun ərazi üzrə sazişlərlə (Avropa İttifaqı, azad ticarət haqqında Şimali Amerika sazişi və s.) tənzimlənməsi, həm də ticarət haqqında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Baş sazişinin beynəlxalq ticarət xidmətləri, qaydaları vasitəsi ilə tənzimlənməsi təkrar sığortanın ayrıca müstəqil növə çevrilməsinə əsas oldu.

Təkrar sığortanın iqtisadi mahiyyəti təkrar sığortaçının müəyyən şərtlərlə və birbaşa sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında sığorta olunmuş riskin müəyyən edilmiş haqla bölüşdürülməsində iştirakından və onun sığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar birbaşa sığortaçının ödəməli olduğu zərərlərin təmin edilməsində iştirak etməsindən ibarətdir.

Müasir sığorta sistemində təkrar sığortanın əhəmiyyəti aşağıda göstərilən əsas funksiyaların yerinə yetirilməsi ilə əlaqədardır:

- birbaşa sığortaçının riskləri sığortaya qəbul etməsi üçün əlavə maliyyə tutumunun (kapitalının) yaradılması;
- sığortaya qəbul edilmiş riskin (risklərin) ikinci dəfə yenedən bölüşdürülməsi;
- hər bir hesabat ili ərzində sığortaçının fəaliyyət nəticələrinin balanslaşdırılmasının təmin edilməsi;
- sığortaçının illik balansının müdafiə olunması;
- birbaşa sığortaçının vergi planlaşdırılmasında iştirak etməsi;
- birbaşa sığortaçının aktivlərinin toplanılması üçün şəraitin yaradılması;
- birbaşa sığortaçının ödəmə qabiliyyəti göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına təsir etmək;
- sığorta olunmuş risklər üzrə sığorta hadisələri baş verdikdə birbaşa sığortaçının zərərləri daha tez tənzimləmək üçün onu tez satıla bilən aktivlərlə təmin etmək.

Təkrar sığortanın göstərilən əsas funksiyaları onun maliyyə cəhətdən mahiyyətini açır və birbaşa sığortaya, birbaşa sığortaçı fəaliyyətinə olan ikili münasibətləri qeyd edir. Eyni zamanda, təkrar sığorta sığorta sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin müstəqil növü olub, sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında olan münasibətlərin müstəqil hüquqi tənzimlənməsi, təkrar sığortaçıların fəaliyyətinin müstəqil hüquqi tənzimlənməsi ona məxsusdur.

Aydındır ki, təkrar sığorta müqaviləsi müstəqil müqavilədir, lakin birbaşa sığortaçının bağladığı və sığorta fəaliyyəti ilə həyata keçirdiyi birbaşa sığorta müqavilələri olmadan təkrar sığorta müqavilələrinin bağlanması qeyri-mümkündür.

Təkrar sığorta müstəqil xidmət növü olub, sərbəst qiymətə malikdir ki, bu da təkrar sığorta xidmətlərinin müəyyən edilmiş növlərinə olan tələb və təklif nəticəsində formalaşır və təkrar sığortanın forma və növlərindən asılıdır. Təkrar sığorta öz mahiyyətinə görə beynəlxalq biznes olub, sığortaya qəbul edilmiş risklərin sonrakı bölüşdürülməsi olduğundan ikili məqsəd daşıyır ki, bu da başlıca olaraq xarici kapitalın cəlb edilməsi ilə təmin edilə bilər. Birbaşa sığorta bazarına nisbətən təkrar sığortanın müasir dünya bazarı sığorta, bank,

ehtiyat kapitallarının qloballaşdırılması və birləşdirilməsi proseslərinə daha çox məruz qalır.

Bu proseslər vurulmuş zərərlərin miqdarının on milyardlarla ABŞ dolları ilə qiymətləndirilən təbii fəlakətlərin təkrar sığorta olunması üçün zəruri olan maliyyə tutumlarının verilməsində təkrar sığortaçıların kapitallaşdırılmasını artırmaq zəruriliyinin nəticəsidir. Maliyyə təkrar sığortasının ilkin konsepsiyası keçən əsrin 70-ci illərində yaranmışdır və sığortanın müxtəlif növləri və siniflərinə münasibətdə bir neçə il ərzində təkrar sığorta müdafiəsini təşkil edən obliqator təkrar sığortasının inkişaf etdirilməsinin davamı kimi hesab edilir. Təkrar sığortaçıların qarşılaşdıqları problemlərin aşağıda göstərilən təzahürləri mümkündür:

-sığortaçılar yüksək kapitallaşma ilə əlaqədar əvvəlki illərdə olduğu kimi təkrar sığortada olan həmin şərtlərlə də maraqlı deyillər;

-bir tərəfdən tələbatın aşağı düşməsi, digər tərəfdən təkrarsığortaçıların kapitallaşmasının artması nəticəsində eyni şərtlərlə təkrar sığortanın qiyməti daha da ucuzlaşır;

-sığortaçılar yalnız birbaşa sığorta nəticələrini (zərərləri və zərərliliyi) müdafiə edən təkrar sığortada deyil, ümumiyyətlə, maliyyə bazarında, vergi qanunvericiliyində, valyuta qanunvericiliyində, səhmdarların və başqa «qeyri sığorta səbəbləri», yəni sığorta hadisəsinin baş vermə ehtimalının hesablanılmasının qeyri-mümkün olması ilə əlaqədar ənənəvi hesab edilən «sığorta edilməyən» risklər siyasətində baş verən dəyişikliklərdən asılı olan sığortaçıların fəaliyyətinin nəticələrinin müdafiə olunmasında maraqlıdırlar. Eyni cinsli ayrı-ayrı və qrup halında olan risklərə münasibətdə təkrar sığorta müdafiəsini təqdim edən ənənəvi təkrarsığorta müqaviləsinin il ərzində qüvvədə olmasına və təkrar sığorta üçün müəyyən edilmiş ödəməyə əsaslanmışdır. Aydın ki, mənfəətdən təkrar sığorta komissiyası kimi elementlər təkrar sığortanın qiymətini və təklif edilən təkrar sığorta müdafiəsi rəqabətinə təsiri zəruri dərəcədə dəyişsə də, baza prinsipi dəyişməz qalır.

Təkrar sığorta ödəmə qabiliyyəti marjının (ehtiyatının) hesablanılmasında zəruri düzəlişlər edərək ödəmə qabiliyyə-

tinin yüksəldilməsində mühüm rol oynasa da, ənənəvi təkrar sığortada bu cür təsirlər yalnız cari ilin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsində nəzərə alınır. Cari ildə riskin qiymətini ödəyərək, təkrar sığortanı satın alaraq sığortaçı onsuz da özünün uzunmüddətli planlaşdırmasını və maliyyə vəziyyətinin menecment riski problemlərini həll etmir.

Ənənəvi və alternativ təkrar sığorta variantları təkrar sığortaçının maliyyə sabitliyinin və tədiyyə ödəmə qabiliyyətinin daha yüksək səviyyəsini təmin etdiyindən həmin iki variant sığortaçının maliyyəni idarəetmə qaydaları kimi nəzərdən keçirilməlidir. Alternativ təkrar sığorta da birbaşa sığorta müqavilələri üzrə sığortaçının qəbul etdiyi risklərlə həmişə əlaqədardır, bununla yanaşı alternativ təkrar sığorta sığortaçının maliyyə vəziyyətinin müdafiəsi və sabitləşdirilməsi problemlərinin çevik həllini təklif edir.

Xarici mənbələrin müxtəlif nəşrlərində tədqiq edilən mövzu üzrə «alternativ təkrar sığorta» kimi başa düşülən kifayət qədər geniş xidmətlər spektri tapa bilərik. Bəzi müəlliflər belə hesab edirlər ki, alternativ təkrar sığortaya aşağıda göstərilənləri daxil etmək olar: keptiv təkrarsığortası, bir sıra illər ərzində bir neçə sığorta növünün (multi-line multi-year policies) təkrar sığortanın müxtəlifliyi kimi verilən maliyyə təkrar sığortası, və nəhayət, xüsusi istiqrazlar buraxmaq yolu ilə fəlakət təkrar sığortasına imkan vermək üçün əlavə kapitalın cəlb edilməsini təklif edən təkrar sığorta öhdəliklərinin müdafiəsi.

Başqa müəlliflər alternativ təkrar sığortaya ənənəvi olaraq sığorta edilməyən hesab edilən risklərə təminat verən təkrarsığorta kimi baxmağa meyllidirlər, bu zaman ənənəvi təkrarsığorta müqaviləsinə nisbətən təkrar sığorta müqaviləsi digər struktura və terminologiyaya malikdir, riski qəbul edən tərəf isə sığortaçı və ya təkrarsığortaçı hesab edilmir. Üçüncülər isə maliyyə təkrar sığortası kimi başa düşülən müxtəlif xidmətlərin çoxlu variantlarının olmasını nəzərə alaraq hesab edirlər ki, bu məvhum, riskin yenidən bölüşdürülməsi və riskin maliyyələşdirilməsi kombinasiyaları ilə əlaqədar olan, başlıca

olaraq, ödənilən təkrar sığorta mükafatının müasir dəyərinin dəyişməsi nəticəsi kimi təkrarsığorta növlərini birləşdirir.

Yuxarıda göstərilən nöqtəyi-nəzərlər alternativ təkrar sığorta anlayışının geniş və məhdud mənalarda ayrılmasına imkan verir. Geniş mənada alternativ təkrar sığorta və ya riskin alternativ idarə olunması hər hansı əlamətə görə təkrar sığortanın ənənəvi növlərindən fərqlənən sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti ilə əlaqədar olan maliyyə və sığorta risklərinin yenidən bölüşdürülməsi qaydalarının geniş spektri barədə təsəvvür yaradır.

Bu cür geniş şərh etmə həmişə öz-özünə sığorta adlanan keptiv təkrar sığorta kimi, maliyyə təkrar sığortasının klassik konsepsiyasını və müdafiəsini də birləşdirməyə imkan verir. Məhdud mənada alternativ təkrarsığortanı maliyyə təkrar sığortası kimi, yəni uzunmüddətlik (bir ildən çox) əsasında sığorta fəaliyyətinə məxsus sığorta riski kimi, maliyyə riskini də yenidən bölüşdürmə ilə əlaqədar olan sığortaçı və təkrarsığortaçı arasındakı münasibətlər kimi başa düşmək lazımdır.

Təkrar sığortanın qeyd edilən maliyyə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq dünya sığorta və təkrar sığorta bazarlarının inkişaf etdirilməsi üçün onun mənasını aşağıdakı kimi ayırmaq olar:

-sığorta mərhələsinin inkişafında mənfi dəyişmələrin aradan qaldırılması;

-əvvəllər baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlərin idarə olunması imkanlarının verilməsi;

-ənənəvi «sığorta edilməyən» risklərin, məsələn, siyasi və ekoloji risklərin təkrar sığortaya verilməsi üçün təkrar sığorta tutumlarının təqdim edilməsi;

-sığortaçı və təkrar sığortaçı arasında uzunmüddətli maliyyə münasibətlərinin müəyyən edilməsi;

-sığortaçıların sığortaya (təkrar sığortaya) qəbul edilmiş yenidən bölüşdürmə məqsədləri ilə əlavə tutumların formalaşdırılması üçün zəruri olan ssuda kapitalı bazarına daxil olmasına şərait yaratmalı.

Məhdud mənada təkrar sığortanın əsas formaları aşağıdakılardır:

- idarə olunan fond (Funded cover) əsasında təkrar sığorta;

- əvvəlki illərin zərərlər portfelinin (Loss portfolio transfer cover) təkrar sığortası;

- qarışıq təkrar sığorta (Blended cover).

İdarə olunan fond (Funded cover) əsasında təkrar sığorta böyük zərərləri vaxta görə bir sıra illər ərzində bölüşdürərək, eyni zamanda müəyyən edilmiş maliyyə ilində sığortaçının fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə böyük zərərlərin mənfi təsirini aradan qaldırmaqla onların idarə olunması imkanlarını sığortaçıya verən uzunmüddətli müqavilə əsasında böyük, lakin ağılagəlməz zərərləri təkrar sığortaya vermək imkanı yaradır.

Bir qayda olaraq, təkrar sığorta müqaviləsi elə sığorta risklərinə görə bağlanılır ki, sığortaçı həmin sığorta növü üzrə böyük zərərlərin baş verməsi ehtimalını nəzərdə tutur, lakin bu cür zərərlərin ehtimalı kifayət qədər azdır. Sığortaçı hər il təkrar sığorta müqaviləsi üzrə təkrar sığorta mükafatını ödəyərək əlverişli (zərərli olmayan) illərdə əlverişsiz illər üçün təkrarsığorta ödənişlərinin əvəz olunması mənbəyi hesab edilən və qeyd edilmiş miqdarda fondu yığır. Əlavə olaraq sığortaçı həmin fondun kəmiyyətinə hesablanmış əvvəlcədən müəyyən edilmiş investisiya gəlirini, habelə sonradan borcu ödəmək şərti ilə yığılmış fondun kəmiyyətindən çox olan zərəri təmin etmək üçün təkrarsığorta ödənişini almaq hüququna malikdir.

Biz görürük ki, təkrar sığortanın bu cür forması təkrar sığortanın xüsusi balansarxası fondunun, yəni təkrarsığortaçının balansında formalaşan və nəzərə alınan fondun formalaşdırılması hesabına daha böyük zərərlərə təminat müddətini 5 illik dövr ərzində bölüşdürmək imkanı verir.

Aydındır ki, bu cür təkrar sığorta sığortaçıya təkrar sığorta müqaviləsinin qüvvədə olmasının kifayət qədər uzun dövrü ərzində fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini düzəltməyə imkan verir. Bir tərəfdən əlverişli illərdə sığortaçının mənfəəti təkrar sığorta haqqının ödənilməsi ilə əlaqədar olan xərc kə-

miyyəti miqdarında azalır, digər tərəfdən isə əlverişsiz illərdə (göstərilmiş misalda – üçüncü ildir) zərərlər müqavilə limiti ilə müəyyən edilmiş həddlərdə formalaşdırılmış fond hesabına, habelə təkrarsığortaçının verdiyi əlavə vəsaitlər hesabına tamamilə ödənilir.

Beləliklə, bu cür təkrar sığortanın başlıca nəticəsi əlverişli illərdə alınmış mənfəət göstəricilərinin azalması və əlverişsiz illərdə müstəqil ödənilmiş zərərlərin miqdarının azalması hesabına bir sıra illər ərzində sığortaçının maliyyə nəticələri dəyişmələrinin düzəldilməsidir.

Əvvəlki illərin zərərlər portfelinin (Loss portfolio transfer cover) təkrar sığortası əvvəlki illərdə sığortanın həyata keçirilməsi nəticələri ilə əlaqədar olan zərərlərin təkrarsığortaya verilməsinə imkan verir. Təkrar sığorta haqqı sığortanın konkret növü üzrə zərərlər ehtiyatının, o cümlədən baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatının müasir dəyərində, habelə müqavilənin qüvvədə olması ərzində ehtiyatların və zərərlərin kəmiyyət artımı qiymətinə uyğun olur. Bu cür təkrar sığorta sığortaçıya təkrar sığorta müqaviləsinin bağlandığı ildə öhdəliklərinin azaldılmasına, tədiyyə ödəmə qabiliyyəti göstəricilərinin və sığorta əməliyyatlarının zərərlik göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına, özünün gələcəkdə inkişaf etmə nəticələrini təmin etməsinə imkan verir.

Qarışıq təkrar sığorta (Blended cover) «riskin maliyyələşdirilməsi»nə əsaslanan ənənəvi mütənasib və ya qeyri-mütənasib təkrarsığorta bölmələrini quraraq ənənəvi təkrarsığorta prinsiplərini maliyyə təkrarsığorta konsepsiyası ilə birləşdirməyə imkan verir.

Təkrar sığortanın göstərilmiş əsas formaları, təkrar sığortada istifadə edilən təkrarsığorta haqqı, təkrarsığortaçının məsuliyyətinin limiti, zərər kimi ənənəvi anlayışları ilə yanaşı, təkrarsığorta üçün həqiqətən yeni olan anlayışlar: mənafe, fond, kredit anlayışları da vardır. Beləliklə, xidmətin özü təkrar sığorta müqaviləsi kimi, kredit müqaviləsi də bizim fikrimizə görə sığorta ilə riskin maliyyə cəhətdən idarə olunmasının digər konsepsiyaları arasında uyğunlaşma əlamətidir.

§ 2. Təkrar sığortanın növləri və formaları

Təkrar sığorta münasibətlərinin klassik strukturu aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər:

Təkrar sığortanın formaları:

- fakultativ;
- obliqator.

Təkrar sığortanın növləri:

- mütənasib;
- qeyri mütənasib.

«Təkrar sığortanın formaları» anlayışı sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xüsusiyyətlərini xarakterizə edir və müəyyən sığorta növü üzrə risklərin təkrar sığortaya qəbul edilməsi və verilməsi üzrə təkrarsığorta müqaviləsinin qüvvədə olmasının bütün müddəti ərzində tərəflərin qarşılıqlı öhdəliklərinin mövcud olmasını əks etdirirsə, «təkrarsığortanın növü» anlayışı sığortaçının qarşılıqlı öhdəliklərinin hesablanmasının texniki xüsusiyyətlərini əks etdirir və təkrarsığortaya verilmiş riskin müvafiq hissəsinin, təkrarsığorta mükafatının və müqavilə üzrə təkrar sığortaçının ödədiyi zərərlərin müəyyən edilməsi qaydalarını nizama salır.

Lakin yuxarıda göstərilən struktura ilk növbədə alternativ təkrar sığortanın aid edilməli olduğu təkrarsığorta münasibətlərinin təşkilinin yeni formalarının olmaması ilə tamamlanmamış olardı (34-cü fəslə baxın). Onda təkrar sığorta münasibətlərinin müasir strukturu aşağıdakı kimi verilə bilər:

Təkrar sığortanın tipi:

- klassik;
- maliyyə.

Təkrar sığortanın formaları:

- fakultativ;
- obliqator.

Təkrar sığortanın növləri:

- mütənasib;

-qeyri mütənasib.

Yarımnövlər:

-kvota-ekssedent məbləq;

-ekssedent zərər-ekssedent zərərlik.

Təkrar sığorta münasibətlərinin xüsusiyyətləri təkrar sığortada xüsusi mövhum və anlayışların tətbiq edilməsi zəruriliyini müəyyən edir. Onlardan əsaslarını nəzərdən keçirək.

Təkrar sığorta haqqı. Təkrar sığortaçının təkrar sığorta müqaviləsi üzrə qəbul etdiyi öhdəliklərə görə sığortaçının ona ödədiyi haqqdır. Mütənasib təkrar sığorta müqavilələrində təkrar sığorta haqqı ödənilməli olan brutto-təkrar sığorta haqqı ilə sığortaçının təkrar sığortaçıya ödədiyi təkrar sığorta komissiyası arasındakı fərq kimi hesablanır. Qeyri mütənasib təkrar sığorta müqavilələrində təkrar sığorta haqqının kəmiyyəti təqdim edilən təkrar sığorta tutumu əsasında təkrar sığortaçı tərəfindən hesablanır və sığortanın növündən, təkrar sığortaçının anderayter qaydalarından, oxşar obyektlərin sığortasının zərərlik göstəricilərindən və başqa amillərdən asılıdır.

Qeyri mütənasib obliqator təkrarsığortası müqavilələrində depozit haqqından və bərpaedici haqdan istifadə edilir. Depozit haqqı təkrar sığorta müqaviləsi bağlandıqda sığortaçı tərəfindən ödənilən təkrar sığorta haqqının minimum kəmiyyətini əks etdirir.

Təkrar sığorta müqaviləsinin qüvvədə olması ili qurtarıdıqdan sonra haqqın ödənilməli olan faktiki miqdarı, təkrar sığorta haqqının hesablanması üçün müqavilədə müəyyən edilən tarifi, qeyri mütənasib təkrar sığorta müqaviləsinin bağlandıqı sığorta növü üzrə sığortaçı tərəfindən alınmış faktiki sığorta haqqının kəmiyyətinə vurulması əsasında müəyyən edilir. Köçürmə üçün məbləğ alınmış nəticə ilə əvvəl ödənilmiş depozit haqqı arasındakı fərq kimi hesablanır. Əgər ödənilməli məbləq depozit məbləgdən az olarsa, onda əlavə yenidən hesablamalar aparılmır.

Bərpaedici haqq qeyri mütənasib təkrar sığorta müqavilələrinə görə sığortaçı tərəfindən təkrar sığortaçıya ödənilməli təkrar sığorta haqqı, təkrar sığorta ödənişləri veril-

dikdən sonra təkrar sığorta limitinin tamamilə azalması və təkrar sığorta müqaviləsi ilə razılaşdırılmış limitin bərpa olunma imkanı nəzərdə tutulduğu halda verilir. Bu cür imkan təkrar sığorta müqaviləsi bağlandıqda müəyyən edilir və bu sığortaçıya təkrarsığorta limitinin ikiqat və ya üç qat bərpa edilməsi imkanı verə bilər. Bərpaedici haqq tərəflər arasında təkrarsığorta müqaviləsi üzrə son hesablama aparılana qədər depozit haqq miqdarında ödənilməlidir.

Təkrar sığorta komissiyası. İlk dəfə təkrar sığorta komissiyası birbaşa sığorta müqavilələri bağlanması ilə əlaqədar olan sığortaçının xərclərinin ödənilməsi, vergi və rüsumların ödənilməsi, birbaşa sığortaçının biznesi həyata keçirməsi ilə əlaqədar olan inzibati xərclərin örtülməsi üçün təkrar sığortaçı tərəfindən ödənilən pul vəsaitləri və məbləği (qəti müəyyən edilmiş və ya brutto-təkrarsığorta haqqından faizlərlə) başa düşülürdü. Təkrar sığortanın müasir konsepsiyalarında təkrar sığorta komissiyası təkrar sığorta dəyərini hesabladıqda qiymət əmələ gətirmə elementi kimi nəzərdə tutulur.

Təkrar sığorta komissiyasının növləri aşağıdakılardır:

- qəti müəyyən edilmiş komissiya;
- mənfəətdən komissiya;
- azalan şkala üzrə komissiya.

Qəti müəyyən edilmiş komissiya – təkrar sığorta müqaviləsində qeyd edilmiş faizlə müəyyən edilir ki, bu da təkrar sığortaçıya ödənilməli olan təkrar sığorta haqqına vurulur.

Mənfəətdən komissiya – təkrar sığorta ödənişlərinin (zərər ehtiyatını daxil etməklə) və müqavilə üzrə ödənilən təkrarsığorta haqqı məbləqində təkrar sığortaçı xərclərinin təkrar sığorta haqqından qəti müəyyən edilmiş faizinə nisbəti kimi, təkrar sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu ilin nəticələri üzrə hesablanır.

Azalan şkala üzrə komissiya – təkrar sığorta tərəfindən ödənilməli olan komissiyanın faktiki kəmiyyəti hesablandıqda şkala tətbiq edilir ki, həmin şkalaya əsasən komissiyanın faizi təkrar sığorta ödənişinin təkrar sığorta müqaviləsi üzrə ödənilmiş təkrar sığorta haqqına olan nisbətdən asılıdır, bir qayda olaraq,

təkrar sığorta əməliyyatları zərərliyiinin göstəricisi nə qədər yüksək olarsa, təkrar sığorta komissiyasının da miqdarı bir o qədər aşağı olar, ayrı-ayrı hallarda bu hesablama üsulunun tətbiq edilməsi sığortaçı tərəfindən əlavə öhdəliklərin, belə ki, faktiki zərərlik göstəricisi razılaşdırılmış təkrar sığorta müqaviləsində olan kəmiyyətdən yüksək olarsa, «mənfi» adlanan komissiyanın araya çıxmasına səbəb ola bilər.

Təkrar sığortaçı risklərin təkrar sığortaya qəbul edilməsində son dərəcə ixtisaslaşan sığorta təşkilatıdır. Milli qanunvericiliklə icazə verilərsə, onda birbaşa sığortaçı da təkrar sığortaçının vəzifələrini icra edə bilər.

Təkrar sığortalı bağlanmış birbaşa sığorta müqavilələri üzrə risklərin müəyyən edilmiş hissəsini təkrar sığortaçıya verən birbaşa sığortaçıdır. Təkrar sığortaçını çox vaxt xarici və Azərbaycan ədəbiyyatında «sedent» adlandırırlar, lakin bu məvhumun işlənməsi əsassızdır, belə ki, hüquqi cəhətdən təkrar sığorta müqaviləsi üzrə sığortaçıdan təkrar sığortaçıya hüquqlar (sessiya) verilmir.

Retrosessiya elə təkrar sığorta müqaviləsidir ki, bu zaman bir təkrar sığortaçı həmin müqavilənin şərtləri üzrə öz öhdəliklərinin bir hissəsini və ya bütün öhdəliyi başqa təkrar - sığortaçıya verir.

Təkrar sığorta limiti maksimum məbləğ olub, təkrar sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş təkrar sığorta ödənişini (ödənişləri) həyata keçirən təkrar sığortaçının öhdəliyi hədlərində meydana çıxır. Bu anlayış birbaşa sığorta müqavilələrindəki sığorta məbləği anlayışına uyğundur. Qeyri mütənasib təkrar sığorta müqavilələrində təkrar sığorta limiti tək-tək sığorta hadisəsi və ya müqavilədə razılaşdırılmış zərər miqdarı sığortaçının üstünlüyündən çox olduqda sığorta hadisələri məcmusu ilə əlaqədar birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə zərər baş verdikdə təkrar sığortaçının öhdəliyinin maksimal mümkün məbləğini müəyyən edir.

Ekssedent məbləqləri əsasında mütənasib təkrar sığorta müqaviləsində təkrar sığorta limiti razılaşdırılmış risklərin təkrar sığorta üçün sığortaçıya verilən təkrar sığorta tutumunu əks etdirir.

Xətt eksedent məbləqləri əsasında mütənasib təkrarsığorta müqavilələrində xətt, təkrar sığortaya verilməli hər bir riskdə sığortaçının xüsusi tutumunun minimal kəmiyyətini göstərir. Sığortaçının xüsusi tutumunun miqdarına tam bölünən kimi müəyyən edilmiş xəttlərin miqdarı təkrar sığorta tutumunu və ya müqavilə üzrə təkrar sığorta limitini müəyyən edir.

Təkrar sığorta tutumu təkrar sığortaçının və ya sığortaçının sığortaya (təkrar sığortaya) risk qəbul etmək üçün maliyyə imkanlarının qiymətləndirilməsidir. Tutum anlayışı təkrar sığortaçının kapitalından və onun xüsusi vəsaitlərindən törəmə kimi hesab edilir. Təkrar sığorta müqaviləsində tutum təkrar sığortaçının sığortaçıya ödəməyə borclu olduğu və onun payına düşən həddlərlə müqavilədə müəyyən edilmiş maksimum məbləqi bildirir. Makro iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən tutum birbaşa sığortaçıların risklərinin təkrarsığortaya qəbul etməsində təkrar sığorta bazarının məcmu imkanlarını əks etdirir.

Bordero, haqların borderosu, zərərlər borderosu. haqların borderosu mütənasib təkrar sığorta müqavilələrində sığortaçının rüb üçün təkrar sığortaçıya təkrar sığortaya verilməli sığorta müqavilələri, onlar üzrə sığorta məbləqləri, təkrar sığorta haqqının və təkrar sığorta komissiyasının ödənilməli və alınmış sığorta haqları, başqa göstəricilər bəradə məlumatlar verilməsi üçün istifadə edilir. Zərərlər borderosu zərərlər baş vermiş sığorta müqavilələri, zərərin baş vermə tarixi, zərərin baş vermə səbəbi, zərərin miqdarı, zərərdə təkrar sığortaçının payı haqqında məlumatları əks etdirir. Borderonun konkret forması təkrar sığorta müqaviləsi bağlandıqda sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında razılaşdırılmalıdır.

Fakultativ təkrar sığorta. «Fakultativ» məvhumu bildirir ki, hər bir hal üçün sığortaya qəbul edilən hər bir riskə görə ayrı-ayrılıqda riskin təkrar sığortaya qəbul edilməsi və verilməsi barədə qərar sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında razılaşdırılır. Birbaşa sığortaçı zəruri olduğu halda riskin

hansı təkrar sığortaçıda təkrar sığorta edilməsi təklifini özü həll edir, təkrar sığortaçı da riski qiymətləndirərək və alınmış məlumatı təhlil edərək, həmin məlumatları özünün fəaliyyətinin əsas prinsipləri ilə tutuşduraraq, hansı risk hissəsinin qəbul edilməsini, hansı təkrar sığorta tutumunu (kapitalı) və hansı şərtlərlə (təkrar sığortanın növünün, təkrar sığorta haqqının, xüsusi şərtlərin) verilməsini həll edir. Fakultativ təkrar sığorta tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilən bütün zəruri şərtlərə malik müstəqil təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanması əsasında həyata keçirilir.

Fakultativ təkrar sığorta barədə birbaşa sığortaçının təklifi risk barədə bütün zəruri məlumatları saxlamalıdır ki, bunun əsasında təkrar sığortaçı da riskin düzgün qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Bir qayda olaraq, bu cür məlumat aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- sığortaçının adı və ünvanı;
- sığortanın növü;
- təkrar sığortanın növü: mütənasib və qeyri mütənasib;
- riskin yerləşdiyi ünvan (ölkə, ünvan);
- sığorta olunmuş mənafə;
- sığortanın şərtləri / sığorta olunmuş təhlükələr (zəruri olanlar üçün onlardan hansının birbaşa sığorta müqaviləsinə daxil edildiyi, hansının isə çıxarıldığı göstərməlidir, yaxud müqavilənin dəyişdirilmiş standart şərtləri göstərməlidir);
- ümumi sığorta məbləği sığorta valyutasını göstərməklə maksimum mümkün olan zərər məbləqi, mükafatın tarifi;
- sığortaçının franşizası;
- təkrar sığorta haqqı, təkrar sığorta komissiyası və başqa xərclər;
- fakultativ təkrar sığortanın başlanılma və qurtarma müddətləri;
- təkrar sığortaya təklif edilmiş hissə;
- zərərlərin qarşısının alınması tədbirləri və imkanları;
- syürveyer hesabatının təqdim edilməsi imkanları;
- sığorta obyektı, təkrar sığortaya verilənin sığorta mənafeyi barədə birbaşa sığorta müqavilələrinin statistik mənşəyi (yaxşı olardı ki, son dərəcə axırını 5 il üçün);

- mövcud olan başqa təkrar sığorta müqavilələri ilə birləşdirilmək imkanının və təkrarsığorta təminatı şamil edilən, təkrar sığortaya verilməli fakultativ riskin göstərilməsi;
- birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə sığortaçının xüsusi tutum payı və miqdarı;
- əsas sığortaçının adı və şərikli sığortaçıları olduqda onları göstərmək.

Sığortanın müxtəlif sahələrinin hər birinin öz xüsusiyyətləri olduğundan verilmiş bu siyahı, yalnız nümunəvi xarakter daşıyır. Yuxarıda göstərilmiş məlumat təklif (oferta) xüsusiyyətlidir, yəni təkrar sığortaçıya təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanması təklifidir. Bundan sonra risklə əlaqədar olan məlumatı öyrənir və birbaşa sığortaçıya fakultativ sığortanın hansı hissəsini (faizlərlə və ya rəqəmlə) qəbul edəcəyini bildirir. Bu cür təsdiqetmə (aksept) təklif (oferta) kimi, təkrarsığorta müqaviləsi forması üçün də mövcud qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş formada olmalıdır: təkrarsığortaçının razılaşdığı hissə göstərilməklə təklifin imza edilmiş surəti faksla göndərilir.

Təkrar sığortaçı təklif edilmiş riskdən imtina edilməsini daha tez bildirmək üçün ya telefondan, ya da teleksdən və ya telefakstan istifadə edə bilər. Təkrar sığortaçı bağlanılmasına razılıq verdiyi fakultativ təkrar sığorta müqaviləsi üçün təklifdə (ofertada) göstərməyən başqa şərtlər də təklif edə bilər. Əgər təkrar sığortaçı təklifə cavab vermirsə, onun susması aksept kimi nəzərdə tutulmamalıdır.

Əgər tərəflər başqa şərtlər göstərmirlərsə, onda fakultativ təkrar sığorta müqaviləsi akseptin alındığı andan qüvvəyə minir. Birbaşa sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu dövrdə onun şərtlərinin mühüm dəyişmələri (məsələn, sığorta məbləği, haqqın tarifi, sığorta edilmiş təhlükələrin siyahısı) təkrarsığortaçının həmin dəyişmələrə razılıq verdiyi halda zəruri hesab edilir.

Məlumatın tələb edilməsi nöqtəyi-nəzərindən fakultativ təkrar sığorta bir çox hallarda birbaşa sığorta ilə eynidir. Böyük peşəkar təkrar sığorta şirkətlərində fakultativ təkrarsığorta şəbələri vardır ki, həmin şəbələrdə təklif edilən

riskləri tez və səlahiyyət hüququ çərçivəsində qiymətləndirən müxtəlif sahələrdə işləyən mütəxəssislər işləyirlər.

Fakultativ təkrar sığorta zamanı təkrar sığortaçının vəzifəsi risklərin qəbul edilməsi üzrə birbaşa sığortaçının maliyyə imkanlarını genişləndirməklə məhdudlaşdırılmır. Kifayət qədər tez-tez təkrar sığortaçı riskin qiymətləndirilməsində, sığorta müqaviləsi şərtlərinin müəyyən edilməsində, baş vermiş zərərin qarşısının alınmasında, habelə həmin məsələlər üzrə məsləhətlərin verilməsində birbaşa sığortaçıya kömək edir. Çox vaxt onlar riskin istər milli ərazidə, istərsə də xaricdə yerləşməsindən asılı olmayaraq onun təftiş edilməsini birlikdə həyata keçirirlər.

Obliqator təkrar sığortası. Sığortaçı obliqator təkrar sığorta müqaviləsi üzrə razılaşdırılmış ərazidə sığorta təminatının (məsələn; Azərbaycan Respublikası ərazisində bağlanmış bədbəxt hadisələrdən sığorta müqavilələri və ya Azərbaycan Respublikası ərazisində bağlanmış yanğından və digər təbii fəlakətlərdən əmlakın sığorta edilməsi müqavilələri, habelə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının və xaricdəki hüquqi şəxslərin bütün əmlak mənafeləri) bütün konkret müəyyən edilmiş risklərini verməyə borcludur.

Təkrar sığortaçı razılaşdırılmış riskləri təkrar sığortaya qəbul etməyə borcludur və təkrar sığortanın ayrı-ayrı sığorta müqavilələrinin bağlanılmasının hər bir konkret halında aksept cavabdehliyi daşımır. Birbaşa sığortaçı təkrarsığortaçı ilə razılaşdırılmış səlahiyyətli anderrayterlə və sığorta şərtləri hüddullarında olan riskləri şəxsən özünün mülahizələri ilə qəbul etmək, sığorta haqqını müəyyən etmək, təkrar sığortaya verilməli sığorta müqavilələrinin idarə edilməsi münasibətində zəruri tədbirləri həyata keçirmək, sığortaçının və təkrarsığortaçının ümumi mənafeyi üçün zərərləri tənzimləmək hüququna malikdir.

Obliqator təkrar sığortası bağlandıqda tərəflər təkrar sığorta müddəti ərzində əmələ gələn zərərlərlə münasibətdə və ya təkrar sığorta müddəti ərzində sığortaya qəbul edilən risklərlə münasibətdə təkrar sığorta təminatının hansı şərtlərlə

verilməsini razılaşdırmalıdırlar. Müqavilə «zərərlərin baş verməsi ili» kimi adlanan şərtlərlə bağlanarsa, bu onu bildirir ki, bütün baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər də bildirilmiş zərərlər kimi təkrar sığorta ödənişini həyata keçirmək öhdəliyinin əmələ gəlməsinə cəlb oluna bilinərlər.

Obliqator təkrar sığorta müqavilələri, bir qayda olaraq, bir il müddətinə bağlanılır. Bu zaman mütənasib obliqator təkrar sığorta müqaviləsinin tərəfləri, adətən, təkrar sığorta müqaviləsinin qüvvədə olması barədə təqvim ilinin qurtarmasına 3 ay qalmışa qədər bir-birinə müqavilənin dayandırılması barədə vaxtında bildiriş göndərməmişlərsə, onda müqavilə mexaniki olaraq sonrakı təqvim ili müddətinə qədər uzadılacaqdır. Qeyri-mütənasib təkrar sığorta müqavilələrində bu cür praktika tətbiq edilmir və obliqator müqaviləsi yalnız tərəflərin xüsusi razılığı olduqdan sonra yeni müddətə uzadıla bilər.

Obliqator təkrar sığorta müqaviləsinin vaxtından əvvəl dayandırılması yalnız müqavilənin xüsusi nəzərdə tutulmuş şərtləri ilə mümkündür. Bir qayda olaraq, bu cür şərtlərə aşağıdakılar aiddir:

- müqavilənin de-yure və de fakto halında icra edilməsi mümkün olmadıqda;

- bir tərəfin öz borclarını ödəmə qabiliyyətinin olmaması, onun müflisləşməsi və ya ləğv edilməsi, ya da işə aid əməliyyatların aparılması səlahiyyətlərinin və ya lisenziyanın geri çağırılması halında;

- ikinci tərəfin bütün ödədiyi kapitalın və ya onun müəyyən hissəsinin itirilməsi halında;

- ikinci tərəfin başqa hüquqi şəxslə birləşməsi və ya başqa hüquqi şəxsin, ya da dövlətin nəzarətinə keçməsi halında;

- başqa tərəfin yerləşdiyi və ya qeydiyyatı alındığı ölkə başqa ölkə ilə müharibənin elan edilməsi və ya elan edilməməsi ilə hərbi əməliyyatların aparılması, ya da başqa dövlət tərəfindən tam və qismən zəbt olunması halında.

Mütənasib təkrar sığorta müqavilələri üzrə tərəflərin öhdəliklərinin miqdarının müəyyən edilməsinin daha geniş yayılmış növü (qaydası) hesab edilir. Mütənasib

təkrar sığortada təkrar sığorta haqqının ödənilməsi, zərərdə təkrar sığortaçının iştirakmə payının müəyyən edilməsi cəhətdən tərəflərin öhdəlikləri təkrar sığorta müqaviləsi bağlandıqda razılaşdırılmış nisbətlərlə (faizlərlə) müəyyən edilir. Mütənasib kvota təkrar sığortası ekssedent məbləğ əsasında təkrar sığortadan seçilir.

Kvota təkrar sığortasında tərəflər birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləqinin miqdarından asılı olmayaraq təkrar sığortaya verilmiş hər hansı və hər bir riskdə təkrarsığortaçının iştirakmə payını müəyyən edirlər. Bundan başqa, tərəflər sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında riskin mütənasib bölünməsinin tətbiq edilməsi həddlərində təkrar sığorta limitini də müəyyən edirlər. Məsələn; təkrarsığorta limitinin 2,0 mln. manat həddi miqdarında təkrar sığortaçının iştirakmə payı 30% təşkil edir.

Bu onu bildirir ki, sığorta məbləqinin 1,5 mln. manat miqdarında müəyyən edilməsi ilə təkrar sığortaçının riskdə iştirakmə payının razılaşdırılmış limit həddlərində miqdarı 450,0 manat olacaqdır ki, bu da həmin riskin təkrarsığorta üçün təkrar sığortaçı tərəfindən verilən təkrar sığorta tutumunun kəmiyyətini əks etdirir. Bununla da həmin misala görə riskin 70%-i sığortaçının xüsusi tutumunda qalır. Bu cür halda təkrar sığortada deyilir ki, tərəflərin öhdəliyi 70:30 nisbətində müəyyən edilmişdir.

Təkrar sığorta haqqının miqdarı hesablandıqda birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə alınmış haqq, müqavilə ilə müəyyən edilmiş riskdə təkrar sığortaçının iştirakmə payına vurulur. Əgər təkrar sığorta müqaviləsində təkrar sığorta haqqı miqdarının azaldılması nəzərdə tutulmuşdursa, onda həmin kəmiyyət təkrar sığorta komissiyasının kəmiyyəti (faizlə) qədər azaldılmalıdır.

Zərər baş verdikdə təkrar sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş paylara (hissələrə) müvafiq olaraq ödəniş üzrə öhdəlik də təkrar sığorta müqaviləsi tərəfləri arasında mütənasib bölüşdürüləcəkdir.

Ekssedent məbləğ əsasında mütənasib təkrar sığortada təkrar sığorta müqaviləsi üzrə öhdəliyin bölüşdürüldüyü

nisbəti müəyyənləşdirməzdən əvvəl sığortaçının xüsusi tutumunu əks etdirən xəttin miqdarı tərəflər arasında razılaşdırmalıdırlar.

Sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləqinin miqdarı razılaşdırılmış limitdən az, xüsusi tutumdan çox olduğu halda tərəflər özləri arasında bu riskə dair öhdəliyin hansı nisbətdə bölüşdürülməsini müəyyən edirlər.

Qeyri-mütənasib təkrar sığortada tərəflərin öhdəlikləri hesablandıqda mütənasib bölüşdürülmə prinsipindən istifadə olunmur. Təkrar sığortanın beynəlxalq praktikasında ekssedent məbləq əsasında qeyri-mütənasib təkrar sığortadan və ekssedent zərərlik əsasında qeyri-mütənasib təkrar sığortadan istifadə edilir.

Ekssedent zərəri əsasında təkrar sığorta təkrar sığorta təminatının növləri üzrə hissələrə bölünə bilər: hər bir ayrı-ayrı riskə («risk üzrə») və ya bir hadisənin («hadisə üzrə») nəticəsində əmələ gəlmiş zərərlərin bir yerə toplanması halında. Qeyri-mütənasib təkrar sığortada sığortaçı baş vermiş zərərlərin tam ödənilməsi həddində müəyyən məbləği – üstünlüyü müəyyən edir. Üstünlüyü keçən birbaşa sığorta müqavilələri üzrə zərərlər təkrar sığortaçı tərəfindən təkrar sığorta limiti həddində ödəniləcəkdir.

Təkrar sığorta təminatı «hadisə üzrə» verildiyi halda sığortaçının üstünlüyü kifayət qədər yüksək məbləqlərə çatır, onda təkrar sığortaçının öhdəliyi fırtına, daşqın, dolu və başqa təbii fəlakətlər kimi bir hadisə nəticəsində baş verən zərərlərin həqiqi toplanması zamanı yaranır. Üstünlüyün miqdarı konkret ərazilərdə sığorta əməliyyatlarının aparılmasında, sığorta növündən, sığorta portfelində sığorta məbləğlərinin miqdarının dəyişməsindən və başqa amillərin sığortaçının portfeli riskinə meyilli olmasından asılıdır.

Qeyri-mütənasib təkrar sığortanın obliqator müqavilələri üçün üstünlüyün və təkrar sığorta limitinin müəyyən edilməsi ilə yanaşı təkrar sığorta tutumunun bərpa edilməsi imkanları və bu cür bərpaedilmə imkanlarının miqdarının verilməsi xarakterikdir.

Ekssedent zərərlik əsasında təkrar sığorta sığortanın müəyyən edilmiş növü üzrə sığorta əməliyyatlarının zərərlik göstəricisinin artması halında sığortaçıya təkrar sığorta təminatı yaradır. Bu cür müqavilələrdə təkrar sığortaçı il üçün sığortaçının qazandığı və ya aldığı sığorta haqqından faizlərlə ifadə edilmiş üstünlükdən çox olan zərərləri ödəməyə borcludur.

Beləliklə bir hadisə və ya bir neçə böyük zərərlər nəticəsi kimi zərərlərin toplanması hesabına bu cür artmanın baş verməsi əhəmiyyət kəsb etmir.

§ 3. Təkrar sığorta fəaliyyətində sənədləşdirmə

Təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanması və yerinə yetirilməsi təkrarsığorta müqaviləsi tərəflərinə həvalə edilən öhdəliklərin icra edilməsinin müvafiq yazılı formasını tələb edir. Təkrar sığorta müqavilələrində sənədləşmənin forma və məzmununa riayət edilməməsi təkrarsığorta müqavilələri üzrə mübahisələrin yaranmasına, onların vaxtından əvvəl dayandırılmasına, mühasibat və statistika uçotunun aparılmasında səhvlərin yol verilməsinə, sığortaçının və təkrar sığortaçının maliyyə hesabatlarının təhrif edilməsinə səbəb olur.

Təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün təklif (oferta).

Təkrar sığorta müqaviləsinin imza edilməsi üçün əsas hesab edilən sənədlər işgüzar təklif barədə daha mühüm şərtlərin və məlumatların qısa şərh edilməsidir və slip adlanır. Onda sığortanın növü, təkrarsığorta növü, təkrarsığorta limiti xəttlərinin miqdarı, tutumun miqdarı, təkrar sığortaya verilməli riskin yerləşdiyi yer, gözlənilən sığorta haqqı müəyyən edilir.

Slipdə, həmçinin hər hansı açılan depozitin və ona hesablanan faizin miqdarına aid detallar, «kassa zərərinin» tətbiq edilməsi müqavilədə nəzərdə tutulmuşdursa, onda onun miqdarı, komissiya və mənfəətdən komissiya faiz haqqı, müqavilənin qüvvədə olma müddəti və təkrar sığortaya verilən risk barədə başqa qısa məlumatla birlikdə notisin göstərilməsi dövrü əks etdirilir.

Alınmış slip əsasında təkrar sığortaçı fakultativ təkrar sığorta müqavilələrində sığortaçıya müqavilənin bağlanılmasını təsdiq edən təkrar sığorta barədə sertifikat verir. Çox vaxt slip təkrar sığorta müqaviləsinin bütün mühüm şərtlərini ifadə etdiyindən, o, fakultativ təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanılmasını təsdiq edən sənəd kimi çıxış edə bilər.

Təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanması. Tərəflər müvafiq müddətləri və şərtləri razılaşıdıqdan sonra müqavilənin məzmunu hazırlanmalıdır. Məzmun razılaşıdırılan kimi tərəflər müqaviləni imzalayırlar. Adətən, obliqator təkrar sığorta müqavilələri cari ilin 1 yanvarından qüvvəyə minir. Bir qayda olaraq, fakultativ təkrar sığorta müqaviləsinin qüvvəyə minmə müddəti, riski təkrar sığortaya verilən birbaşa sığorta müqaviləsinin qüvvəyə minmə müddəti ilə üst-üstə düşür. Müqaviləyə edilən sonrakı düzəlişlər həmin müqavilənin arxa tərəfində və ona edilən əlavələrdə, yaxud müqavilədə müəyyən edilmiş təkrar sığorta ünvanlarına göndərilən məktublar vasitəsi ilə tərəflər arasında qəbul edilir.

Haqqların borderosu. Adətən, hər bir rübdə birbaşa sığortaçı tərəfindən göndərilmiş borderonu təkrar sığortaçı alaraq eksedent təkrar sığortası müqaviləsi üzrə verilmiş risklər barədə məlumatı qəbul edir və ona görə də risklərin hər hansı mümkün olan toplanmasını müəyyən edə bilər. Bordero, həmçinin ayrı-ayrı risklərin gələcəkdə təkrar sığorta olunması üçün əsas ola bilər.

Bordero – bu, sığortalıların adları barədə məlumata malik, risklərin mahiyyəti, onların yerləşdiyi yer və sığorta məbləqlərinin miqdarı, təkrar sığortaya verilən riskin payı, ödənilmiş haqlar, tutulmalar, təkrar sığorta payları və təminatının dövrləri barədə siyahıdır. Əməli işdə, xüsusi ilə böyük risklərin sığorta edilməsi halında, vaxtı gələndə ilk bordero göndərilə də, sonradan qəti, tam bordero təqdim edilir.

Zərərlər barədə bildiriş. Baş vermə illərində təsnifləşdirilmiş, ödənilmiş zərərlər barədə təkrar sığortaçı rüblük və ya aylıq siyahılarla məlumatlandırılır. Bir qayda olaraq, böyük zərərlərin baş verməsi halında sedentin təkrarsığortaçı tərəfindən «kassa zərərinin» ödənilməsinə təcili tələb etmək hüququnun olması haqqında razılaşma əldə edilir.

Bu vəziyyət birbaşa sığortaçının ödəmə qabiliyyətinə həddindən artıq böyük təzyiqin olmasının qarşısını almalıdır.

Ekssedent zərəri əsasında təkrar sığortaya verilməsi halında yəqin ki, üstünlükdən yüksək olan və hər hansı zərərlər barədə təkrar sığortaçı təcili olaraq məlumatlandırılmalıdır və təkrarsığorta ödənişi tələb edilir. Bu vəzifəyə dəqiq riayət olunmadıqda nə təkrar sığortaçı, nə də sığortaçı sığortanın lazımı səviyyədə inkişaf etdirilməsinə və zərərlərin baş verməsi dinamikasına nəzarət edə bilməzlər.

İcmal (toplanmış) bordero. Mütənasib təkrar sığorta müqaviləsi bağlamış təkrar sığortaçıya təbii fəlakətin (o cümlədən; zəlzələnin, fırtınanın, daşğınların və su basmalarının) baş verməsi halında yaranan öhdəliyi lazımı səviyyədə qiymətləndirmək üçün imkan verilməlidir, sığortaçı mütəmadi olaraq, adətən, hər ilin 30 iyunundan 31 dekabrına qədər olan müddətlərdə müvafiq risklərə təminat verən şəhadətnamələrin miqdarı, təkrar sığorta müqavilələri üzrə verilən sığorta məbləğləri barədə təkrar sığortaçıya mütəmadi olaraq məlumat verməyə borcludur.

Belə ki, təbii fəlakətlər, adətən müəyyən yerlə əlaqədar olur, bu cür məlumatlar konkret rayona müvafiq olaraq bölmələrə ayrılır (bir çox hallarda rayonların siyasi və ya inzibati bölgüsündən, ya da poçtlara bölünməsindən istifadə edilir).

İcmal sxemlər zəlzələyə məruz qalmış bütün ölkələr üçün ilk dəfə 1976-cı ildə işlənmiş cədvəllərin köməyi ilə tərtib edilirdi. 1990-cı ildə Avropada baş vermiş güclü fırtınalardan sonra icmal sxemlərə bu risk də əlavə edildi. 1993-cü ildən bütün dünyada qəbul edilmiş formada disketlərdə icmal məlumatı ötürməyə imkan verən məlumat daşıyıcıları üçün standartlar müəyyən edildi.

Müəyyən ərazidə bağlanmış bütün müqavilələrə axırncı icmal məlumatı tətbiq edərək təkrar sığortaçı özünün xüsusi toplanma riskini öyrənə bilər. Bu toplanmaya nəzarət və özünün təkrar sığorta limitinin, retrosessiyaya verilmə zəruriliyinin müəyyən edilməsi üçün vacibdir.

Hesabat. Təkrar sığortaçı hər bir sığortaçı ilə hesablaşmaların cari hesabını aparır. Mütənasib təkrar sığorta müqavilələrində hesabatlar, adətən, hər rübdə tərtib edilir və verilir, qeyri mütənasib təkrar sığortada isə adi əməli iş hesabatın ilin axırında tərtib edilməsini təklif edir. Bununla əlaqədar olaraq təkrar sığorta müqaviləsində razılaşdırılmış depozit mükafatların yubadılmadan təcili olaraq ödənilməsini və alınmasını qeyd etmək vacibdir. Fakultativ təkrar sığortada haqq ödənilən kimi hesabat da verilir. Retrossessiya halında isə hesabat dövrləri demək olar ki, həmişə yarım ili və ili əhatə etmək üçün uzadılır.

Hesabat hər bir rüb qurtardıqdan sonra 6 həftə ərzində tərtib olunmalı və müəyyən vaxt ərzində-adətən, iki həftə ərzində, təkrar sığortaçı tərəfindən öyrənilir. Ancaq əməli işdə bu cür dövr hər bir rüb qurtardıqdan sonra hesabatın tərtib edilməsi 6 həftədən 3 aya qədər və onun öyrənilməsi isə 2 həftədən 4 həftəyə qədər davam edir. Etiraz olmadıqda isə borclu borc məbləqini öz hesabından çıxararaq kreditörün göstərdiyi bank rekvizitləri üzrə öz hesabına köçürməlidir.

Təkrar sığorta müqaviləsi beynəlxalq biznesə şamil edildikdə hesablar milli valyutada aparılır. Balansların və ehtiyatların tərtib edilməsi də həmin valyutada (təminatların uyğun gəlmə və ya valyutaların müvafiq olması prinsipi) aparılır. Hər hansı başqa proses, məsələn; işlərin sadələşdirilməsi üçün yalnız əsas bir valyutada olan ödəmə tərifləri dəyişmə məzənnələrinin cüzi dəyişməsi ilə xeyli çox valyuta ilə əlaqədar olan əlavə risklərə məruz qoya bilər.

İlin axırında təkrar sığortaçı zərərlərin ehtiyatı barədə xəbərdar edilməli və mənfəətdən komissiyanın ödənilməsi məqsədləri üçün tərəflərin razılaşdırdığı formada sığortaçının mənfəəti və zərərləri barədə hesabatı almalıdır. Tərəflər dəyişən komissiya barədə razılaşmışlarsa, onda təkrar sığorta müqaviləsinin həmin il üçün komissiya tarifi zərərlərə və zərərliliyə mütənasib olaraq müəyyən ediləcək və təkrar sığor-

taçının nəzərinə çatdırılır (dəyişən komissiyanın faiz mükafatının hesablanması).

Təkrar sığortaçının sığorta ehtiyatları da təxmini olaraq birbaşa sığortaçının ehtiyatlarının hesablandığı qaydalarla hesablanır. Məsələn; obliqator təkrar sığorta müqavilələrində təkrarsığortaçının hər bir ayrı-ayrı müqaviləsi üçün olduğu kimi, təkrar sığorta müqaviləsinə dair icmal balans üzrə də qazanılmamış haqqda və zərərlər ehtiyatında onun hissəsini müəyyən etmək məqsədi ilə müddəalar daxil edilir.

Zərərlər ehtiyatı hesablandıqda təkrar sığortaçı təkrar sığortanın ilin axırında sığortaçı tərəfindən təqdim edilən məlumatlarına əsaslanır. Lakin o, bu məlumatı, sadəcə olaraq, qəbul edə bilmədiyindən onun tam və düzgünlüyünü yoxlamalıdır. Məsələn; mülki məsuliyyətin qeyri mütənasib təkrarsığortasında, habelə bir çox başqa növlərdə artıq baş vermiş, lakin hələ bildirilməmiş zərərlər üzrə öhdəliklərin nəzərdə tutulması dəqiqləşdirilməlidir.

Öz növbəsində, onları müəyyən etmək üçün əvvəlki illərdə yaradılmış ehtiyatların hərəkətini, yaxud sığorta bazası, ya da zərərin keçdiyi il bazasında (məsələn; dəniz sığortasında) diqqətlə izlənməlidir. Təcrübə göstərir ki, inflyasiya, hüquqi tənziqləmənin dəyişməsi və ya sığortaçını pis vəziyyətdə qoyan daha sərt qanunvericiliyin qəbul edilməsi ilə yaradılmış ehtiyatların çatışmamasına səbəb ola bilər. Bir sıra ölkələrdə balansın, təkrar sığortaçının mənfəət və zərərlər barədə illik hesabatının tərtib edilməsi üçün zərərlik dəyişmələrinin ehtiyatı və böyük zərərlərin baş verməsi halında ehtiyatlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təkrar sığorta fəaliyyətinin mahiyyətini və baş vermiş böyük zərərlərə məruz qalma xüsusiyyətini nəzərə alaraq təkrar sığortaçı bu ehtiyatların yaradılmasına tətbiq edilən hüquqi norma və əsasnamələrə müvafiq olaraq çox diqqətlə yanaşmalıdır.

Təkrar sığortaçı təqdim edilmiş bordero, gəlirlər və xərclər barədəki hesabatlar əsasında bağlanmış müqavilələr üzrə zərərlərin inkişaf etməsinə və dinamikasına diqqətlə nəzarət edir. Bu cür nəzarət, xüsusi ilə digər sənədləri və məlu-

matları aldıqda da zəruridir. Təkrar sığortaçı yalnız xüsusi sığortalarla alınmış fəaliyyət yekunları və məlumatlar əsasında sedentin sığorta portfelini və onun anderaşer siyasətini qiymətləndirməyə borcludur.

Təkrar sığorta müqavilələrinin keçilməsi nəticələri hər bir ayrı-ayrı təkrar sığorta müqaviləsi üzrə hər bir sığortaçı bölgüsündə, məzmunu mənfəət və zərərlər barədə maliyyə hesabatı ilə müqayisə edilərək statistika məlumatlarının icmalı şəklində ildən-ilə aparılır.

Bu cür məlumatlar sığortaçıya zəruri və arzu edilən düzəlişlər cəhətdən təkrar sığorta müqaviləsi şərtlərinə yenidən baxılması üçün şərait yaradır. Alınmış məlumatlar təkrar sığortaçı üçün təkrar sığorta müqaviləsinin uzun müddət ərzində iqtisadi məqsədəuyğunluğunun və həyatiliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas hesab edilir.

Əgər əmlak sığortasında, mülki məsuliyyət sığortasında, bədbəxt hadisələrdən sığortada, avtonəqliyyat vasitələrinin sığortasında və həyat sığortasında statistika məlumatlarında əks etdirilmiş nəticələr təqvim ilindəki məlumatlara əsaslanırsa, onda dəniz, aviasiya və mühəndislik sığortasında olduğu kimi, bir sıra kredit və təminat sığortalarında da statistika məlumatları bu sığorta növlərinin xüsusi mahiyyətinə görə sığorta ili əsasında tərtib olunmalıdırlar. Hər bir sığorta ilində zərərlərin tənzimlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verilir.

Təkrar sığortaçı zərərlərin tənzimlənməsinin dövrü yoxlaşmasının keçirilməsinə maraqlıdır. Bu cür yoxlamalar sedent tərəfindən yaradılmış zərərlər ehtiyatının kifayət edib-etməməsini və ya onların çatışmaması nəticəsində (zərərlər ehtiyatı tələb edilən səviyyədə müəyyən edilməmişdir) əvvəlki illərin yekunları olduqca müsbət mənada verilmişdir.

§ 4. Təkrar sığorta müqavilələri və onun xüsusiyyətləri

Təkrar sığortanın iqtisadi və maliyyə cəhətdən kifayət qədər aşkar mahiyyəti sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında münasibətlərin mülki-hüquqi tənzimlənməsi əsaslarının müəyyən edilməsi zamanı xeyli çətinliklər yaradır. Milli hüquq mənbələrinin bir çoxu təkrar sığorta müqaviləsini tənzimləyən xüsusi normaları əks etdirmir, bununla da müqavilə iştirakçılarına həmin müqavilənin predmetlərini, onun mühüm şərtlərini, müqaviləni icra etdikdə tərəflərin hüquq və vəzifələrini, tərəflər arasında mübahisələr yarandıqda həmin mübahisələrin həll edilməsi qaydalarını müəyyən etdikdə tam sərbəstlik verilmişdir.

Birbaşa sığortadan fərqli olaraq əməli surətdə heç bir ölkədə təkrar sığorta müqaviləsinin bağlanılmasının ümumi şərtləri işlənilməmiş və qanunvericilikdə xüsusi normalar məcmusu tərtib olunmamışdır. Ayrı-ayrı ölkələrdə təkrar sığortanın birbaşa fəaliyyət göstərməsi və ya təkrarsığorta müqavilələri barədə qanunvericilik normalarının olmaması ilə sığorta haqqında qanunların, həmçinin təkrar sığorta müqavilələri üzrə tərəflərin münasibətlərini də tənzimlədiyi barədə müddəaları da əks etdirir. Bundan başqa, təkrarsığortanın hüquqi əsaslarını təşkil edən hüquqi mənbələr mövcuddur, lakin onlardan istifadə etmək olduqca məhduddur.

Misal üçün, bunlar ticarət sirlərini təşkil edən təkrar sığorta müqavilələri, olduqca nadir hallarda dərc edilən arbitraj qərarları, habelə təkrar sığorta mühitində yaranan və mütəxəssis olmayan şəxslərə əməli olaraq heç nə məlum olmayan qaydalardır. Adətən, bu qaydalara xeyli dərəcədə işgüzar siyasət, xüsusi ilə də ədalət və inam prinsipləri təsir edir.

Təkrar sığorta əməliyyatlarının ilk inkişaf mərhələlərində ehtikarcasına sui-istifadə, o cümlədən, birbaşa sığortaçılar birbaşa sığorta müqavilələri üzrə aldıklarından olduqca xeyli az təkrar sığorta haqqı ödədikləri vaxtlarda mükafatlar arasındakı fərqlərlə bağlanmış sazişlər təkrarsığortanın

qadağan edilməsinə səbəb oldu. Məsələn; İngiltərədə 1746-cı ildən 1864-cü ilə kimi dəniz təkrar sığortası qadağan olunmuşdu, təkrar sığorta əməliyyatlarının aparılmasına qoyulmuş bu qadağa o zamanlar bir peşəyə mənsub adamların birgə iitifaqı - korporasiyası - əsasında yaradılmış, fərdi sığortaçıların nadir birliyi olan Lloydsun mənafeələrinə cavab verirdi.

Göstərilmiş qadağa nəticəsində böyük risklərin sığortasında riskin ilkin yerləşdirilməsi (yenidən bölüşdürülməsi) hökmranlıq etmə formasına çevrildi. İlkin vaxtlarda Lloyds yalnız şərikli sığorta ilə məşğul olurdusa, hal-hazırda o, təkrarsığorta xidmətlərinin göstərilməsi bazarında mühüm rol oynayır.

1746-cı ildən 1864-cü ilə kimi təkrar sığorta üzrə əməliyyatların qadağan olduğu dövr ərzində İngiltərədən fərqli olaraq ABŞ-da təkrar sığorta müvəffəqiyyətlə inkişaf etmişdi. Belə ki, ABŞ-da məhkəmələr başa düşülmüş ümumi hüquq sisteminin hissəsi olan britaniya qanunvericilik aktının təkrarsığortanı qadağan edilməsinə baxmaqdan imtina etmişdilər.

Bir çox milli qanunvericiliklərdə yalnız təkrar sığortanın mahiyyətini müəyyən edən ümumi hədudlar verilmişdir. Belə ki, Argentinanın sığorta haqqında Qanununda təkrar sığorta müqaviləsi yalnız risk sığortaya qəbul edildikdə zərərlərin potensial miqdarı və ya sığorta məbləği sığortaçının imkanlarından (xüsusi tutumundan) çox olduqda başqa sığortaçıları arasında risklərin gələcəkdə daha geniş bölüşdürülməsinin müxtəlif qaydalarından istifadə edilməsi vasitəsi məqsədinə malik olan saziş kimi müəyyən edilir; təkrarsığortanı, hətta «sığortanın sığortası» adlandırırlar.

Finlandiyada isə təkrar sığortanı «bağlanmış sığorta müqavilələrindən irəli gələn öhdəliklərin icra edilməsi məqsədi ilə sığortaçının başqa sığortaçıda sığortanı satın alır» kimi başa düşülür. Almaniyada təkrar sığorta sığortaçıların sığorta olunması adlanır. İsraildə qəbul edilmiş sığorta müqaviləsi barədə Qanununa əsasən qanun normaları təkrar sığorta müqaviləsinin tənzimlənməsinə şamil edilmir, lakin sığortanın ümumi müddəaları da təkrar sığorta üçün qüvvədədir:

«sığorta müqaviləsi sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalıya müəyyən ödəməyə görə sığortaçını məcbur edən sığortaçı ilə sığortalı arasında müqavilə hesab edilir».

Sloveniyanın sığorta şirkətləri haqqında Qanununda müəyyən edilmişdir ki, «təkrar sığorta aktiv təkrar sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üzrə xüsusi təsis edilmiş başqa sığortaçıda sığortaçının sığorta portfelinin tarazlaşdırılmasını (balanslaşdırılmasını) təmin etmək məqsədi ilə əlavə öhdəliklərin sığortası hesab edilir».

Məlum olduğu kimi, ABŞ-da sığorta federal qanunvericilik tərəfindən tənzimlənməməlidir, ona görə də hər ştat sığorta sahəsində müstəqil mülki və inzibati qanunvericiliyə malikdir. Kaliforniyanın Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq təkrar sığorta müqaviləsi «birbaşa sığorta müqaviləsinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan zərərlərdən və ya öhdəliklərdən sığorta etmək üçün üçüncü şəxslərə onun müraciət etməsi» müqaviləsi hesab edilir.

ABŞ qanunvericiliyində də təkrar sığortanın mahiyyətini müəyyən etmək və başa düşmək səbəbi üzrə aşağıdakı məhkəmə qərarlarını tapmaq olar: «müəyyən ödəməyə görə bütün riski və ya onun müəyyən hissəsinin bir sığortaçı tərəfindən digər sığortaçıya verilməsi», «təkrar sığorta – bir sığortaçının əvvəl sığortaya qəbul edilmiş riskdən müdafiəsini başqa sığortaçıya vermək müqaviləsidir» və ya «müqavilə – sığortaçı ilə üçüncü şəxs arasında əvvəl bağlanmış müstəqil sığorta müqaviləsinin icra edilməsi ilə əlaqədar, müəyyən faiz mükafatını almaqla zərərləri və ya öhdəlikləri bütünlüklə, ya da qismən başqa tərəfə müdafiə üçün verilməsi müqaviləsidir».

Elə ölkələr vardır ki, orada təkrar sığorta ümumi normalarla tənzimlənir, bəzi ölkələrdə isə sığorta haqqında qanunvericilik bilavasitə fakultativ təkrar sığortaya tətbiq edilir. Əksinə olaraq, hər şeydən əvvəl obliqator təkrar sığortası isə bu sferada əmələ gələn qaydalarla tənzimlənir və sığorta hüququnun bilavasitə obyektinə hesab edilmir.

Habelə demək olar ki, sığorta müqaviləsinə aid edilən ayrı-ayrı hallardakı hüquq prinsipləri sığorta müqavilələri kimi, təkrarsığorta müqavilələri üçün də eyni dərəcədə ümumi

xüsusiyyət daşımaq şərti ilə təkrar sığortaya şamil edilə bilər. Praktikanın göstərdiyi kimi, qalan hallarda birbaşa sığorta haqqında qanunvericilik normaları deyil, təkrar sığortanın yuxarıda göstərilən qaydaları tətbiq edilir.

Təkrar sığorta barədə hüquq mənbəyi, həm də məhkəmə hüquq tətbiqetmə praktikası da ola bilər. Bir çox Avropa ölkələrində tərəflərin təyin etdiyi ixtisaslı münisflərin baxdıqları arbitraj haqqında qeydləri nəzərə almaqla mübahisələrə baxılmasına təkrarsığorta müqaviləsi tərəflərinin üstünlük verdiyindən təkrarsığorta barədə məhkəmə qərarları kifayət qədər az-az olur.

Bununla yanaşı İngiltərə və ABŞ-da təkrar sığortanı tənzimləyən məhkəmə qərarları hüququn mühüm mənbələri kimi hesab edilir. Rusiya Federasiyasında da təkrar sığorta müqavilələrinin müddəalarına xeyli təsir göstərərək tərəflərin münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün məhkəmə qərarları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tərəflərin münasibətlərini tənzimləyən mühüm hüquq mənbəyi, məhz təkrar sığorta müqaviləsinin özüdür. Təkrar sığorta müqaviləsi birbaşa sığortaçı və təkrar sığortaçı arasındakı hüquqi münasibətlərin əsası və rəsmiləşdirilməsi qaydası hesab edilir. Bu müqavilələr xüsusi məvhumlardan istifadə edilməklə müxtəssər surətdə verildiyindən, onlara əlavə izahatlar tələb olunur, bunun üçün də sıx beynəlxalq əməkdaşlığın on illəri ərzində əmələ gələn təkrar sığorta qaydalarından istifadə edilir.

Sadələşdirməyə təşəbbüs göstərilməsinə baxmayaraq, təkrar sığorta müqavilələrinin məzmununu müəyyən edən nə normalar, nə də nümunəvi formalar işlənilməmişdir. Təkrar sığorta müqavilələrini tənzimləyən hüquq inkişaf etmə prosesində olduğundan, onu daim təkrarsığorta xidmətləri bazarının tez-tez dəyişən tələbatlarına uyğunlaşdırmaq lazımdır.

Lakin bütün beynəlxalq obliqator təkrar sığorta müqavilələrində əməli olaraq cüzi dəyişikliklərlə bəzi şərtlər saxlanılır, bununla belə, təkrar sığortanın növündən asılı olaraq ənənəvi qeydlərdə qəbul edilmiş təkrar sığorta ödənişi miqdarının müəyyən edilməsi və hesablamaların aparılması texnikası

ilə əlaqədar tərəflərin öhdəliklərini əks etdirən xüsusiyyətlər ola bilər:

Təkrar sığortaçı da sığortaçı kimi, birbaşa sığortaçının hər hansı şəkildə çağırılmayan, onların münasibətlərinə toxunan, kənardan əmələ gələn şəraitlərin təsiri altına düşür. Bu xüsusi ilə zərər baş verdikdə əhəmiyyətlidir. Beləliklə, bütün yuxarıda deyilənlər də hesablamalar barədə müddəalara da aiddir. Təkrar sığortaçı sığortaçı-sedentini verdiyi ödəmələrə uyğun ağılla və dəqiq hərəkət etməlidir. Əksinə, taleyin təqib olunması barədə müddəa həm sığortaçını, həm də təkrar-sığortaçını özünün «taleyinə» müvafiq olaraq zərərdə payını qəbul etməyə məcbur edir.

Bununla yanaşı, təkrar sığortaçı özünün mənafeələrini qorumaq üçün təkrar sığorta müqaviləsində bu qaydaların başa düşülməsinə və əməli olaraq tətbiq edilməsinə xeyli təsir göstərən bir sıra qaydaları müəyyən edir. Məsələn; «sığortaçı təkrar sığorta müdafiəsinə malik olmayan səlahiyyətli sığortaçının hərəkət etdiyi kimi, o da həmişə özünə zəruri hesab etdiyi təkrar sığorta müqaviləsi üzrə qərarı qəbul edə bilər» və ya «sığortaçı təkrar sığortaçının ilkin razılığı olmadan sığortanın standart şərtlərinə və andəyət prinsiplərinə hər hansı dəyişikliyi edə bilməz....», belə ki, ehtiyatlı təkrar sığortaçı təkrar sığorta müqaviləsi üzrə edilən bu dəyişiklikləri özünün öhdəlikləri üçün məntiqi cəhətdən mühüm hesab edə bilər.

Hesablamalara riayət olunması prinsipinin təsir və tətbiq edilməsi, onun tətbiqinin məhdud edilməsi nümunələrindən biri də azbestin tətbiq edilməsi nəticəsində zərərlərlə əlaqədar olan ödənişlərdə təkrar sığortaçının iştirak etməsi barədə İngiltərə məhkəməsinin qəbul etdiyi qərar əsas ola bilər. 80-ci illərin əvvəllərində ABŞ-da birbaşa sığortaçılar azbest istehsal edənlərin məsuliyyəti barədə iddialar nəticəsində böyük xərclərlə rastlaşmışdılar ki, bunun da nəticəsi 80-ci illərin axırlarında bütün dünya təkrar sığortaçılarına kəskin təsir etmişdi.

1984-cü ildə Vellington sazişinə əsasən birbaşa sığortaçı qrupları böyük zərər həcmələrinə görə öz ehtiyatlarını birləşdirdilər ki, bu qayda ilə öz məhkəmə xərclərini xeyli azaltmağa

cəhd etdilər. Bu, Sazişi imza edən hər bir sığortaçı üçün mümkün oldu, çünki o, cavabdeh olmaya-olmaya üzərinə hər bir risk üçün ödəmək öhdəliyi götürmüşdü. 1991-ci ildə birbaşa sığortaçılardan biri öz təkrar sığortaçılarından məsuliyyətdən asılı olmayaraq bu cür ödənişi tələb etməyə təşəbbüs göstərmişdi, o, təkrarsığorta müqaviləsində xüsusi ilə qeyd edilmiş hesablamalara riayət etmək öhdəliyinə əsaslanmışdı.

Londonun yüksək məhkəməsi sığortaçının özünün sığorta etmədiyi təkrar sığorta təminatının alınması hüququna malik olmasını rədd etdi. Belə ki, məhkəmə təkrar sığortaçının mövqeyini müdafiə edərək, onun hesablamaların nəticələrinə riayət edilməsi barədə müddəaya görə təkrar sığortaya qəbul etmədiyi zərər üzrə ödəniş almaq hüququ olmadığını sübut etdi.

Bordero tərtib edildikdə sığortaçının buraxdığı, qəsdən edilməyən və qeyri-ixtiyari səhv və xətalara, təkrar sığortada risklərin daxil edilməsi ilə təkrar sığorta haqqının hesablanmasında buraxılmış səhvlər, habelə zərərlərin miqdarının və təkrar sığortaçının payının hesablanmasında buraxılmış səhvlər qüvvələrin təkrar sığorta təminatını əlindən almır. Beləliklə, sığortaçı bütün səhvləri və xətalara aşkar edən kimi təkrar sığortaçıya məlumat verməyə borcludur.

Ən yüksək etimad prinsipinə əsasən təkrar sığortaya verilən risk sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında razılaşdırılmış anderrayter prinsiplərini və şərtlərini təmin etməlidir, yəni müqavilə bağlandıqda sığortaçı təkrar sığorta müqaviləsinin şərtlərinə müvafiq olaraq zəruri səliqəliliyə və ehtiyatlılığa riayət etməlidir.

Bu amillər təkrar sığortaçının təkrar sığorta müqaviləsinə aid olan müqavilə ilə müəyyən edilmiş kitabların, hesabların və sığortaçı-sudentin başqa sənədlərinin yoxlanılması hüququnu daha zəruri edir. Məsələn; bu hüquq uçot qeydlərinin, mühasibat kitablarının, hesablarının birbaşa sığorta müqavilələrinin və zərərlərin tənzimlənməsi barədə sənədlərin, təkrarsığorta müqaviləsinə aid olan sığorta müqavilələrinə və sığortaçının hər hansı başqa sənədlərinə şamil edilir.

Təkrar sığortaçıların bu hüquqdan kifayət qədər az istifadə etməsinə baxmayaraq, bu hüquq təkrar sığorta təminatı altına düşən birbaşa sığorta müqavilələri bağlandıqda təkrar sığortaçının mənafeələrinə riayət edilməsi təminatlarından biri hesab edilir. Çox vaxt sığortaçı təkrar sığortaçıdan özünün kitab və hesabatlarının yoxlanılmasını tələb etməklə, onun sığorta müqavilələri müddəalarına riayət etməsi və onların icra etməsinin lazımı qaydada olduğunu təkrar sığortaçıya göstərir, yaxud da hər iki tərəf birlikdə birbaşa sığortada və təkrar sığortada anderyterin həyata keçirilməsində hansı təkmilləşdirmələr və sadələşdirmələrin aparılmasını həll edirlər.

Əməli olaraq bütün təkrar sığorta müqavilələrinin icra edilməsi ilə əlaqədar mübahisələrə baxılması və həmin müqavilələr üzrə qərarların qəbul edilməsində məhkəmə deyil, müqavilə tərəflərinin xüsusi təyin etdiyi müstəsna hüquqa malik olan münisflər heyəti iştirak edir. Ümumi mühakimə hüququna malik olan məhkəmələr, adətən, təsdiq edilmiş borcların ödənilməsinə aid olan mübahisələrin həll edilməsi səlahiyyətləri ilə ayrılırlar.

Çox vaxt münisflərin tərkibi 3 nəfərdən ibarət olur. Hər bir tərəf özünün bir nəfərdən ibarət münisfini seçir ki, sonradan da onlar birlikdə baş münisfi seçirlər. Tərəflər baş münisf barədə razılığa gəlmədikləri halda, onu üçüncü şəxs seçir, məsələn; məhkəmə və ya ticarət palatasının sədri. Bir qayda olaraq, münisflər sığorta və ya təkrar sığorta cəmiyyətinin fəaliyyət göstərən, ya da istefaya çıxmış işçilərindən olmalıdır. Bundan başqa, razılaşırdırlar ki, münisflər heyəti iclası sığortaçı-sedentin əsas iş yerində keçirməlidir.

Arbitraj barədə müddələrdə tez-tez heyətin yerli hüquqlara deyil, ədalət prinsipinə və son dərəcə düzlük prinsipini xüsusi nəzərə almaqla işgüzar münasibət qaydalarına əsaslandırılmış qərarın çıxarılması nəzərdə tutulur.

Göstərilən əsas qeydlərdən başqa, mütənasib obliqator təkrar sığorta müqavilələrində başqa qeydlərdən istifadə edilir, o cümlədən: bir təkrar sığorta müqaviləsində bir neçə təkrar sığortaçı mövcud olduğu halda, müqavilədə birbaşa ola-

raq bütün təkrar sığortaçıların rəhbər-təkrar sığortaçının qərarlarına əməl etməsi göstərilməklə rəhbər barədə qeyd edilir və ya təkrar sığorta müqaviləsinə tətbiq edilə bilən hüquq barədə qeyd və başqa qeydlər yazılır.

Yuxarıda göstərilən bütün qeydlərdən qeyri mütənasib təkrar sığorta müqavilələrində istifadə edildikdə onlar bəzi xüsusiyyətlərə malik olurlar. Qeyri mütənasib təkrarsığorta ilə mütənasib təkrar sığorta arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, birinci halda sedentin və təkrar sığortaçının mənafeleəri tamamilə müxtəlifdir.

Bir qayda olaraq, qeyri mütənasib təkrar sığortada bir-başə sığortaçı aşağı təkrar sığorta haqqı tarifi ilə maksimum geniş təkrar sığorta təminatı almağa çalışacaqdır. Digər tərəfdən təkrar sığortaçı bu zaman mövcud olan real həddlərlə məhdudlaşaraq təkrar sığortaya qəbul etdiyi mühüm risklər üçün tam adekvat təkrar sığorta haqqı almaq niyyətindədir.

Ekssedent zərəri əsasında təkrar sığorta edilməsi və daha böyük dərəcədə ekssedent zərərliliyi əsasında təkrar sığorta edilməsi risklərin seçilməsi zamanı sedentin anderrayter siyasətinə mənfi təsir edər, belə ki, böyük zərərlər baş verməsi halında sedent yalnız təkrar sığorta müqaviləsində razılaşdırılmış üstünlük həddlərində məsuliyyət daşıyır.

Məhz ona görə də ekssedent zərəri əsasında təkrar sığorta müqavilələrində əməli olaraq taleyin təqib olunması prinsipi tətbiq edilmir. Eyni ilə səhvlər və xətalər barədə ümumi qəbul edilə bilən qeydlər də yalnız ekssedent zərəri əsasında təkrar sığortanın xüsusi əlamətlərini və elementlərini nəzərə almaqla istifadə oluna bilər.

Eyni zamanda qeyri-mütənasib təkrar sığorta müqavilələrinin şərtlərində yalnız qeyri-mütənasib təkrar sığortada tətbiq edilə bilən daha xüsusi qeydlərdən istifadə edilir. Bu cür şərtlərə aşağıdakılar aid edilir: son netto-zərər barədə qeyd, müvəqqəti (və ya onu çox vaxt saathesabı da adlandırırlar) qeyd, habelə öhdəliklər və hesablamaların indeksləşdirilməsi barədə qeyd.

Son netto-zərər barədə qeydlərin təyin edilməsi onunla əlaqədardır ki, qeyri-mütənasib təkrar sığorta həmişə sığor-

taçının son netto-zərərlərinin ödənilməsinə yönəldilmişdir, yəni bütün qaytarılan məbləqlər çıxıldıqdan sonra zərərlər ödənilmişdir, məsələn; obliqator və ya fakultativ əsasla sığortaçının xüsusi tutumunun təkrar sığortasında iştirak edən təkrar sığortaçılardan subroqasiya qaydasında və sığortaçıya çatması başqa məbləqlər.

Bir sığorta hadisəsinin baş verməsi ilə eyni zamanda çoxlu sığorta hadisələrinə səbəb olan (təbii fəlakətlərin baş verməsi ilə müşahidə olunan toplanmanın səmərəliliyi adlandırılır,- avtonəqliyyat vasitələrinin sığortasında toplanma səmərəliliyi fırtına və ya dolu nəticəsində, tikintilərin sığortasında isə daşğınların, zəlzələlərin, sellərin və s.) sığorta müqavilələrinə münasibətdə obliqator qeyri mütənasib təkrar sığortada müqavilələrin şərtlərində tərəflər, adətən, saathesabı qeydi nəzərdə tuturlar ki, vaxtın qısa bir anında baş verən bütün ayrı-ayrı zərərlər vahid sığorta hadisəsində birləşir və onu formalaşdırır.

Müqavilədə müəyyən edilmiş bu dövrün davam etməsi müddəti riskin xüsusiyyətindən asılıdır, lakin adətən, həmin dövr yanğın, zəlzələ, fırtına hadisələri və ya siyasi risklər üçün 72 saata; daşqın və su basma hadisələri üçün 168 saata bərabərdir. Qeyddə aşağıda göstərilən müddəalar da nəzərdə tutulur:

- əgər baş vermiş sığorta hadisəsinin vahid sığorta hadisəsi kimi təsnifləşdirilməsi üçün sığortaya qəbul edilmiş risklər birləşdirilirsə, onda verilmiş bu qeydin hansı sığorta olunmuş təhlükəyə aid edildiyi müəyyənləşdirilir (məsələn; zəlzələdən sonra baş vermiş yanğın və yeraltı təkanların özləri; fırtına və qasırğa ilə əlaqədar baş vermiş daşqın və su basması və xüsusi olaraq tufanın özü).

- birləşdirilmiş zərərlər üçün hər hansı ərazi məhdudlaşdırmaları mövcuddurmu və əgər mövcuddursa, onda, məhz hansılardır (məsələn; daşqın və su basması hüduqları verilmiş çayın subasar sahəsinin ərazisi ilə məhdudlaşır; vətəndaş itaətsizliyi çıxışları konkret şəhərin hüduqları ilə məhdudlaşır).

Mütənasib təkrar sığortada mükafatlar və zərərlər sığortaçı ilə təkrar sığortaçı arasında mütənasib bölüşdürülür, ona

görə də inflyasiya sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş məbləğlərlə müqayisədə zərərlərin son miqdarının kəmiyyətinə təsir edərək və ya konkret sığorta hadisəsi ilə əlaqədar gələcəkdə veriləcək ödənişləri artıraraq, təkrar sığortaçıya və sığortaçıya bərabər dərəcədə toxuna bilər. Ekssedent zərər müqavilələrində sığortalının zərəri ödənildikdə sığorta ödənişi miqdarının artması böyük miqdarda təkrar sığortaçıya toxunur: sığortaçının portfelinin dəyişikliklərə məruz qalmasına baxmayaraq, üstünlükdən artıq olan zərərlərin miqdarı artır, lakin real kəmiyyətlərlə ifadə edilən üstünlük isə azalır.

Əmlak sığortasında sığorta olunmuş obyektlərin həqiqi dəyəri inflyasiya şəraitlərində artır. Müvafiq olaraq ekssedent zərəri müqaviləsi üzrə razılaşdırılmış üstünlüyün dəyəri azalacaqdır. Məhz, ona görə də təkrar sığortaçılar sığorta olunmuş mənafenin həqiqi dəyərinin hər hansı dəyişikliklərə olan münasibətində üstünlüyün kəmiyyətinin və məsuliyyət hədlərinin təshih edilməsini tələb edə bilərlər.

Ümumi mülki məsuliyyətin sığortası və avtonəqliyyat sahiblərinin məsuliyyət sığortası kimi mühitlərdə zərərlərin bahalaşması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, bu da həmin sığorta növlərində zərərlərin daha uzun müddətlərdə tənzimlənməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, zərərin miqdarının artması hüdudları (inflyasiya ilə yanaşı, əmək haqqının artırılması xüsusiyyətlərindən, habelə hüquq xidmətləri, qanunvericilik, tibbi xidmətlərin dəyərinin artımı mühitində zərərlərin tənzimlənməsi prosesinə təsir göstərən başqa fəaliyyət növlərinin dəyişikliklərindən asılı olur) əvvəlcədən nəzərdən keçirilə bilinmədiyindən aktuar hesablamaları tətbiq edərək bu cür artmaları hesablamaq qeyri-mümkündür.

Ekssedent zərəri müqaviləsi üzrə təkrar sığorta mükafatına zərər miqdarının artırılmasını daxil etmək imkanı çıxarılsa, onda inflyasiya amili təshih etmə və ya indeksləşdirmə barədə qeyddən istifadə etməklə təkrar sığortada nəzərə alınır. Qeyd üstünlük kəmiyyətinin və təkrar sığortaçının öhdəliyinin miqdarı nisbətini saxlamaq üçündür ki, beləliklə, zərərlərin hər hansı artımının təkrar sığorta müqaviləsi üzrə tərəflərin öhdə-

likləri nisbəti arasındakı uyğunluğun pozulmamasını təmin edərək təkrarsığorta müqaviləsi üzrə tərəflərin razılığına nail olur.

Biz artıq yuxarıda qeyd etmişdik ki, bir çox milli qanunvericiliklərdə təkrarsığorta münasibətləri hər şeyi əhatə edən mülki-hüquqi tənzimlənməyə malik deyildir. Mürəkkəb struktura, kompleks başadüşülmə aparatına və çox cəhətli məqsədlərə malik olan təkrar sığorta müqavilələri qanunverici tənzimlənmə üçün daha böyük çətinliklər yaradır.

Sığorta hüququnun Beynəlxalq assosiasiyasının apardığı tədqiqatlara əsasən (d-r R.Merkin) bir çox ölkələrin (Argentində, Finlandiyada, İzraildə, Danimarkada, Fransada) qanunvericiliklərində maliyyə təkrar sığortasını tənzimləyən xüsusi müddəalar yoxdur, bəzi ölkələrdə (Sloveniyada, Salvadora və bir sıra başqa ölkələrdə) isə belə təkrar sığorta növü tətbiq edilmir.

Lakin bu cür təkrar sığortanın hüquqi tənzimlənməsi meyli maliyyə təkrar sığortasının daha geniş yayıldığı ölkələrdə (Avstraliyada, Böyük Britaniyada, Almaniyada, Fransada, ABŞ-da) həmin ölkələrin dövlət sığorta nəzarəti orqanlarının qərarları təhlil edildikdə nəzərə çarpır.

Belə ki, Avstraliyada sığortaçıya borc kapitalının gizli formasını verən maliyyə təkrar sığorta müqavilələri bağlandıqda sığorta nəzarəti orqanlarından razılıq alınmalıdır. Fransada sığorta və ya təkrar sığorta müqaviləsi üzrə riskin hər hansı verilməsinə təkrar sığorta forması kimi baxılır.

Almaniyada təkrar sığorta müqaviləsi sığorta və ya təkrar sığorta aparmaq hüququna malik iki hüquqi şəxs arasında bağlandıqı halda təkrar sığorta forması hesab edilir.

İsveçrədə ümumi tələb ondan ibarətdir ki, təkrar sığorta müqaviləsinin böyük mənada yaxşı maliyyə nəticələrinin təmin olunması, sərbəst aktivlərin mövcud olması, maliyyə axınlarının optimallaşdırılması üçün yönəldilməsinə baxmayaraq, maliyyə təkrar sığortasının əsas məqsədi adi təkrar sığortanın məqsədindən bir o qədər də fərqlənmir.

Sığortaçı öz fəaliyyətində sığorta riskləri ilə qarşılaşdığı kimi, eyni zamanda kredit, investisiya, maliyyə riskləri ilə də

qarşılaşır, təkrar sığorta müqavilələri isə bu cür risklərin bir hissəsinin verilməsini təmin edir, bir çox tədqiqatçılar hesab edir ki, nəzarət edici orqanlar təkrar sığorta müqavilələrinə təkrar sığortanın mahiyyətinə və təyinatına zidd olan müqavilələr kimi baxmamalıdırlar.

Böyük Britaniyada təkrar sığorta müqavilələrinə sığorta nəzarəti orqanlarının vacib tələbi birbaşa sığorta müqavilələri üzrə birbaşa sığortaçının qəbul etdiyi sığorta riskinin «çox mühüm hissəsinin» təkrar sığortaçıya verməsindədir. Bu cür müəyyən etmədə daha böhranlı hal «mühüm» risk həcmünün qiymətləndirilməsidir. Bununla birlikdə təkrar sığortanın son səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, məhz, sığorta nəzarəti orqanlarına məxsus olduğundan əməli iş göstərir ki, təkrar sığorta müqaviləsi sığortaçının maliyyə vəziyyətini xeyli yaxşılaşdırmağa və onun ödəmə qabiliyyətini yüksəltməyə imkan verdiyi halda, saziş də bağlanıla bilər.

ABŞ-da bir çox ştatlar mülki-hüquqi təkrar sığorta müqaviləsinin müəyyən edilmiş şərhinə malik deyildir və təkrar sığorta müqaviləsini təkrar sığortanın əlamətlərini saxlayan hər hansı müqavilə kimi başa düşür və müvafiq məqsədləri izləyir. Lakin mühasibat uçotunun tələbləri, o cümlədən, 1992-ci ildən mühasibat balansında sığortaçının brutto-öhdəliklərinin əks etdirilməsi tələbinin müəyyən edilməsi, yeni ödənilməmiş zərərlərdə və ya qazanılmamış mükafat hissəsində təkrar sığortaçının payına düşən kəmiyyətin azaldılmaması maliyyə təkrar sığortasının və bu cür təkrar sığortanı həll edə bilən məsələlərin səmərəliliyinə xeyli təsir edər.

Yuxarıdakı nöqtəyi-nəzərlər göstərir ki, təkrar sığortanın hüquqi cəhətdən təyin edilməsi kimi, bu cür təkrar sığortada iştirak edən sığortaçı və təkrar sığortaçıların fəaliyyətinin tənzimlənməsinin də müzakirələrə və dəqiqləşdirmələrə ehtiyacı vardır. Bununla birlikdə sığorta təşkilatlarının riskləri idarə etmək texnikasında maliyyə təkrar sığortasının mühüm yenilik olmasına fikir vermək lazımdır.

Sığorta əməliyyatlarının maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə və sığortaçının ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş maliyyə təkrar sığortasının məqsədi ənə-

nəvi təkrar sığortanın məqsədi ilə eynidir. Ənənəvi təkrar sığorta da birbaşa sığortaçının sığorta əməliyyatlarının maliyyə nəticələrinə müsbət təsir edir. Hər hansı halda bu gün ənənəvi olan, sığortanın müəyyən növü üzrə əməliyyatların nəticələri kimi, həm də sığortanın müəyyən növlərinin məcmusu üzrə tətbiq edilən eksedent zərərlik əsasında təkrar sığortanın görünməsi təkrar sığorta barədə təsəvvürləri xeyli dəyişmişdir.

Təkrar sığortanın iqtisadi mahiyyəti – birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə birbaşa sığortaçının sığorta öhdəliklərinin icra edilməsi ilə əlaqədar olan riskin yenidən bölüşdürülməsidir, təkrar sığorta müqaviləsinin forması, onun subyekt tərkibi–sığortaçı və təkrar sığortaçısıdır–ənənəvi təkrar sığortada olduğu kimi, maliyyə təkrar sığortasında da onlar dəyişməz qalırlar. Bu bizi bir daha əmin edir ki, maliyyə təkrar sığortası təkrar sığortanın təyinatının və mahiyyətinin ənənəvi başa düşülməsinə zidd çıxış etmir və gələcəkdə tətbiq edilmək üçün geniş perspektivlərə malikdir.

IV FƏSİL

SİĞORTA RİSKLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

---

§ 1. Makroiqtisadi səviyyədə risklərin idarə edilməsi

Sığorta iqtisadi ictimai münasibətlər sistemi kimi risk kateqoriyası ilə əlaqədardır. Lakin hər bir risk sığortaya qəbul edilə bilməz. Cəmiyyətin təsərrüfatına, sosial həyatına, insanın iqtisadi və şəxsi həyatına məxsus risklərin çoxluğu, həmin risklərin mənfi təsirinin nəticəsi olaraq mümkün olan zərərlərin gözlənilməsi ilə əlaqədar qeyri-müəyyənlik elementi daşır. Bununla birlikdə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, müxtəlif növ ticarət, investisiya sazişlərinin yerinə yetirilməsində hətta daxilən müəyyən kommersiya riski mümkündür. Belə ki, riskli qiymətli kağızların müəyyən növlərinə investisiya qoyulması həmin kağızların sahibinə zərər başa gələ bilər, lakin istisna edilmir ki, bu cür investisiyalar həm də xeyli mənfəət gətirə bilər.

Risklərin müxtəlif xüsusiyyətləri – ehtimal, dağıdıcılıq, mənfəətin və ya zərərin qazanılması mümkünlüyü, yayılma dərəcəsi, əmələgəlmə mənbəyi, həmçinin risklərin mənfi təsiri nəticəsində itkilərin aşağı salınması qaydalarını risk menecmenti və ya risklərin idarə edilməsi elmi öyrənir. Risk – bu hazırda və ya gələcəkdə arzu edilməyən, ya da daha az arzu edilən nəticənin potensial ehtimalıdır. Risk nəzəriyyəsinin obyekt müxtəlif tipli risklərin – demoqrafik və riyazi risklərdən maliyyə risklərinə qədər – bu dərlikdə biz iqtisadi, maliyyə nəticələrinə malik olan risklərin tiplərini nəzərdən keçirəcəyik.

Tərəflərin iradəsindən asılı olmayan, qeyri-müəyyən hadisə olub, tez-tez təhlükə törədən və zərərlərə səbəb olan və

ona görə də sığortaya maraqlı yaranan hadisəni adi risk adlandırılır.

Risk idarəetməsi dedikdə risklərin aşkar edilməsi, təhlili və onlara iqtisadi cəhətdən nəzarət etməklə əlaqədar olan idarəetmə prosesi başa düşülür. Risklər mal, iş və xidmət istehsalçılarının aktivlərinə və gəlirlərinə təhlükə yarada bilər. Daha ümumi mənada bu düzgün və qısaca ifadəetmə doğurur və fiziki şəxslərə məxsus iqtisadi mənafeələrə şamil edilə bilər.

Risk idarəetməsi sistemində risklərin idarə edilməsini dörd əsas mərhələyə ayırırlar:

- risklərin eyniləşdirilməsi və ya müəyyən edilməsi;
- riskin baş verməsi ilə onun potensial nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- riskin özünün idarə edilməsi, yəni riskin baş verməsi nəticələrinin optimallaşdırılmasına imkan verən müəyyən üsulların seçilməsi;
- risklərin idarə edilməsi və onlara nəzarət etmə.

Risklərin idarə edilməsinin birinci mərhələsi – risk idarəetməsi subyektinin fəaliyyətinə və ya mövcud olmasına məxsus olan risklərin əmələ gəlməsinin dəqiqləşdirilməsini və təsnifatını nəzərdə tutur. Bu cür subyekt kimi dövlət, təsərrüfat subyekti (xüsusi sahibkar və hüquqi şəxs) və nəhayət, insan çıxış edə bilər. Görünür ki, risk menecmenti subyektinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, risklərin yığını və onların xüsusiyyətləri eyni ola bilməz.

Dövlət idarəetməsi vəzifəsinin genişliyi, vətəndaşların sosial təminatının səviyyəsinin təmin edilməsi zəruriliyi, nəhayət, iri həcmli təbii fəlakətlərin qarşısının alınması üçün vəsaitlərə olan təcili tələbatın yüksək ehtimalını bu cür risklərin idarə edilməsi üsullarının seçilməsi ilə müəyyən edirlər.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlar da beləcə dəqiq olaraq iqtisadi fəaliyyət göstərdiyi sahənin xüsusiyyətlərini, əsas vəsaitlərin tərkibini və texniki vəziyyətini əks etdirən risklərin fərdi tərkibini, istehsal dövrünün xüsusiyyətlərini, istehlak edilən xammalın tərkibini və coğrafiyasını, istehsal obyektlərinin coğrafi yerləşməsinə,

valyuta sazişlərini, mal satanların və alıcıların tərkibini, onların kredit tarixini və s. diqqətlə qəbul etməlidir.

Vətəndaşların gəlirlərində və əmlak vəziyyətlərindəki fərq, müxtəlif peşə sahiblərinə məxsus risklərin xüsusiyyətləri, ailələrin tərkibi və başqa amillər ayrı-ayrılıqda götürülmüş hər bir şəxsə və ya kollektiv üzvünə münasibətdə risk menecmentinin fərdiləşdirilməsi zəruriliyini müəyyən edirlər.

Geniş mənada risk idarəetməsinin obyektinə məvhumu idarə subyektinin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan əmlak mənafelelərinin kompleksi kimi başa düşülür. Əmlak mənafeleləri kompleksi idarə subyektinin aktivlərini və öhdəliyini, maliyyə orqanlarını və maliyyə nəticələrini xarakterizə edə bilər. Ümumiyyətlə, risk menecmentinin obyektinə kimi əmlak mənafelelərini aşağıdakı qayda ilə təsnifləşdirmək olar:

- təsərrüfatçılıq subyektlərinin əsas və dövrüyyə vəsaitlərinin, ev əmlakının və fərdi mülkün, idarə subyektinin mülkiyyətində olan qeyri-material aktivlərinin daxil edildiyi əmlak hüquqlarına və əmlaka sahib olmaqla, onlara sərəncam verməklə və onlardan istifadə etməklə əlaqədar olan əmlak mənafeleləri. Özünün əmlakından başqa, bu anlayışa istehsalatdan və başqa fəaliyyətdən gözlənilən gəlirləri də daxil edirlər. Məsələn, anbarda baş vermiş yanğın nəticəsində əsas və dövrüyyə fondlarının, malların məhv olmasından başqa təsərrüfat fəaliyyətinin subyekti normal istehsal prosesinin dayanması ilə əlaqədar xeyli zərərlərə məruz qala bilər. Onlara məhsulun təchiz edilməsi üzrə müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi nəticəsində bazar payının itirilməsi, alınmış kreditlərin ödənilməsi üçün mənbələrin olmaması, icbari vergilərin və digər tədiyyələrin ödənilməsi zəruriliyi ilə əlaqədar büdcə və sosial sığorta orqanları qarşısında öhdəliklər və s.

- əmlak və əmlak hüquqlarına sahib olmaqla, onlara sərəncam verməklə və onlardan istifadə etməklə əlaqədar olan hüquqi öhdəliklərin və müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi, ya da müəyyən hərəkətlər etmə və ya fəaliyyətsizlik (hüquqşünaslıqda bu cür öhdəliyi delikt adlandırırlar) nəticəsində üçüncü şəxslərin əmlak mənafelelərinə vurulan ziyan nəticəsində əmələ gələn əmlak mənafeleləri. Avtonəqliyyat vasitə-

sinin sahibi üçün bu cür öhdəliklər yol-nəqliyyat hadisəsinə səbəb olan günahkar və ya ehtiyatsız hərəkətlərdən əmələ gələ bilər ki, yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində də başqa şəxsə məxsus olan nəqliyyat vasitəsi və ya əmlak zədələnmişdir, ya da başqa şəxslərə zədə vurulmuş və ya həmin şəxslər ölmüşdür.

- fiziki şəxslərin həyatı, sağlamlığı, əmək qabiliyyəti və pensiya təminatı ilə əlaqədar olan əmlak mənafeleəri. Bu cür əmlak mənafeleəri vətəndaşların özlərinə məxsusdur və zədələnmə və ya xəstəlik nəticəsində peşə fəaliyyətini həyata keçirmək qabiliyyətini itirməklə əlaqədar ola bilər. Həmin zədələnmə və xəstəlik həm zərərçəkənin özü üçün, həm də ailə üzvləri üçün başqa pul mənbələrinin olmasını tələb edir və ya ailə başçısının ölməsi ilə əlaqədar mənəvi iztirabdan başqa iş qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin və himayədə olanların maliyyə vəziyyətlərinin pisləşməsinə səbəb olar. Eyni zamanda bu cür əmlak mənafeleəri başqa risk menecmentinin subyektində də əmələ gələ bilər: dövlət və təsərrüfatçılığın xüsusi subyektləri. Konstitutsiyaya əsasən dövlət xoşagəlməz hadisələr baş verdikdə vətəndaşların əmlak mənafeleərini onların həyatını və sağlamlığını təmin etməyə borcludur, bu eyni zamanda istehsal prosesində məşğul olan fəhlə və qulluqçular üçün də ədalətlidir.

Riskin eyniləşdirilməsi əsasında risklərin müxtəlif təsnifatını aşağıdakı kimi ayırmaq olar:

- təbii hadisələrlə (fırtına, zəlzələ, daşqın və s.) şərtləşdirilmiş;

- texnologiya və məişət mühiti ilə əlaqədar;

- sahibkarlıq, maliyyə fəaliyyəti ilə əlaqədar;

- üçüncü şəxslərə vurulmuş zərər üçün mülki məsuliyyətlə əlaqədar;

- siyasi risklər.

Göstərilən təsnifat kifayət qədər strukturlanmamışdır. Məsələn, siyasi risklər mütləq sahibkarlıq risklərinin hissəsi kimi, üçüncü şəxslərə vurulmuş zərər üçün mülki məsuliyyətlə əlaqədar risklər isə sənayenin müəyyən sahəsindəki texnoloji dövrün xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olan zərər risklərinin bilavasitə baş vermə səbəbi ilə əlaqədardır. Risklərin hər şeyi

əhatə edən təsnifat quruluşunun çətinliyini risklərin əmələgəlmə mahiyyətinin müxtəlifliyi ilə, onların qarşılıqlı təsirinin müddəti ilə, riskin özünə və onun nəticələrinə təsir etməklə idarəetmə subyektinin imkanları ilə və s. ilə izah etmək olar. Amillərin çoxluğu müxtəlif təsnifatlaşdırma əlamətlərinə əsaslandırılmış risklərin təsnifatının qurulmasını tələb edir.

Risk menecmenti məqsədləri üçün riskləri onların xassə əlamətlərinə görə bölüşdürmək zəruridir: xalis və təcrübəyə əsaslanmayanlar.

Xalis risklər yalnız zərərlərin baş verməsi ilə nəticələne bilər, idarəetmə subyektini nöqtəyi-nəzərindən bu cür risklərin iki nəticəsi ola bilər: zərərin baş verməsi və ya onun olmaması, lakin riskin baş verməsinin nəticəsi kimi gəlirin alınmaması.

Təcrübəyə əsaslandırılmayan risklər dedikdə isə onların baş verməsi ilə həm mənfəətin alınmasını, həm də zərərin vurulmasına səbəb olması başa düşülür: Bu cür risklərin klassik nümunəsinə – kazinoda oyun misal ola bilər.

Təcrübəyə əsaslandırılmayan risklər bir qayda olaraq, risk menecmenti subyektinin qərarı ilə əlaqədardır və ona görə də obyektiv xüsusiyyət deyil, subyektiv xüsusiyyət daşıyır. Bu xeyli çətinliklərə səbəb olur, çox vaxt isə risklərin baş verməsinin obyektiv ehtimalının ölçülməsinin qeyri-mümkün olmasına səbəb olur ki, bu da təcrübəyə əsaslandırılmayan risklərin idarəetmə üsullarının yığınıni təyin edir.

Xalis risklərin iki cür təzahür forması ola bilər: zərərlərin vurulması və ya zərərlərin olmaması. Risk menecmentinin subyektini xalis risklərdən hər hansı bir mənfəəti gözləyə bilməz və onların baş verməsi risk menecmenti subyektinin arzusundan asılı deyildir. Bu cür risklərə yanğınlar, təbii fəlakətlər, partlayışlar və onlara oxşar və onlarla əlaqədə olan risklər aid edilir.

Risklərin xalis və təcrübəyə əsaslandırılmayan risklərə ayrılması sığorta üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, bir çox sığorta növlərində müqavilə xalis risklərin baş verməsi halından bağlanılır.

Risk menecmenti subyektini üçün riskləri əmələgəlmə mənbələrinə görə xarici və daxili risklərə ayırmaq olar. Daxili risk-

lər risk menecmenti obyektinin təşkilati-funksional strukturu ilə əlaqədardır: daxili istehsalat-təsərrüfat əlaqələrlə, istehsalın tipi ilə, istehsal və maliyyə axınlarının strukturu ilə, obyektin işçi heyətinin miqdarı və başqa fərdi xüsusiyyətləri ilə. Daxili risklərə münasibətdə fəal idarəetmə tədbirlərinin qəbul edilməsinin imkanları böyükdür, həm də risk menecmenti subyektinin idarəetmə obyektinin vəziyyətinə və risklərin strukturuna subyektiv təsir etmə dərəcəsi də böyükdür. Misal üçün, qeyri-profil aktivlərin satışı onların qeyri-professional idarə edilməsi nəticəsində zərər risklərini xeyli aşağı salır və ya satılmış məhsulun bir valyuta ilə hesablamalarının həyata keçirilməsi valyuta risklərini də xeyli aşağı salır.

Əksinə olaraq, xarici risklər təbii, risk menecmenti subyektinin fəaliyyət göstərdiyi texnoloji və siyasi mühiti daxil etməklə iqtisadi təsirlə əlaqədardır.

Yayıma dərəcəsinə görə riskləri əsas və təsadüfi risklərə ayırmaq olar. Əsas risklər dedikdə elə risklər başa düşülür ki, onların meydana çıxması hər hansı bir subyektin İradəsindən asılı deyildir, hər şeydən əvvəl onlar obyektiv xüsusiyyət daşıyır. Bu cür risklərin baş verməsinin nəticəsi risk menecmentin bütün subyektlərinin mənafeyinə toxunur. Onlar (risklər) son dərəcə sıxışdırıcıdır və onların aradan qaldırılması xeyli iqtisadi və maliyyə xərcləri tələb edir. Bu cür risklərin idarə edilməsi üçün istifadə edilə bilən alətlərin siyahısı zərərçəkənləri mənfi nəticələrlə əhatə etdiyindən, məhz, son dərəcə məhduddur. Kifayət qədər tez-tez bu cür risklərə təbii fəlakətləri-qasırğaları, daşqınları aid edirlər. Lakin eyni zamanda bu cür risklərə siyasi riskləri də aid edirlər. Siyasi risklər dedikdə, geniş mənada siyasi quruluşun dəyişdirilməsi riskləri, sosial çaxnaşmalar və ixtişaşlar, müharibələr və onlarla əlaqədar olan nəticələr başa düşülür.

Təsadüfi risklər əsas risklərlə ziddiyyət təşkil edir, həm əmələgəlmə xassəsində, həm də bu cür risklərin nəticələrinə meyli olmağında kifayət qədər müəyyən yerdən (hüduddan) kənara çıxmır.

Əsas və təsadüfi riskləri bir-birindən ayıran səlissə hüduddları çəkmək olduqca mürəkkəbdir. Lakin əsas meyar kimi ris-

kin təbiəti deyil, risk menecmenti subyektlərinin riskə meyilliyini hesab etmək olar. Məsələn, yanğın ayrı-ayrılıqda götürülmüş ev sahibinin ev əmlakının zədələnməsinə və ya tam məhv olmasına, eyni zamanda meşə yanğını böyük ərazidə meşələrin yanıb kül olmasına, yüzlərlə xüsusi mülklərin məhv olmasına və bir çox insanların ölümünə səbəb ola bilər.

Risqlərin idarə edilməsi alətlərinin də seçilməsinə bu cür dəqiq yanaşmaq lazımdır. Əsas risklərə münasibətdə «həmin risklərin nəticələrinə görə bütün cəmiyyətin məsuliyyət daşması» ilə razılaşmaq olmaz, risk menecmenti aləti kimi sığorta isə tətbiq edilməyəndir. Təbii fəlakətlərin baş verməsi halından sığorta kifayət qədər yayılmışdır. Lakin sığortaçı və təkrarsığortaçı riskə nəzarət etməyə maraqlıdırlar və maksimum sığorta məbləğləri və sığorta müqavilələrinin miqdarı ilə mümkün olan müdafiəni məhdudlaşdırırlar. Bu cür sığorta risklərinin örtülməsi üçün fond bazarlarının kapitallarını cəlb etmək imkanı verən təbii fəlakətlərin baş verməsi halında sığorta öhdəliklərinin bölmələrə bölüşdürülməsi geniş yayılmışdır.

Siyasi risklərə və onların idarə edilməsi üsullarına münasibətdə də yuxarıda göstərilən doğrudur. Nəticədə risk menecmenti subyektinin riskin idarə edilməsi alətinin seçilməsində sığorta, fond və başqa bazarların təqdim etdiyi iqtisadi və maliyyə imkanları məhduddur, bu məqsədlər üçün olan məsrəfləri isə risk menecmenti subyektinin özü ödəyir.

Risqlərin əmələgəlmə miqdarları və tezliklərinə görə onları 4 qrupa ayırmaq olar:

- müntəzəm kiçik zərərlər – bu cür zərərlər tez-tez qabaqcadan xəbər veriləndir və risk menecmenti subyekti üçün ciddi təhlükə yaratmır;

- müntəzəm böyük zərərlər – risk idarəetməsi subyektinin mövcud olması üçün ciddi təhlükə yaradır. Böyük zərərlərin müntəzəm təkrar olması risk idarəetməsi subyektinin «yaşamasını» şübhədə qoyur, əgər bu cür zərərlər təbii fəlakətlərin və ya qəzaların baş verməsinin ehtimalı nöqtəyindən az güman edilən həmin hadisələrin nəticəsi hesab

edilmirsə, təsərrüfat və ya peşəkar fəaliyyət prinsiplərinin tənqidi cəhətdən yenidən dəyişdirilməsini tələb edir.

- bir dəfə baş vermiş böyük zərərlər – risk menecmentinin subyekti üçün ciddi sınaq ola bilər. Bu cür risklərin idarə edilməsi barədə qərarlar az ehtimal olduğundan çox vaxt qəbul edilmir və ya əsla qəbul edilmir;

- bir dəfə baş vermiş kiçik zərərlər – onların idarə edilməsi nöqtəyi-nəzərindən zərərlərin daha asan tipidir. Bu cür zərərlər risk menecmentinin subyekti tərəfindən ciddi idarəetmə qərarlarını tələb etmir.

Risklərin nəticələrinin tip üzrə statistik bölüşdürülməsinin daha tipiki qanunauyğunluğu - yüksək ehtimalı (və ya tezliyi) olan zərərlər üçün nisbətən bir o qədər də böyük olmayan zərər miqdarlarının xarakterik olması hesab edilir.

Risklərin eyniləşdirmə aləti kimi aşağıdakılardan istifadə edilə bilər: risk menecmenti subyektinin fiziki cəhətdən yoxlanılması, yoxlama vərəqləri, proseslərin sxemləri, səbəb-istintaq diaqrammaları, təşkilati mexanizmin modeli, risk indikatorları, maliyyə nəticələrinin təhlili və başqa üsullar. Son nəticədə risklərin eyniləşdirilməsi vəzifəsi risk menecmenti subyektinin fəaliyyətinə məxsus olan risklərin maksimum tam aşkar edilməsi və ayrı-ayrılıqda götürülmüş şirkətin risklərinin konkret təsnifatının qurulması məqsədini daşıyır.

Nümunə kimi «SWISS RE NEW MARKETS» tərəfindən tikilmiş telerabitə şirkəti risklərinin təsnifatını göstərək:

1. Əməliyyat riskləri

1.1. Şirkətin əməliyyat fəaliyyətinə nəzarət etmə riski – xərc strukturuna nəzarət etmə, əsas biznes proseslərdə dayanmaların olmaması, mühasibat hesabatının düzgün aparılması və s.

1.2. İşçilərlə münasibət riskləri – işçilərə verilən əvəz ödəmələr, işçi heyətinin öyrədilməsi, vahid korporativ mədəniyyət, işçi heyətinin idarə edilməsində yanaşmalar;

1.3. Məlumat sistemlərinin riski – şirkətin məlumat sisteminə buraxılma, itirilmiş məlumatların bərpa edilməsi, bilinç sistemlərinin düzgün hesablanması və s.

1.4. «şəbəkə» riskləri – şəbəkə tutumlarının kifayət etməsi, şəbəkədən cinayət məqsədləri üçün istifadə edilməsi, avadanlığın planlaşdırılmayan mənəvi köhnəlməsi və s.

2. Biznes riskləri

2.1. Nəzərdə tutulmayan hadisələrin riskləri – yeni texnologiyaların əmələ gəlməsi, istehsal prosesinin pozulması, şirkətin nüfuzunun pisləşməsi və s.;

2.2. Rəqib birliklərin riskləri - ittifaqın idarə edilməsi, xidmətlərin keyfiyyəti, həmin xidmətləri göstərən şirkətlərin bir yerdə birləşməsi;

2.3. Kredit riskləri – kredit reytinginin dəyişməsi, müştərilərin iflasa uğraması və s.;

2.4. Hüquq riskləri – müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət, peşə məsuliyyəti, malların və xidmətlərin keyfiyyətlərinə görə məsuliyyət və s.

3. Bazar riskləri

3.1. Kapital riski – səhmdarlarla qarşılıqlı münasibətlər, dividend siyasəti, strateji investisiya, kapital qoyuluşu və s.;

3.2. Təklif edilən malların və xidmətlərin mürəkkəbliyi, onların mənəvi köhnəlməsi, yeni malların və xidmətlərin işlənilməsi və s.;

3.3. Maliyyə riskləri – kreditlərdən istifadə etmənin faiz tariflərinin dəyişməsi, valyuta məzənnələrinin dəyişməsi, vergi ödəmələri, maliyyə axınlarının və nağd vəsaitlərin idarə edilməsi;

3.4. Rəqabət riski – qiymət əmələgəlmə, bazar payının, xidmətlər spektrinin dəyişməsi və s.

Risqlərin daha ümumi təsnifatı mütləq bu nümunədə göstəriləndən daha böyük abstraksiyanı fərz edirlər. Belə ki, Mc. Kinsey and Co Şirkətinin strateji məsləhətçiləri maliyyə və sənaye şirkətlərinin böyük ədədlərini təhlil etmək əsasında qurulmuş bu və ya digər riskin tezliyinin aydınlaşdırılması bazasında risklərin aşağıdakı kimi təsnifləşdirilməsini tövsiyə edirlər:

1. Xarici, qeyri-müntəzəm təkrarlanan risklər.

Bu risk qrupuna sağlamlığa vurulmuş zərər üçün hüquqi və maliyyə məsuliyyəti, tütün və kimyəvi istehsalatın, avia və dəniz yükdaşıyıcılarının vurduqları ekoloji zərər; müəlliflik hüquqlarının proqram təminatı istehsalatı kimi sahələrdə, biotexnologiya sahəsində, əczaçılıq sənayesində, cihazqayırma sahəsində pozulması ilə əlaqədar vurulmuş zərər aid edilir. Buraya məlumat texnologiyaları riskini – 2000-ci il problemi, kompyuter virusları və s. riskləri də aid edirlər. Qiymət əmələ gətmənin liberallaşdırılması və bazarların tənzimlənməsi, mühasibat uçotu qanunvericiliyinin və standartlarının dəyişməsinə –tənzimləyici orqanlar və hakimiyyətlə əlaqədar olan risklərə, yəni hüquq və siyasi risklərə aid edirlər. Kommersiya prosesinin pozulması riskinə mühüm sazişlərin itirilməsi ilə malın həyati dövrünün qurtarmasını aid edirlər.

2. Dövri təkrarlanan bazar riskləri.

Birinci növbədə neft sənayesində, əlvan metallurgiyada, ağac emalı sənayesində və hava şəraitindən asılı olan sahələrdə tələb və təklifin dəyişməsi bu cür risklərə aid edilir. Biznesin mənfəətliliyinin dəyişməsi də riskdir ki, bütün şirkətlər bu risklərlə tez-tez rastlaşırlar, bu da şirkətin istehsal etdiyi müxtəlif malların həyati dövrlərinin uyğun gəlməməsi ilə baş verə bilər. Yeni texnologiyaların inkişaf etməsi ilə əlaqədar həyati dövrlər kimi qiymət müharibələrini də müəlliflər rəqabət riskinə aid edirlər. Malların və xidmətlərin ödənilməsi, onların keyfiyyəti ilə əlaqədar olan risklərə aid edilən mal satanlarla problemlər istehsalın zəncirvari texnologiyası iştirakçılarının dəyişməsi ilə əlaqədar olan risk kateqoriyasında birləşmişdir.

Risklərin təhlil edilməsi və ya qiymətləndirilməsi mərhələsində risk menecmentin başlıca vəzifəsi aşkar edilmiş risklərin baş verməsi nəticələrinin ölçülməsidir. Risklərin eyniləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi bir tərəfdən risklərin mənbələrini (səbəblərini) və təzahür etməsini xarakterizə edən risk menecmenti subyektinin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan risklərin matrisasını, digər tərəfdən isə risklərin nəticəsini (zərərinə) tərtib etməyə imkan verir. Eyniləşdirmə mərhələsində müəyyən edilmiş risk tərəfindən təhlükədə qoyulan risk menecmenti

obyektinin aşkar edilməsi və tam uçotunun aparılması daha vacib hesab edilir.

Riskin qiymətləndirilməsi mərhələsində riskin miqdarı və keyfiyyət təhlilinin müxtəlif üsullarından istifadə edilir. Bu məqsədlər üçün tez-tez riskin hərəkətinin riyazi və statistik modelləri, riskin baş verməsi nəticəsində bu və ya digər fəlakətlərin nəticələrinin ssenarisinin və ehtimalının qiymətləndirilməsi tətbiq edilir. Məsələn, bəzi Avropa ölkələrində səhiyyənin inkişaf etməsi və həyat səviyyəsinin yüksəlməsi yaşama müddətinin xeyli artmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən də, eyni zamanda bu proseslə əlaqədar doğum sayı azalır. Demografik proseslərin potensial dinamikasını təhlil etmək əsasında qurulmuş modellər başa düşməyə imkan vermişdir ki, dövlət pensiya təminatının müasir sistemi yaxın illərdə pensiyaya çıxdıqdan sonra ömürlük ödənilməli dövlət pensiyasının ödənişi üzrə öhdəliklər yerinə yetirildikdə ciddi çətinliklərlə toqquşa bilər. Bu pensiya təminatı sisteminin dəyişdirilməsini tələb edir, yəni dövlət pensiya təminatı sisteminin bəzən dayanmasının qarşısının alınmasının müxtəlif qaydalarını daxil edir: pensiya yaşının yüksəldilməsi, pensiyaların ödənilməsində dövlətin iştirak etməsinin azaldılması və bu məqsədlər üçün vergiyə cəlb etmənin güzəştli vəsaitlərini tətbiq etdikdə işverənlərin və işləyənlərin özlərinin vəsaitlərinin daha çox cəlb edilməsi, dövlət pensiya sistemə ödənilməli icbari tədiyyələrin miqdarının artırılması və başqa əməliyyatlar.

Başqa nümunə – zəlzələləri müşahidə etməklə seysmik nöqtəyi-nəzərindən torpaq səthinin daha təhlükəli zonalarını aşkar etməyə, Rixter şkalası üzrə müxtəlif güclü zəlzələlərin baş verdiyi bu ərazilər üçün həmin zəlzələlərin nəticələrinin dağıdıcılıq modelini qurmaq imkanı yaranmışdır. Bu cür modelləşdirmədən daşqınların, fırtınaların və başqa təbii fəlakətlərin proqnozlaşdırılmasında istifadə edilir.

§ 2. Mikroiqtisadi səviyyədə risklərin idarə edilməsi

Risklərin inkişaf etməsinin statistik qanunauyğunluqlarını və onlarla əlaqədar zərərlərin aşkar edilməsi – riskin təşkil edilməsinin əsas elementlərindən biridir. Bu cür qanunauyğunluqları qurmaq üçün bir sıra illər ərzində statistik müşahidələrin aparılması zəruridir. Bu riskin normal bölüşdürülməsi və ondan kənarlaşma funksiyalarını qurmağa imkan verir. Sığorta üzrə əməliyyatlar aparıldıqda sığorta tariflərinin hesablanması bazasına bu cür funksiyalar qoyulmuşdur. Statistik müşahidələrin aparıldığı dövrü – sığortada tarif dövrü adlandırırlar. Müşahidə etmə dövrü nə qədər uzunmüddətli və risk amilinin, onlarla əlaqədə olan zərərlərin uçotu nə qədər tam olarsa, sığorta müqavilələrinin bağlanılmasında istifadə edilən sığorta tarifləri də bir o qədər əsaslandırılmış olur. Zərərlərin inkişaf etməsinin təhlili, həmçinin sığortaçılar üçün mühüm olan göstəriciləri baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatını, zərərlik dəyişmələri ehtiyatını və qəzalar ehtiyatını proqnozlaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda statistik müşahidələrin spektri kifayət qədər geniş olmalıdır ki, böyük ədədlərin yerləşdirilməsi qanunlarından və risklərin, zərərlərin bölüşdürülməsi funksiyalarının qurulması üçün ehtimallar nəzəriyyəsi istifadə edilməsi mümkün olsun. Risk və zərərlərin inkişaf etməsinin statistik qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsinin qeyri-mümkünlüyü risklərin idarə edilməsi məqsədi üçün kifayət qədər tez-tez sığortadan istifadə edilməsinin qeyri-mümkünlüyünə səbəb olur. Məsələn, bir çox sığorta cəmiyyətləri SPİD kimi yeni xəstəliyin statistika cəhətdən əsaslandırılmış ehtimalının olmaması səbəbindən həmin xəstəliklə xəstələnmə hallarından sığortanın aparılmasından imtina edir.

Bəzi hallarda ehtimallar nəzəriyyəsi yeni ərazidə və ya digər tədqiqat subyekti üçün tədqiq edilən yeni risklərin, ya da məlum olan risklərin kifayət qədər statistiki, yaxud dəqiq müşahidələri olmadıqda zərərlərin alınmış funksiyalarının analogiyası üzrə modelləşdirməyə və tətbiq etməyə yol verir. Məlumdur ki, sığorta tariflərinin hesablanması bazasına

sığorta dövrü ərzində həmin ərazidə baş verən və müəyyən risklər tərəfindən vurulan zərərlərin gözlənilən kəmiyyəti ilə sığorta tarifləri miqdarı arasında ekvivalentlik qoyulmuşdur. Bu müddəadan bir neçə nəticə yaranır:

- statistik müşahidələr əsasında alınan nəticələr doğrudur və yalnız tədqiq edilən ərazidə (və ya risklərin seçilməsində) istifadə edilə bilər;

- gələcəkdə hesablamaların əsaslandırılması yalnız ilkin hesablama bazasına qoyulmuş həmin tarif dövrü üçün yoxlanıla bilər.

Risk və zərərlərin faktiki bölüşdürülməsinin hesablama göstəricilərindən kənarlaşma ehtimalı da böyükdür, belə ki, təhlil edilən obyektlərin xüsusiyyətləri də dəyişə bilər. Mütəxəssislərin qiymətləndirmələrinə görə 1992-ci ildə baş vermiş Endryu qasırgası ABŞ-da 15,0 mlrd. ABŞ dolları məbləğində zərər vurmuşdur ki, bu da müasir dəyərlə 6 dəfə çoxdur. Yalnız bu nümunə risk menecmentin həyata keçirildiyi obyektlərə münasibətdə risklərə tərəf meyilliliyin dəyişməsinin cari monitorinqinin zəruri olmasını göstərir.

Riskin qiymətləndirilməsinin mühüm elementi – riskin baş verməsi nəticəsində vurulmuş maksimum mümkün olan zərərin proqnozlaşdırılmasıdır. Bu cür anlayışın tətbiq edilməsi riskin idarə edilməsi ilə əlaqədar olan məsrəfləri optimallaşdırmağa imkan verir. Riskin baş verməsi nəticəsindən obyektin zədələnməsinin maksimum dərəcəsini müəyyən edən maksimum mümkün olan zərər fərziyyəsi əmlak sığortasında əmələ gəlmişdir. Qarşısız alınma tədbirlərinin sistemi mövcud olduqda riskin baş verməsi nəticəsində bütün obyekt deyil, ehtimal edilir ki, onun müəyyən hissəsi məhv ola bilər. Maksimum mümkün olan zərərin qiymətləndirilməsi üçün obyektin planından istifadə edilir, yanğın təhlükəsizliyi sistemi, yanğının başqa binalara keçməsinin qarşısını alan təcridetmə və yayılmama sistemləri öyrənilir, istehsalatda binalar və qurğular tikildikdə istifadə edilən materialların yanması və başqa amillər təhlil edilir. Bu cür yanaşmanın ümumi səmərəliliyi ilə faktiki zərərin hesablanmış maksimum mümkün olan zərərdən yüksək ola biləcəyini qeyd edək. Belə ki, Nyu-Yorkdakı tica-

rət mərkəzini (11.09.2001-ci ildə baş vermiş terror əməliyyatı) sığorta etdikdə sığorta müqaviləsi bağlanarkən bu binalardan birinin sığortalanmadığı aşkar edilmişdir, belə ki, maksimum mümkün olan zərərin qiymətləndirilməsi iki binanın eyni zamanda konstruktiv məhv olmasının qeyri-mümkünlüyü fərziyyəsi əsasında qurulmuşdu.

Beləliklə, risk idarəetməsi prosesində riskin və zərərlərin hesablanılmasının təhlil edilməsi prosesi – risklərin hərəkətinin və onların vurduqları zərərlərin riyazi qiymətləndirilməsinə və modelləşdirilməsinə əsaslandırılmış mürəkkəb prosesdir.

Risk idarəetməsinin birinci iki mərhələsi: risklərin eyniləşdirilməsi və təhlili risk menecmenti subyektinə riskin idarə edilməsi üsulları barədə strateji qərarların qəbul edilməsi üçün zəruri olan məlumatı almağa imkan verir. Ənənəvi olaraq aşağıda göstərilən risklərin idarə edilməsinin əsas üsullarını ayırırlar:

- zərərlərin və onların miqdarının azaldılmasına yönəldilmiş risklərə nəzarət edilməsi;

- mümkün olan zərərlərlə əlaqədar olan fəaliyyətin dayandırılması və ya aktivlərə sahib olmaq yolu ilə riskdən imtina etmək. Sahibkar nəqliyyat vasitəsinin satın alınmasından imtina edə bilər və icarəyə götürülmüş avtomobildən istifadə etməklə əmlakın oğurlanması riskindən qaçmaq imkanı əldə edir. Dağ xizəyi idmanı ilə məşğul olma nəticəsində zədənin alınması riskini adət halını almış xobbini dəyişməklə xeyli azaltmaq olar;

- istehlakçıların həyatına və sağlamlığına, ətrafdakı təbii mühitə zərərin vurulması ilə əlaqədar potensial zərərlərdən qaçmaq məqsədi ilə müəssisə kimyəvi aktiv maddələr istehsalını dayandıra bilər;

- aktivlərin və riskə məruz qalan başqa obyektlərin fəaliyyətinin diversifikasiyası. Binaların bir-birindən xeyli məsafədə aralı yerləşməsi yanğın nəticəsində onların eyni zamanda məhv olmasını azaltmağa imkan verir. Disklərdə saxlanılan məlumatların müntəzəm olaraq surətinin çıxarılması və onların bir-birindən ayrı yanmayan binalarda saxlanması

məlumat fayllarının məhv olmasının və itirilməsi riskini azaldır. Qiymətli şeylərin bir-birilə bağlı olmayan qruplar və müxtəlif daşıyıcılar tərəfindən daşınması əmlakın məhv olması riskini azaldır. Yüksək menecer vəzifələrində çalışan şəxslərin korporativ siyasəti həddlərində eyni vaxtda uçuşunu qadağan edən şirkətdə əsas şəxslərin eyni vaxtda da itirilməsi riskini xeyli aşağı salır;

- qarşısını alma tədbirlərinin həyata keçirilməsi. Qarşısı alınma tədbirlərinin klassik nümunələrinə hər yerdə yanğınsöndürənlərin quraşdırılmasını, yanmayan materiallardan hazırlanmış mebellərdən istifadə edilməsini, mümkün olan risklərin nəticələrinin azaldılmasına yönəldilmiş digər buna oxşar tədbirlərin və sprinklərlərin məcburi qaydada yerləşdirilməsi tədbirlərini daxil etməklə yanğına qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi aid edilir. Sprinklərin quraşdırılması ilə sığorta hadisəsi baş verdikdə məsrəflərin azaldılması problemi həll olunmur

- potensial zərərlərin risk idarəetməsi xüsusi vəsaitləri hesabına örtülməsini fərz edən riskin tutulması;

- məqsədli ehtiyatların və fondların yaradılması. Bu cür ehtiyatlar həm pul, həm də natural formada yaradıla bilər. Əgər qanunvericiliklə başqa hallar nəzərdə tutulmamışdırsa, onda mənfəət vergiyə cəlb edildikdən sonra ehtiyatların yaradılması məqsədlərinə vəsaitlər yönəldilə bilər. Adətən bu cür fondların məqsədli xüsusiyyəti-zərərlərin örtülməsi halında-onlar yaradıldıqda göstərilir, bir qayda olaraq, yaradılmış fondların və ehtiyatların «sığorta» xüsusiyyəti əlverişsiz hadisələr (hadisələr) baş verdikdə aydınlaşır. Bundan başqa, mühasibat balansında yaradılan fondlar və ehtiyatlar tez satıla bilər və ya çətin satıla bilər aktivlərlə təqdim olunmuşdur ki, bu da sığorta hadisələri baş verdikdə əmələ gəlmiş məsrəflərin aradan qaldırılması üçün zəruri olan pul vəsaitlərinin alınmasına görə tez satıla bilər.

Özünü sığorta etdirmə. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, risk idarəetməsi subyektinin tez-tez təkrarlanan, öz miqdarına görə çox böyük olmayan zərərlərin baş verməsi halında özünü sığorta etdirmədən istifadə etmək məqsədəuyğundur ki, bu da

potensial zərərlərin və onların nəticələrinin ehtimalını müəyyən etməyə imkan verir. Bu risklər öz təbiətinə və mümkün olan nəticələrinə görə eyni cür olmalıdırlar. Özü sığorta etdirmənin də həmçinin öz qiymətləri vardır. Məsələn, özünü sığorta etdirmə məqsədləri üçün binanın dəyərinə ekvivalent olan 1,0 mln. dolları ehtiyatda yığmışdır, bu onu göstərir ki, vəsait təsərrüfat dövriyyəsindən çıxarılmışdır və bu cür sığorta etdirmənin qiyməti il ərzində bankın müddətli depozitində yerləşdirildikdə alınmış minimum normal gəlirlilik göstəricisinə müvafiq olacaqdır. Özünü sığorta etdirmənin tətbiq edilməsi məhduddur, belə ki, o, risk menecmenti subyektinin normal təsərrüfat dövriyyə vəsaitlərindən xüsusi fondlara ayırma ilə əlaqədardır. Potensial zərərin miqdarı nə qədər çox olarsa, bu cür ayırma da bir o qədər çox olmalıdır. Özünü sığorta etdirmənin zəruriliyi iki əsas səbəblə izah edilə bilər: Sığortadan başqa, digər qaydalarla sığorta müdafiəsinin təşkil edilməsinin təmin edilməsinin qeyri-mümkünlüyü və ya risklərin vurulmuş zərərin əvəzini ödəyəbilmə xüsusiyyəti ilə. Misal üçün, sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalını hesablamaq qeyri-mümkün olan risklərə münasibətdə və bölüşdürülməsi normal risklərdən fərqlənən risklər.

Məqsədli fondların və ehtiyatların yaradılmasını və özünü sığorta etdirməni riskin tutulmasının müstəqil forması kimi ayıraraq biz onlara risk menecmenti subyektinin normal pul və ya təsərrüfat dövriyyəsindən vəsaitlərin ayrılması məqsədləri əlamətinə görə həddlər qoyuruq. İkinci halda, məhz «sığorta etmə» məqsədləri müəyyənedici, birinci halda isə sığorta zərərlərinin örtülməsində vəsaitlərdən istifadə edilməsi zərərin mövcud olmasından və sığorta hadisəsinin baş verməsi tarixinə yaradılmış ehtiyatların qalıqlarından asılıdır. Lakin müxtəlif məqsədlər üçün ehtiyatların yaradılmasına çox vaxt qanunvericiliklə icazə verilmir. O cümlədən, Rusiya qanunvericiliyi vergiyə cəlb etmədə və mühasibat uçotunda «özünü sığorta etdirmə» məqsədləri üçün məqsədli ehtiyatlar yaratmağa imkan vermir.

Keptiv sığorta. Keptiv sığortanın mahiyyəti müstəsna olaraq təsərrüfat təşkilatının həmin qrupuna məxsus olan

risklərin idarə edilməsi üçün maliyyə-sənaye qrupu hüdudlarında törəmə şirkətlərin təsis edilməsini nəzərdə tutduğundan riskin verilməsini deyil, riskin tutulması forması kimi keptiv sığortanı ayırırıq. Bir qayda olaraq, keptiv sığortaçılar əlverişli vergi qanunvericiliyi olan ölkələrdə (Bermud, Qibraltar, Men adası, Kipr və Offşor zona adlandırılan bir sıra başqa ölkələr və ərazilər) təsis edilir ki, ümumilikdə şirkətlər qrupu üçün risk menecmenti ilə əlaqədar olan məsrəflərə əlavə olaraq qənaət etməyə imkan verir.

Dünyada keptiv sığorta şirkətlərinin miqdarı 1000-dən çoxdur. Kifayət qədər tez-tez müəyyən risklərin (məsələn, aviasiya) sığortası üzrə ixtisaslaşan keptiv sığortaçılar qarşılıqlı təkrarsığorta və biznesin birlikdə aparılması məqsədləri üçün pullarda birləşirlər. Keptiv sığortaçıların istifadə etdikləri potensial üstünlüklər aşağıda göstərilən amillərlə əlaqədar ola bilər: vergi üstünlükləri; təkrarsığortaya qənaət; keptiv sığortaçını təsis edən şirkətlər tərəfindən qrupda maliyyə axınlarına yaxşı nəzarət etmə; potensial mənfəət. Bununla birlikdə risk menecmentin bu formalarının göstərilən nöqsanları da bunlardır: keptiv sığortaçının təsis edilməsi və onun fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar olan ilkin yüksək məsrəflər; vergi qanunvericiliyinin mümkün əlverişli olmayan dəyişiklikləri; xeyli miqdarda təkrarsığortaya zərurilik; maliyyə-sənaye qrupunun əsas biznesinə məxsus olan potensial risklərin və təhlükələrin qiymətləndirilməməsi.

Riskin daşınmasında iştirak etmə. Bir çox sığorta növlərində riskin daşınmasında sığorta subyektinin iştirak etməsi yalnız arzu edilən olmayıb, lakin sığortanın şərtlərinə görə bir çox sığorta şirkətlərində məcburidir. Riskdə iştirak etmənin şərti və şərtsiz fransiza formaları ola bilər. Əgər fransiza əvvəlki illərdə şəxsi əmlak, avtonəqliyyat sığortalarında, dəniz sığortasında istifadə edilirdisə, son illərdə maraqlanan sığortalının riskdə iştirak etməsinin bu forması sənaye sığortası formalarında, o cümlədən sığorta hadisəsi üzrə aqreqat fransiza formasında tibbi sığorta, kredit sığortası müqavilələrində və başqa növlərdə istifadə edilir.

Sığorta müqaviləsinə əlavə olaraq riskin daşınmasında iştirak etmə sığorta müqaviləsinin qiymətini xeyli aşağı salır, risklərə və sığorta edilmiş sığorta obyektlərinin vəziyyətinə nəzarət etməkdə idarəetmə subyektinin maraqlı olmasını artırır.

Sığorta risk-menecment subyektindən risklərin və onunla əlaqədar olan zərərlərin bu məqsədlər üçün xüsusi olaraq yaradılmış başqa şəxsə - təşkilata verilməsini təklif edir. Hüquqi nöqtəyi-nəzərdən «riskin bu cür verilməsi» müqavilə və ya qanununun göstərişi əsasında həyata keçirilə bilər. Lakin sığorta o halda mümkündür ki, riskin verilməsi bunda maraqlı olan bir çox şəxslər tərəfindən həyata keçirilsin. Böyük ədədlər qanunlarının və ehtimal nəzəriyyəsinin tələblərinə əsaslanan bu şərt onu bildirir ki, ayrı-ayrılıqda götürülmüş sığorta iştirakçılarında (risk menecment subyektlərində) baş vermiş zərərlər bütün sığorta iştirakçıları tərəfindən ödənilmiş sığorta mükafatları hesabına örtülməlidir. Bu mexanizm bütün məlum olan sığortalar üçün ümumdür. Digər tərəfdən sığortanın konkret təşkil olunması bir çox hallarda risk menecmenti subyektinin iradəsindən (qərarından), sığortanın həyata keçirildiyi risklərin miqyasından və fəlakətliyiindən asılıdır.

Sığortanın ümumi əlamətləri aşağıdakılardır:

- riskin başqa şəxsə verilməsi;
- risklərin qəbul edilməsinə görə sığorta haqlarının ödənilməsinə nəzərdə tutan əvəz ödəmə;
- zərərlərin statistik cəhətdən ehtimal edilən bölüşdürülməsinə tabe olan risklərin məhdud və oxşar siyahısı;
- zərərlər yalnız sığortada iştirak edən və yalnız sığorta edilmiş əmlak mənafeələrinə münasibətdə subyektlərə ödənilir;
- sığorta etmək məqsədləri üçün yaradılmış ixtisaslaşdırılmış təşkilatın mövcud olması.

Sığorta iqtisadi fəaliyyətin xüsusi növü kimi sığorta edilmiş əmlak mənafeələrinə zərər vurulduqda sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsini, sığorta haqlarının alınmasını və sığorta ehtiyatlarının yaradılmasını təmin edən ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar (sığortaçılar) tərəfindən sığorta iştirakçıları (sığor-

talılar) arasında əmlak mənafeələrinə vurulmuş zərər riskinin yenidən bölüşdürülməsi ilə əlaqədardır.

Sığortalılar arasında risklərin yenidən bölüşdürülməsi dedikdə sığortalılardan hər birinin əmlak mənafeələrinə vurulmuş zərərin potensial riskinin hamıya «paylanması» və bir nəticə kimi sığortalılardan hər biri faktiki baş vermiş zərərin əvəzinin ödənilməsində iştirakçıya çevrilən xüsusi proses kimi başa düşülür. Bu cür yenidən bölüşdürmə yalnız risklərin – təsadüfi hadisələrə münasibətdə mümkündür. Təsadüfi hadisələrin baş verməsi vətəndaşların həyat və sağlamlığına ziyanın vurulmasına və ya onların, sahibkarların əmlakına, əmlak mənafeələrinə zərərin vurulmasına səbəb olur. Onlar üçün hadisələrin baş verməsinin eyni zamanda təsadüfiliyi və ehtimalılığı xarakterikdir.

Bu cür münasibətlərdə əsas an – yenidən bölüşdürmə prosesinin təşkilini təmin edən sığortaçının sığorta haqqını (sığorta mükafatını) ödəməsidir. Ancaq bu onu bildirməməlidir ki, toplanmış sığorta haqları çatışmadıqda sığortaçı təsərrüfat subyektdən əmələ gələn zərərin əvəzinin ödənilməsindən azaddır. Məhz, bu şərait əlavə riski – sahibkarlıq riskini – sığortaya təklif edir. Məhz ona görə də bir çox ölkələrin qanunvericiliyində kifayət qədər böyük kapitalla sahib olan ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar tərəfindən sığortanın aparılmasının məcburi şərti müəyyən edilmişdir.

Açıq kredit xəttlərindən istifadə edilməsi və ya açıq bank təminatlarının mövcud olması baş vermiş zərərlərin örtülməsi üçün zəruri olan əlavə vəsaitlərin alınmasını xeyli asanlaşdırır. Kredit ehtiyatları məhdud ola bilər, kreditlərdən istifadə edilmə dövrü də kredit müqaviləsinin müddəti ilə məhdudlaşdırılır ki, bu da ümumilikdə kredit vəsaitlərindən zərərlərin örtülməsi məqsədlərinə istifadə olunma səmərəliliyini aşağı salır. Krediddən istifadə edilmənin qiyməti risklərin idarə edilməsinin bu üsulunu istifadə etdikdə nəzərə alınmalıdır.

Bununla birlikdə krediddən istifadə etməyə görə bu cür məsrəflərin və faizlərin tam miqdarda işlərin və xidmətlərin maya dəyərinə aid etmə imkanı son nəticədə müəyyən riskləri idarə etmənin bu formasını başqalarına nisbətən daha cəlb

edəndir- məsələn, özünü sığorta etdirmə və ya mənfəətdən xüsusi fondların yaradılması.

Gündəlik əməliyyatlarda riskə yol verməmək üçün müddətli sazişlərin və opsiyonların bağlanılmasını təklif edir. Məsələn, neft çıxaran və ya emal edən müəssisə üçün neft və neft məhsullarına olan qiymətlərin dəyişməsi ilə ya planlaşdırılmamış mənfəətin alınması, ya da gözlənilməz zərərlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Əgər istehsalçı müqavilənin qüvvədə olduğu bütün müddət ərzində qiyməti qeyd edərək müəyyən edilmiş müddətə saziş bağlayırsa, onda bu, neft emal edən müəssisənin fəaliyyətində məlum olan müəyyənliyi və proqnozlaşdırmanı aparmağa imkan verir. Aydın ki, bu zaman istehsalçı neftə olan dünya qiymətlərinin gözlənilmədən yüksəlməsi halında əlavə gəlirlər ala bilmir. Ona görə də risk menecmenti subyektinin biznesin təşkilində və ya gözlənilməz nəticələrin (həm müsbət, həm də mənfi) alınmasında mümkün olan sabitliyin daxil edilməsini seçməlidir.

Risqlərin idarə edilməsinin yuxarıda göstərilən üsulları bir-birini inkar etmir. Bundan başqa, risqlərin idarə edilməsi nə qədər balanslaşdırılmış və müxtəlif olarsa, onda onların nəticələrinin tətbiq edilməsi də bir o qədər qabaqcadan xəbər verilən və səmərəli olar.

Risk –menecmentin son mərhələsi – **risqlərə nəzarət etmədir**. Məhz bu mərhələdə şirkətin bütün bölmə və funksiyalarında risqlərin idarə edilməsi üsulları barədə qəbul edilən qərarların tətbiq edilməsi təmin edilir. Risklərin idarə edilməsi ilə əlaqədar olan konkret əməliyyatların monitorinqi bu əməliyyatların dəyərində nəzarət etmək nəticələri barədə rəhbərliyə məlumatların vaxtında hazırlanması və əməli təcrübə əsasında qərarların qəbul edilməsində dəyişikliklərin edilməsi zəruriliyi imkanını verir.

V F Ə S İ L

SİĞORTA TARİFLƏRİ VƏ EHTİYATLARI

---

§ 1. Sığorta tariflərinin hesablanması

Sığorta tariflərinin hesablanmasında sığorta statistikasını mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sığorta statistikasını dedikdə, sığorta işini xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş yekun natural və dəyər göstəricilərinin işlənməsinin statistik elmi metodları əsasında daha çox kütləvi və tipik sığorta əməliyyatlarının sistemləşdirilmiş şəkildə öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi başa düşülür. Statistik öyrənilməli olan bütün göstəricilər iki qrupa bölünür. Birinci qrupa sığorta ehtiyatlarının yaradılması prosesini xarakterizə edən göstəricilər, ikinci qrupa isə həmin ehtiyatların istifadə olunmasını xarakterizə edən göstəricilər daxildir.

Statistika, keçmişdə bu və ya digər sığorta hadisələrinin baş verməsinin kütləvi müşahidə olunması nəticəsində, gələcəkdə baş verməsi mümkün ola biləcək riskləri proqnozlaşdırmağa imkan verir. Müşahidə olunan obyektlərin sayı nə qədər çoxdursa, proqnozlaşdırma bir o qədər dəqiq olur.

Sığorta statistikasının əsas göstəriciləri aşağıdakılardır:

- sığorta obyektlərinin sayı (n),
- sığorta hadisələrinin sayı (N),
- sığorta hadisələri nəticəsində zərər çəkmiş sığorta obyektlərinin sayı (m),
- yığılmış cəmi sığorta haqqı ($\sum p$),
- verilmiş cəmi sığorta ödənişi ($\sum q$),
- cəmi sığorta məbləği ($\sum S_i$), $i = 1, 2, \dots, n$.

-müşahidə olunan sığorta obyektlərinin küllisindən sığorta hadisəsi nəticəsində zədələnmiş obyektlərə uyğun cəmi sığorta məbləği ($\sum S_i$),

$$i = 1, 2, \dots, m..$$

İndi isə bu göstəricilərin köməyi ilə hesablanan, yeni törəmə olan göstəriciləri nəzərdən keçirək.

1.Sığorta hadisələrinin tezliyi. Bu göstərici sığorta hadisələrinin sayının sığortalanmış obyektlərinin sayına olan nisbəti (N/n) şəklində müəyyən edilir.Başqa sözlə desək, həmin göstərici bir sığorta obyektinə düşən sığorta hadisələrinin sayını ifadə edir.Aydındır ki,bu göstəricinin qiyməti vahiddən kiçikdir.

2.Dağıdıcılıq (Risklərin kumulyasiyası (toplanması) əmsalı). Bu göstərici sığorta hadisələri nəticəsində zərər dəymiş sığorta obyektlərinin sayının sığorta hadisələrinin sayına olan nisbəti göstərir (m/N) və onun qiyməti vahiddən kiçik deyildir.

3.Zərərliyi əmsalı. Bu göstərici zərər dəymiş sığorta obyektləri üzrə ümumi sığorta ödənişinin həmin obyektlərin ümumi sığorta məbləğinə olan nisbəti xarakterizə edir ($\sum q / \sum S_i, i=1,2,\dots,m$) və qiyməti vahidi aşmır.

4.Bir sığorta obyekt (müqaviləsi) üzrə orta sığorta məbləği. Bu göstərici bütün sığorta obyektləri(müqavilələri) üzrə ümumi sığorta məbləğinin həmin obyektlərin sayına olan nisbətidir [$\sum S_i/n, i=1,2,\dots,n$].

5.Zərər dəymiş bir sığorta obyekt üzrə orta sığorta məbləği. Bu göstərici sığorta hadisələri nəticəsində zərər dəymiş bütün sığorta obyektləri üzrə ümumi sığorta məbləğinin həmin obyektlərin sayına olan nisbətidir [$(\sum S_k)/m, k=1,2,\dots,m$].

6.Riskin ağırlığı. Bu göstərici zərər dəymiş bir sığorta obyekt üzrə orta sığorta məbləğinin bir sığorta obyekt üzrə orta sığorta məbləğinə olan nisbəti göstərir [$(\sum S_k)/m / (\sum S_i)/n$].

7.Sığorta məbləğinin zərərliyi (zərər ehtimalı). Bu göstərici ümumi sığorta ödənişinin sığortalanmış bütün obyektlərin ümumi sığorta məbləğinə nisbətidir ($\sum q$)/($\sum S_i$), $i=1,2,\dots,n$ və faizlə ifadə edilir.Onun qiyməti vahiddən kiçikdir.

8.Zərərliyin norması (sığorta əməliyyatlarının zərərliyi göstəricisi). Bu göstərici ümumi sığorta ödənişinin ümumi sığorta haqlarına nisbətidir ($\sum q$)/($\sum p$) və faizlə ifadə edilir.Onun qiyməti vahiddən kiçik, vahiddə bərabər və ya vahiddən böyük ola bilər.Bu göstərici vasitəsi ilə sığorta növünün rentabelli olub-olmaması müəyyən edilir.

9.Zərərin tezliyi. Bu göstərici sığorta hadisələrinin tezliyi ilə sığorta hadisələrinin dağdıçılığının hasilı şəklində müəyyən edilir [$(N/n) \times (m/N) = m/n$]. Aydındır ki, zərərin tezliyi həmişə vahiddən kiçikdir.

10.Zərərin ağırlığı.Sığorta statistikasında zərərin tezliyinə təsir edən amillərin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.Bəzən, baş vermiş sığorta hadisəsi nəticəsində dəymiş zərər sığortalanmış əmlakın sığorta dəyərində bərabər olur.Bu cür zərəri tam zərər adlandırırlar.Lakin çox hallarda, baş vermiş sığorta hadisəsi nəticəsində dəymiş zərər əmlakın sığorta dəyərindən kiçik olur.Belə halda həmin zərəri qismi zərər adlandırırlar.

Zərərin ağırlığı anlayışını riyazi olaraq zərərliyin əmsalı ilə riskin ağırlığının hasilı şəklində ifadə etmək olar.

Sığorta statistikasının köməyi ilə əmlak sığortasının və məsuliyyət sığortasının bütün növləri üzrə zərərin tezliyi və sığorta məbləğinin zərərliyi müəyyən edilir. Statistik metodlarla zərərin səbəbləri və onların zamana, həmçinin məkana görə paylanması nəzərə alınır.

Sığorta işində statistik müşahidələr aşağıdakı əsas əlamətlərə görə aparılır:

- zərərin baş verdiyi zaman və yer;
- zərərin səbəbləri;
- sığorta təminatı;
- zərərin ləğv olunmasına(azaldılmasına) çəkilən xərclər;

- sığorta məbləği və sığorta dəyəri;
- sığorta obyektlərinin riskli qrupu;
- zərərin digər obyektlərə yayılması;
- qarşısialınma tədbirlərinin həyata keçirilməsinin nəticələri.

Bu məlumatların əsasında nisbi göstəricilər təyin edilə və xüsusi cədvəllər tərtib oluna bilər.Statistik məlumatların işlənilməsi kompüterlərin köməyi ilə aparılır.

Zərərin ağırlığına təsir edən bir neçə amil mövcuddur.Bu amillərin təhlili müəyyən qanuna uyğunluqları nəzərə almaqla aparılır.Çox hallardı zərərin ağırlığı sığorta obyektinin qiymətindən asılı olur.Məsələn, əgər nəqliyyat vavsitələrinin sığortası üzrə zərərliliyin araşdırılmasını aparsaq, tam və ya qismi zərərin qiymətinin gəminin tonnajından asılı olmasını müəyyən etmiş olarıq.Dəniz gəmilərinin sığortası üzrə sığorta haqlarının məbləği gəminin dəyərindən asılı olmaqla yanaşı həm də onun tonnajından asılıdır.

Elə amillər vardır ki, onlar həm zərərin tezliyinə həm də zərərin ağırlığına təsir edir.Bu isə sığorta haqqının məbəğinə öz təsirini göstərir.Ümumiyyətlə, sığorta tarifləri hesablanarkən çoxlu sayda statistik göstəricilər nəzərə alınır.

Tarif dərəcəsi netto-dərəcədən və yüklənmədən ibarətdir. Netto-dərəcə sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün sığorta ehtiyatlarının yaradılması, yüklənmə isə sığorta əməliyyatlarının aparılması üzrə sığortaçının xərclərinin təmin edilməsi və tarif mənfəətinin (planlaşdırılan mənfəətin) alınması təyinatına malikdir.

Qeyri-həyat sığortası sahəsinə aid olan sığorta növləri üzrə netto-dərəcənin tərkibi əsas hissə və risk üstəliyindən ibarətdir.Netto-dərəcənin əsas hissəsi orta sığorta ödənişinə uyğundur.Risk üstəliyi isə ayrı-ayrı illər üzrə sığorta hadisələrinin sayının onların orta qiymətini aşmasını nəzərə almaq məqsədi ilə netto-dərəcənin tərkibinə daxil edilir.

Həyatın qarışıq sığortası üzrə netto-dərəcə sığorta müqaviləsinin müddətinin sonunadək yaşamaq və ya həmin müddət ərzində ölmək hadisələri üzrə netto-dərəcələrin cəmindən ibarətdir.Bu növ sığortanın şərtlərində əlavə olaraq həm

də bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi üzrə sığorta təminatının verilməsi nəzərdə tutulduqda həmin hissəyə uyğun netto-dərəcə ümumi netto-dərəcənin tərkibinə daxil edilir. Bundan başqa, həyatın qarışıq sığortasının şərtlərində əlavə olaraq həm də müəyyən xəstəliklərdən sığorta təminatının verilməsi nəzərdə tutula bilər.

Qeyri-həyat sığortasında yüklənmənin tərkibinə işlərin (sığorta ilə əlaqədar) aparılması xərcləri, qarşısılınma tədbirləri fondu və tarif mənfəəti daxildir. Həyat sığortasında isə yüklənmənin tərkibi işlərin aparılması xərclərindən və tarif mənfəətindən ibarətdir.

İşlərin aparılması xərclərinə ştat işçilərinin və sığorta vasitəçilərinin əməyinin ödənilməsi xərcləri, inzibati-təsərrüfat xərcləri (otaqların icarə haqqı, kommunal xərclər, poçt-teleqraf xidmətləri üçün xərclər, ezamiyyə xərcləri), blank xərcləri, sığorta işinin reklamı xərcləri və s. daxildir.

İşlərin aparılması xərcləri dəyişən və ya sabit ola bilər. Dəyişən xərclər ayrıca sığorta növünə və ya sığorta şəhadətnaməsinə aid edilə bilər. Sabit xərclər isə ayrıca sığorta növünə aid edilə bilməz. Bu xərclər bağlanmış sığorta müqavilələrinin bütün portfeli üzrə bölüşdürülməlidir.

Sabit və ya dəyişən xərclər anlayışı müddəti bir ildən çox olan sığorta müqavilələri üzrə aktuar hesablamalarda istifadə edilir. İşlərin aparılması xərcərinin tərkibində sabit xərclərin çəkisi dəyişən xərclərlə müqayisədə kiçikdir. Sığortaçının fəaliyyətində dəyişən xərclər mühüm yer tutur.

Sığorta tarifləri hesablanarkən nəzərə alınır ki, bu tarifləri tətbiq etməklə sığorta etdirənlərdən alınacaq sığorta haqları sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə yanaşı həm də işlərin aparılması xərclərinə kifayət edəcək.

Qarşısılınma tədbirləri fondu baş verə biləcək sığorta hadisələrinin qarşısını almaq məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün yaradılır. Bu fond sığorta tarifiinin strukturunda nəzərdə tutulduğu halda yaradılır (sığorta müqaviləsi üzrə daxil olmuş sığorta haqqından sığorta tarifiinin strukturunda nəzərdə tutulmuş faiz qədər birbaşa ayırma yolu ilə).

Tarif mənfəəti sığorta işinin kommersiya xarakterinə malik olması nəzərə alınaraq sığorta tarifi strukturuna daxil edilir. Başqa sözlə desək, sığortaçı fiziki və hüquqi şəxslərə sığorta xidmətləri göstərməklə yanaşı həm də mənfəət qazanmağa çalışır. Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta tarifi strukturunda tarif mənfəəti nəzərdə tutulmaya da bilər. Çünki sığortaçı maliyyə nəticəsini birbaşa olaraq sığorta tarifi strukturuna üzrə deyil, konkret fəaliyyətlə əlaqədar yaranan gəlirlər və xərclər əsasında müəyyən edir.

Netto-dərəcə hesablandıqdan sonra yüklənmə nəzərə alınmaqla brutto-dərəcə hesablanır.

Qeyri-həyat sığortası sahəsinə aid olan sığorta növləri üzrə netto-dərəcənin əsasını sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi təşkil edir. Bu göstərici müəyyən tarif dövrü üçün mövcud olan sığorta statistikası əsasında hesablanır və sığortanın növü üzrə ümumi sığorta ödənişinin ümumi sığorta məbləğinə nisbətini xarakterizə edir. Tarif dövrü keçmişə aid olan illəri əhatə etməklə müəyyən ərazi (respublika, vilayət, diyar, şəhər və s.) üzrə adətən 5 il götürülür. Sığortanın ayrı-ayrı növləri (məsələn, kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası) üzrə isə tarif dövrü 10 il qəbul edilir.

Həyat sığortasının növləri üzrə netto-dərəcə ölüm cədvəlinin göstəriciləri və netto-sığorta haqlarının investisiyasından gözlənilən gəlirlər əsasında hesablanır.

Sığorta hadisəsinin ehtimalı dedikdə, keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə baş vermiş sığorta hadisələrinin sayının həmin müqavilələrinin ümumi sayına nisbəti başa düşülür. Həmin kəmiyyət 0-dan 1-dək dəyişir. Əgər hadisənin ehtimalı 0 və ya 1 olarsa, onda həmin hadisələrdən sığorta aparılır. Başqa sözlə desək, sığorta əməliyyatı elə hadisələrdən aparılır ki, həmin hadisələrin əvvəlcədən baş verəcəyi və ya verməyəcəyi məlum deyildir.

Aktuar hesablamalar sığorta tariflərinin və sığorta ehtiyatlarının hesablanması üçün istifadə edilən iqtisadi-riyazi metodların sistemidir. Aktuar hesablamalar üzrə mütəxəssis aktuari adlanır. Aktuari termini latın dilində olan "actuarius"

sözündən olub Azərbaycan dilində “qeydə alan”, “hesabdar” mənalarını ifadə edir.

Aktuar hesablamalar sığorta təcrübəsi ilə əlaqədar bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Onlardan ən mühümləri aşağıdakılardır:

1) Qiymətləndirilən hadisələr ehtimal xarakterinə malikdir. Bu isə ödəniləcək sığorta haqlarının məbləğində öz əksini tapır.

2) Ayrı-ayrı illərdə ümumi qanunauyğunluq kütləvi sığorta hadisələri vasitəsi ilə yaranır.

3) Sığortaçı tərəfindən göstərilən sığorta xidmətlərinin maya dəyərini hesablanması bütün sığorta obyektlərinə nəzərən aparılır.

4) Sığorta ehtiyatlarının yaradılması və onun optimal həcmi müəyyən edilməsi zəruridir.

5) Sığortaçının və sığorta etdirənin maliyyə öhdəliklərinin ekvivalentliyi prinsipi.

6) Baxılan sığorta obyektləri çərçivəsində risk qruplarının seçilməsi.

Aktuar hesablamaların əsas məsələlərinə aiddir:

1) Baxılan sığorta obyektləri çərçivəsində risk qruplarının seçilməsi və onların tədqiqi.

2) Sığorta hadisələrinin baş verməsi ehtimalının hesablanması və zərərin ağırlılığının müəyyən edilməsi.

3) Sığorta əməliyyatlarının aparılmasına çəkiləcək xərclərin zəruri məbləğinin riyazi əsaslandırılması və həmin xərclərin dəyişməsinin proqnozlaşdırılması.

4) Sığortaçının zəruri ehtiyat fondlarının riyazi əsaslandırılması və həmin fondların yaradılması mənbələrinin və metodlarının müəyyən edilməsi.

Qeyri-həyat sığortası üzrə tarif dərəcəsi hesablanarkən əvvəlcə netto-dərəcə hesablanılır. Netto-dərəcənin hesablanmasında aşağıdakı statistik məlumatlardan istifadə edilir:

1) Sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı;

2) Bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləği;

3) Bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişi.

4) Bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin gözlənilən sayı.

Sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalını q , bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləğini S , bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişini isə S_0 ilə işarə edək.

Nəzərdən keçirilən sığorta növü üzrə statistika mövcud olduqda q , S və S_0 kəmiyyətləri aşağıdakı düsturlarla hesablanılır:

$$q = M/N, \quad (1)$$

$$S = \left(\sum_{k=1}^N S_k \right) / N, \quad (2)$$

$$S_0 = \left(\sum_{k=1}^M S_{0k} \right) / M, \quad (3)$$

Burada:

N - keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələrinin sayıdır;

M - keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə baş vermiş sığorta hadisələrinin sayıdır;

S_k - k saylı sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləğidir;

S_{0k} - k saylı sığorta hadisəsi üzrə sığorta ödənişidir.

Yeni sığorta növləri üzrə q , S və S_0 kəmiyyətləri barədə məlumat olmadığı üçün bu kəmiyyətlər ekspert metodu ilə qiymətləndirilə bilər və ya onların əvəzinə həmin kəmiyyətlərin analoqunu götürmək olar. Bu halda ekspertin rəyi və ya həmin kəmiyyətlərin analoqunun götürülməsi üzrə əsaslandırılmış izahat təqdim olunmalıdır. Orta sığorta ödənişinin orta sığorta məbləğinə nisbətini isə aşağıda göstərilənlərdən az götürməmək tövsiyə olunur:

0,3 - fərdi qəza sığortası və sağlamlıq sığortası növləri üzrə;

0,4 - yerüstü nəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə ;
 0,5 - yüklərin sığortası üzrə;
 0,6 - hava və su nəqliyyatı vasitələrinin sığortası üzrə;
 0,7 - avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin və məsuliyyətin digər növlərinin sığortası, maliyyə risklərinin sığortası üzrə.

Netto-dərəcəni T_n , onun əsas hissəsini $T_ə$, risk üstəliyini isə T_r ilə işarə etsək yaza bilərik:

$$T_n = T_ə + T_r , \quad (4)$$

Netto-dərəcənin əsas hissəsi (100 manat sığorta məbləğinə uyğun olaraq) aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_ə = 100qS_0/S , \quad (5)$$

Risk üstəliyi q , S və S_0 kəmiyyətlərindən başqa həm də aşağıdakı üç parametrdən asılıdır:

n - bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin gözlənilən sayı;

R_0 - sığorta ödənişlərinin orta kvadratik kənarlaşması ;

γ (təminat ehtimalı) - yığılan sığorta haqlarından yaradılan sığorta ehtiyatlarının baş vermiş sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsinə kifayət etməsi üçün tələb olunan ehtimal.

Risk üstəliyi hər bir sığorta növü üzrə ayrılıqda hesablandıqda aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$T_r = T_ə \cdot \alpha(\gamma) \cdot ((1-q + (R_0/S_0)^2)/nq)^{1/2} , \quad (6)$$

Burada $\alpha(\gamma)$, γ -dan asılı əmsaldır. Onun qiymətləri aşağıdakı cədvəldən götürülür:

Γ	0,84	0,90	0,95	0,98	0,9986
$\alpha(\gamma)$	1,0	1,3	1,645	2,0	3,0

R^2_0 kəmiyyəti aşağıdakı düsturla hesablanır

$$R^2\ddot{o} = (1/(M-1)) \cdot \sum_{k=1}^M (S\ddot{o}k - S\ddot{o})^2, \quad (7)$$

Əgər sığortaçıda R $\ddot{o}$ kəmiyyəti barədə məlumat yoxdursa, onda risk üstəliyi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_r = 1,2T_{\alpha} \cdot \alpha(\gamma) \cdot ((1-q)/nq)^{1/2}, \quad (8)$$

Netto-dərəcə hesablandıqdan sonra aşağıdakı düsturla brutto-dərəcə hesablanır:

$$T_b = 100T_n/(100-f), \quad (9)$$

Bu düsturda T $_b$ ilə brutto-dərəcə, T $_n$ ilə netto-dərəcə, f ilə isə yüklənmə (brutto-dərəcədən faizlə) işarə edilmişdir.

Nümunə 1. Müəssisənin əmlakının yanğın hadisəsindən sığortası üzrə tarif dərəcəsini hesablayaq. Tutaq ki, yanğın hadisəsinin baş verməsi ehtimalı 0,02, bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləği 160000 manat, bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişi isə 24000 manat təşkil edir.

Bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin gözlənilən sayını 600, yüklənməni isə 30% qəbul edək.

(5) düsturundan istifadə etməklə əvvəlcə netto-dərəcənin əsas hissəsini hesablayaq:

$$T_{\alpha} = 100qS\ddot{o}/S = 0,02 \cdot 100 \cdot 24000/160000 = 0,3 \text{ manat.}$$

Risk üstəliyini hesablamaq üçün təminat ehtimalını 0,95 götürək. Bu halda həmin ehtimala uyğun əmsal 1,645 olur. Əgər sığorta ödənişlərinin orta kvadratik kənarlaşması barədə sığortaçıda məlumat yoxdursa, onda (8) düsturuna əsasən yaza bilərik:

$$T_r = 1,2 T_{\alpha} \cdot \alpha \cdot \left(\frac{1-q}{nq} \right)^{1/2} = 0,3 \cdot 1,2 \cdot 1,645 \cdot \left(\frac{1-0,02}{(600 \cdot 0,02)} \right)^{1/2} = 0,17 \text{ manat.}$$

$$T_n = T_{\alpha} + T_r = 0,17 + 0,3 = 0,47 \text{ manat.}$$

Netto-dərəcənin və yüklənmənin qiymətlərini (9) düsturunda nəzərə almaqla brutto-dərəcəni hesablayırıq:

$$T_b = 100 T_n / (100 - f) = 0,47 \cdot 100 / (100 - 30) = 0,67 \text{ manat.}$$

Beləliklə, müəssisənin əmlakının yanğın hadisəsindən sığortası zamanı 100 manata görə ödənilməli olan sığorta haqqı 0,67 manat təşkil edir. Bu isə o deməkdir ki, tarif dərəcəsi 0,67%-dir.

Nümunə 2. Nəqliyyat vasitələrinin gövdəsinin yol-nəqliyyat hadisəsindən sığortası üzrə sığorta tarifini hesablamalı.

Şərti olaraq qəbul edək ki, $q = 0,03$, $S_0 = 10000$ manat, $Z_0 = 800$ manat, $n = 1100$, $f = 30\%$ təşkil edir və sığorta ödənişlərinin orta kvadratik kənarlaşması barədə məlumat yoxdur.

Əvvəlcə netto-dərəcənin əsas hissəsini hesablayaq. Bu məqsədlə (5) düsturundan istifadə edilir:

$$T_{\alpha} = 100 q Z_0 / S_0 = 0,03 \cdot 100 \cdot 800 / 10000 = 0,24 \text{ manat.}$$

Risk üstəliyini hesablamaq üçün təminat ehtimalını 0,95 götürək. Bu halda həmin ehtimala uyğun əmsal 1,645 olur. Risk üstəliyi (8) düsturu ilə hesablanır

$$T_r = 1,2 T_{\alpha} \cdot \alpha \cdot \left(\frac{1-q}{nq} \right)^{1/2} = 0,24 \cdot 1,2 \cdot 1,645 \cdot \left(\frac{1-0,03}{(0,03 \cdot 1100)} \right)^{1/2} = 0,08 \text{ manat.}$$

$$T_n = T_e + T_r = 0,24 + 0,08 = 0,32 \text{ manat.}$$

$$T_b = 100T_n / (100 - f) = 0,32 \cdot 100 / (100 - 30) = 0,46 \text{ manat.}$$

Beləliklə, yuxarıda göstərilən şərtlər daxilində nəqliyyat vasitələrinin gövdəsinin yol-nəqliyyat hadisəsindən sığortası üzrə sığorta tarifi 0,46% təşkil edir.

Həyat sığortası üzrə tarif dərəcəsinin hesablanması ölüm cədvəlindən və uzunmüddətli maliyyə hesabından istifadə edilməsinə əsaslanır.

Ölüm cədvəlinin göstəriciləri aşağıdakılardır:

1) **Yaş.** Bu göstərici x ilə işarə edilir.

2) **x yaşında olanların sayı.** Bu göstərici l_x ilə işarə edilir. Sıfır yaşında olanların (yeni doğulmuşların) sayı adətən 100000 nəfər qəbul edilir.

3) **x yaşından $(x+1)$ yaşına keçdikdə ölənlərin sayı.** Bu göstərici dx ilə işarə edilir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$dx = l_x - l_{x+1}, \quad (10)$$

4) **x yaşlı şəxsin qarşısındakı il ərzində ölmək ehtimalı.** Bu göstərici qx ilə işarə edilir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$qx = (l_x - l_{x+1}) / l_x = dx / l_x, \quad (11)$$

5) **x yaşlı şəxsin qarşısındakı həyatının orta davam etmə müddəti.** Bu göstərici ex ilə işarə edilir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$ex = 0,5 + (l_{x+1} + l_{x+2} + \dots + l_w) / l_x, \quad (12)$$

Bu düsturda və aşağıdakı düsturlarda w ilə ölüm cədvəli üzrə yaşın son həddi işarə edilmişdir. Milli sığorta bazarında sığortaçılar tərəfindən istifadə edilən ölüm cədvəli bu kitabın 1 sayılı Əlavəsində göstərilmişdir.

Nümunə 3. $x=40$ olduqda dx və qx göstəricilərini hesablamalı.

(10),(11) düsturlarına və 1 saylı Əlavədə göstərilən ölüm cədvəlinə əsasən yaza bilərik:

$$d_{40} = l_{40} - l_{41} = 93694 - 93463 = 231;$$

$$q_{40} = (l_{40} - l_{41})/l_{40} = 231/93684 = 0,00246;$$

Həyat sığortası müqavilələri uzunmüddətli olduğundan yığılan sığorta haqları sığortaçı tərəfindən investisiyaya yönəldilərək müəyyən gəlir əldə edilir. Pul məbləği vahidinin il ərzində investisiyasından alınan gəlir norma faizi və ya illik gəlirlilik norması adlanır. Bu göstərici i ilə işarə edilir və faizlə ifadə olunur.

Əgər P məbləği illik gəlir norması i olmaqla n il müddətinə investisiyaya qoyulmuşdursa, onda həmin müddətin sonuna $S=P \cdot (1+i)^n$ həcmində məbləğ yığılacaqdır. Bu düstur mürəkkəb faizlər düsturu, P məbləği S məbləğinin müasir dəyəri, S məbləği isə P məbləğinin gələcək dəyəri adlanır.

Pul vəsaitinin müasir dəyərinin müəyyən edilməsi prosesi diskontlaşdırma adlandırılır. Mürəkkəb faizlər düsturuna əsasən, pul vəsaitinin müasir dəyəri $P = S \cdot (1+i)^{-n}$ düsturu ilə hesablanır.

$(1+i)^{-1}$ ifadəsi diskontlaşdırıcı vuruq yaxud diskont adlandırılır və v ilə işarə edilir. Bu işarələməyə əsasən, $P = Sv^n$ olur.

Həyat sığortası üzrə aktuar hesablamaları sadələşdirmək məqsədi ilə komutasiyon funksiyalardan istifadə edilir. Bu funksiyaların qiymətləri cədvəli ölüm cədvəlinin göstəriciləri və illik gəlirlilik normasının vasitəsi ilə tərtib edilir. Aktuar hesablamalarda istifadə olunan komutasiyon funksiyalar aşağıdakılardır:

$$D_x = l_x \cdot v^x, N_x = D_x + D_{x+1} + \dots + D_w,$$

$$C_x = d_x \cdot v^{x+1}, M_x = C_x + C_{x+1} + \dots + C_w.$$

$$S_x = N_x + N_{x+1} + \dots + N_w,$$

$$R_x = M_x + M_{x+1} + \dots + M_w.$$

İllik gəlirlilik norması 5% olmaqla 1 sayılı Əlavədə göstərilən ölüm cədvəlindən istifadə edilməklə qurulan komutasiyon ədədlər cədvəli bu kitabın 2 sayılı Əlavəsində göstərilmişdir.

Sığorta təcrübəsində həyat sığortasının ən çox yayılmış növlərindən biri həyatın qarışıq sığortasıdır. Bu növ sığortanın şərtlərində ən sadə halda sığorta müqaviləsinin müddətinin sonunadək yaşamaq və ya həmin müddət ərzində ölmək hadisələrindən sığorta təminatının verilməsi nəzərdə tutulur. Ona görə də həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta haqlarını hesablamaq üçün yaşamaq və ölüm hadisələri üzrə hesablanmış sığorta haqlarını toplamaq lazımdır.

Sığorta haqları sığorta etdirən tərəfindən birdəfəlik və ya hissə-hissə ödənilə bilər. Əvvəlcə sığorta haqlarının birdəfəlik ödənilməsi halına baxaq. Bu halda, sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə yaşamaq hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik netto-dərəcə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$nEx = Dx + n/Dx, \quad (13)$$

Bu düsturda nEx ilə birdəfəlik netto-dərəcə işarə edilmişdir.

Nümunə 4. Sığorta məbləği 10000 manat olmaqla 40 yaşlı şəxslə yaşamaq hadisəsindən 15 il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik netto-mükafatı hesablayaq.

Komutasiyon funksiyalar cədvəlindən istifadə etməklə (13) düsturuna əsasən yazıla bilər:

$$15E40 = D55/D40 = 5882/13309 = 0,44.$$

Deməli, 1 manata uyğun ödənilməli olan birdəfəlik netto-mükafat 0,44 manatdır. Onda 10000 manat sığorta məbləğinə uyğun ödənilməli olan birdəfəlik netto-mükafat 4400 manat ($10000 \times 0,44$ manat) olacaqdır.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə ölüm hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik netto-dərəcə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$nA_x = (M_x - M_{x+n}) / D_x, \quad (14)$$

Bu düsturda nA_x ilə birdəfəlik netto-dərəcə işarə edilmişdir.

Nümunə 5. Sığorta məbləği 10000 manat olmaqla 40 yaşlı şəxslə ölüm hadisəsindən 15 il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik netto-mükafatı hesablayaq.

(14) düsturuna əsasən yaza bilərik:

$$15A_{40} = (M_{40} - M_{55}) / D_{40} = (2543 - 1851) / 13309 = 0,05.$$

Beləliklə, 1 manata uyğun ödənilməli olan birdəfəlik netto-mükafat 0,05 manatdır. Onda 10000 manata uyğun ödənilməli olan birdəfəlik netto-mükafat 500 manat ($10000 \times 0,05$ manat) olacaqdır.

Bu nümunələrdən istifadə edərək, həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta məbləği 10000 manat olmaqla 40 yaşlı şəxslə 15 il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik netto-mükafatın 4900 manat olmasını müəyyən edirik.

Netto-mükafat hesablandıqdan sonra aşağıdakı düsturla brutto-mükafat (ümumi sığorta haqqı) hesablanır:

$$B = 100N / (100 - f), \quad (15)$$

Bu düsturda B ilə birdəfəlik və ya illik brutto-mükafat, N ilə birdəfəlik və ya illik netto-mükafat, f ilə isə yüklənmə (brutto-mükafatdan faizlə) işarə edilmişdir.

Xüsusi halda, $f=10\%$ götürək və həyatın qarışıq sığortası üzrə birdəfəlik brutto-mükafatı hesablayaq:

$$B = 100 \cdot 4900 / (100 - 10) = 5444 \text{ (manat)}.$$

Beləliklə, həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta məbləği 10000 manat olmaqla 40 yaşlı şəxslə 15 il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə birdəfəlik ödənilməli olan sığorta haqqı 5444 manat təşkil edir.

İndi isə sığorta haqlarının hər bir sığorta ilinin əvvəlində illik ödənilməsi halını nəzərdən keçirək. Qeyd edək ki, illik ödənilən sığorta haqqını müəyyən etmək üçün birdəfəlik ödənilən sığorta haqqını mexaniki olaraq sığortanın müddətinə bölmək olmaz. Bu, sığorta olunanların müəyyən hissəsinin illik sığorta haqlarını bir sıra sığorta illəri üçün ödəyə bilməməsindən (ölüm hadisəsi ilə əlaqədar) və sığortaçının investisiya fəaliyyətindən alınan gəlirlərin az olmasından irəli gəlir.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə yaşamaq hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-dərəcə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$nPx = Dx + n / (Nx - Nx + n), \quad (16)$$

Bu düsturda nPx ilə illik netto-dərəcə işarə edilmişdir.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə ölüm hadisəsindən n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-dərəcə isə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$nPx = (Mx - Mx + n) / (Nx - Nx + n), \quad (17)$$

(16) və (17) düsturlarına əsasən həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxslə n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-dərəcə isə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$nPx = (Dx + n + Mx - Mx + n) / (Nx - Nx + n), \quad (18)$$

Nümunə 6. Həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta məbləği 10000 manat olmaqla 40 yaşlı şəxslə 15 il müddətinə

bağlanılmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-mükafatı hesablayaq.

(18) düsturuna əsasən yaza bilərik:

$$\begin{aligned} 15P40 &= (D55+ M40-M55)/(N40-N55) = \\ &= (5882+2543-1851)/(213962-72533) = 0,046. \end{aligned}$$

Beləliklə, həyatın qarışıq sığortası üzrə 1 manata uyğun ödənilməli olan illik netto-mükafat 0,046 manatdır. Onda 10000 manata uyğun ödənilməli olan illik netto-mükafat 460 manat ($10000 \times 0,046$ manat) olacaqdır.

Yüklənməni 10% qəbul edərək illik brutto-mükafatı hesablayaq:

$$B = 100.460/(100-10) = 511 \text{ (manat).}$$

Beləliklə, həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta məbləği 10000 manat olmaqla 40 yaşlı şəxsə 15 il müddətinə bağlanılmış sığorta müqaviləsi üzrə illik ödənilməli olan sığorta haqqı 511 manat təşkil edir.

§ 2. Sığorta ehtiyatlarının yaradılması

“Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 44-cü maddəsinə uyğun olaraq sığortaçılar sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün sığorta ehtiyatları yaradırlar

Sığorta ehtiyatları sığortaçılar tərəfindən sığortanın hər bir növü üzrə ayrılıqda yaradılır. Sığortaçı sığorta ehtiyatlarının miqdarını hesabat tarixinə sığorta fəaliyyəti üzrə maliyyə göstəricilərini müəyyən edərkən hesablayır.

Sığorta ehtiyatlarının tərkibinə daxildir: texniki ehtiyatlar, zəlzələ ehtiyatı, qarşısılınma tədbirləri fondu (QTF), xüsusi təminat.

Texniki ehtiyatların tərkibinə daxildir: qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı (QME), zərərlər ehtiyatı.

Zərərlər ehtiyatı aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

- bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı (BTZE),

- baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı (BVBZE);

Sığortaçı sığortanın növünün xüsusiyyətindən asılı olaraq aşağıdakı əlavə texniki ehtiyatları yarada bilər:

- zəlzələ ehtiyatı (ZE);

- zərərlik dəyişməsi ehtiyatı (ZDE);

Texniki ehtiyatların miqdarı sığortaçının gələcək sığorta ödənişləri üzrə maliyyə öhdəliklərini pul formasında qiymətləndirməklə təyin olunur.

Baza sığorta mükafatına sığorta haqlarından təkrar sığortaya hesablanmış sığorta haqları çıxılmaqla, qalan vəsaitdən müəyyən olunmuş qaydada hesablanmış xüsusi təminat, sığorta müqavilələrinin bağlanması üçün komissiyon mükafatları və qarşısılınma tədbirləri fondunun yaradılmasına yönəldilmiş vəsaitlər çıxılmaqla alınan məbləğ aid edilir.

Qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı dedikdə, hesabat dövründə qüvvədə olmuş sığorta müqavilələri üzrə daxil olmuş və qüvvədəolma müddəti hesabat dövrünün hüdudlarından

kənara çıxan sığorta müqavilələrinə aid olan baza sığorta mükafatları başa düşülür.

QME-ni hesablamaq üçün sığorta fəaliyyətinin növləri 3 uçot qrupuna bölünür.

I uçot qrupu:

- (1) yanğın sığortası, mühəndislik sığortası;
- (2) fərdi qəza sığortası;
- (3) sağlamlıq sığortası (kөнüllü tibbi sığorta);
- (4) yerüstü nəqliyyat vasitələrinin sığortası;
- (5) hava nəqliyyatı vasitələrinin sığortası;
- (6) su nəqliyyatı vasitələrinin sığortası;
- (7) yüklərin nəqliyyat sığortası;
- (8) əmlak sığortasının başqa növləri;
- (9) avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin məsuliyyətinin sığortası;
- (10) məsuliyyətin başqa növlərinin sığortası.

II uçot qrupu:

- (11) maliyyə risklərinin sığortası;
- (12) kreditlərin ödənilməsi üçün borcluların məsuliyyətinin sığortası.

III uçot qrupu:

- qüvvədə olma müddətinin başlanğıc və son tarixləri qeyri-müəyyən (“açıq”) olan sığorta müqavilələrinin bağlanması mümkünliyünü nəzərdə tutan sığorta növləri.

Birinci uçot qrupu üzrə qazanılmamış mükafatlar ehtiyatının hesablanması üçün üç variantı mümkündür.

I variant

Qazanılmamış mükafatlar hər bir sığorta müqaviləsi üzrə “Pro rata temporis” (qazanılmamış mükafat sığorta müqaviləsinin hesabat tarixinə başa çatmamış qüvvədəolma müddətinə mütənasibdir) metodu ilə hesablanır. Qazanılmamış mükafat aşağıdakı düstur üzrə sığorta müqaviləsinin hesabat tarixinə günlərlə başa çatmamış qüvvədəolma müddətinin günlərlə bütün qüvvədəolma müddətinə nisbətinin hesablama üçün qəbul edilmiş baza sığorta mükafatına hasili kimi hesablanır:

$$QMi = BSMi \times (ni-mi)/ni.$$

Burada :

QMi i-ci müqavilə üzrə qazanılmamış mükafat,

$BSMi$ i-ci müqavilə üzrə baza sığorta mükafatı;

ni i-ci müqavilənin müddətinin günlərlə sayı;

mi i-ci müqavilənin qüvvəyə mindiyi andan hesabat tarixinə qədər günlərlə qüvvədə olduğu müddətdir.

II variant

Qazanılmamış mükafat “24-cü” metodu ilə hesablanır.

Bu metoda əsasən baza sığorta mükafatları Sığortaçının məsuliyyəti müddətinin başlanğıc ayı, sığorta brutto-mükafatlarının ödənilməsinin dövrüliyi və sığorta müqavilələrinin qüvvədəolma müddətləri üzrə qruplaşdırılır. QME-nin miqdarı baza sığorta mükafatlarını 5 №-li Formada göstərilmiş əmsallara vurmaqla təyin edilir.

III variant

Qazanılmamış mükafatlar ehtiyatının yuxarıda qeyd edilən I və II variantlar üzrə hesablanması texniki cəhətdən mümkün olmadıqda, həmin ehtiyat nəqliyyat(yük) sığortası üzrə baza sığorta mükafatının 25%-i, digər sığorta növləri üzrə isə baza sığorta mükafatının 33,5%-i miqdarında ayırmalar hesabına yaradılır.

Qazanılmamış mükafatlar ehtiyatının III variantla hesablanması üçün 5H formasından istifadə edilir.

Sığortaçılar I uçot qrupu üzrə qazanılmamış mükafatlar ehtiyatının hesablanması üçün nazirliyin razılığı ilə “1/8” metodu və ya “36 %” metodundan da istifadə edə bilərlər. “1/8” metoduna əsasən, hər rüb ərzində bir il müddətinə bağlanan bütün sığorta müqavilələrinin həmin rübün ortasında (məsələn, II rüb üçün-15 may) bağlanması qəbul edilir. “36 %” metodu isə sığorta müqavilələrinin sayı çox böyük olduqda (hansı ki, həmin müqavilələrin bağlanmasının konkret tarixləri rol oynamır və bütün sığorta müqavilələrinin ilin ortasında (iyulun 1-də) bağlanması qəbul edilir) istifadə olunur.

Sığortaçılar qazanılmamış mükafatlar ehtiyatının hesablanması metodunu seçməkdə sərbəstdirlər.

İkinci uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə baza sığorta mükafatı miqdarında sığorta müqaviləsinin qüvvədəolma müddəti tam qurtaranadək təyin olunur.

Üçüncü uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə hesabat tarixinə baza sığorta mükafatının 40%-i miqdarında təyin olunur.

Sığortanın baxılan növü üçün bağlanmış bütün sığorta müqavilələri üzrə QME-nin məbləği sığortaçının həmin növ üzrə qazanılmamış mükafatlar ehtiyatını təşkil edir.

Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərler ehtiyatı sığortaçı tərəfindən hesabat və ya ondan əvvəlki dövrlərdə baş vermiş, hansı ki, baş vermə faktı haqqında qanunla və ya sığorta müqaviləsilə müəyyən olunmuş qaydada sığortaçıya bildirilib, sığorta hadisələri ilə əlaqədar yaranmış, zərərlərin tənzimlənməsi üzrə hesabat tarixinə tam icra olunmamış öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə yaradılır. Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərler ehtiyatının miqdarı tənzimlənməmiş hər bir tələb üzrə təyin olunur. Zərərin miqdarı təyin olunmayıbsa, hesablama üçün zərərin sığorta məbləğini aşmayan miqdarı qəbul olunur.

Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərler ehtiyatı hesabat dövrünə tənzimlənməmiş zərərler məbləği və həmin məbləğin 3%-i miqdarında zərərlərin tənzimlənməsi üzrə xərclərin cəminə uyğundur.

Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərler ehtiyatı hesabat dövrü ərzində baş vermiş, lakin qanunla və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş müddətdə sığortaçıya bildirilməmiş zərərlərin tənzimlənməsi məqsədi ilə yaradılır.

Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərler ehtiyatının miqdarı aşağıdakı qaydada hesablanır:

- hesabat dövründə daxil olmuş baza sığorta mükafatları məbləğindən 10% miqdarında, əgər hesabat dövrü il hesab olunursa;

- hesabat dövründə və bundan əvvəlki 3 hesabat dövründə daxil olmuş baza sığorta mükafatları məbləğindən 10% miqdarında, əgər hesabat dövrü rüb hesab olunursa.

“Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 44-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən sığortaçılar yanğın və mühəndislik sığortası növləri üzrə baş verə biləcək zəlzələ nəticəsində zərərin ödənilməsi müqabilində aldıkları sığorta haqlarından təkrar sığortaya hesablanmış sığorta haqları, komisiyon mükafatlar və sığorta hadisəsinin qarşısının alınması xərcləri çıxılmaqla qalan sığorta haqları məbləğindən ayırmalar hesabına on beş il müddətinə sığorta ehtiyatını yaradırlar.

Zəlzələ ehtiyatı 13 nömrəli forma ilə hesablanılır və alınan məbləğ 14 nömrəli formada texniki ehtiyatların tərkibində göstərilir.

Zərərlik dəyişməsi ehtiyatı sığorta məbləğinin zərərlik qiyməti sığortanın növləri üzrə sığorta tarifi netto-dərəcə hissəsinin hesablanması əsasında təşkil edilən gözlənilən zərərlik səviyyəsini hesabat dövründə aşdıqda sığortaçının sığorta ödənişlərini vermək üçün xərclərini kompensasiya etmək üçündür. Yəni bu ehtiyat ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə zərərliyin orta illik səviyyəsini təmin etmək üçün bir neçə il ərzində sığorta ödənişlərinə çəkilən xərclərin dəyişməsinin uzun müddətli kompensasiyası təyinatını daşıyır.

Zərərlik dəyişməsi ehtiyatının yaradılması və istifadəsi qaydası sığortaçı tərəfindən müəyyən olunur və nazirlik ilə razılaşdırılır. Bu ehtiyat yaradıldıqda alınan məbləğ 14 nömrəli formada texniki ehtiyatların tərkibində göstərilir.

Qarşısızalma tədbirləri fondu baş verə biləcək sığorta hadisəsinin qarşısını almaq məqsədi ilə sığortaçılar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçündür. Qarşısızalma tədbirləri fondu sığorta müqavilələri üzrə hesabat dövründə hesablanmış sığorta haqlarından ayırma yolu ilə yaradılır. Qarşısızalma tədbirləri fonduna ayırmalar tarif dərəcələrinin strukturunda nəzərdə tutulduğu hallarda aparılır.

Riyazi ehtiyat dedikdə, qüvvədə olan həyat sığortası müqaviləsi üzrə sığortaçının öz öhdəliyini yerinə yetirməsi üçün yaratdığı sığorta ehtiyatı başa düşülür. Bu ehtiyat hər bir sığorta müqaviləsi üzrə ayrılıqda hesablanılır. Ona görə də həyat sığortası üzrə ümumi riyazi ehtiyat ayrı-ayrı sığorta mü-

qavilələri üzrə hesablanmış riyazi ehtiyatların cəminə bərabərdir.

Riyazi ehtiyatın Prospektiv metodla hesablanması sığorta təcrübəsində daha çox yayılmışdır. Bu metoda əsasən, riyazi ehtiyat sığortaçının gələcək öhdəliklərinin müasir ehtimal dəyəri ilə sığorta etdirənin gələcək öhdəliklərinin müasir ehtimal dəyəri arasındakı fərqə bərabərdir.

Riyazi ehtiyat sığorta haqlarının birdəfəlik və ya hissə-hissə ödənilməsindən asılı olaraq müxtəlif düsturlarla hesablanır. Əvvəlcə sığorta haqlarının birdəfəlik ödənilməsi halına baxaq.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla yaşamaq hadisəsindən x yaşlı şəxslə n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə riyazi ehtiyat aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$tV_{x,n} = D_{x+n}/D_{x+t}, \quad (1)$$

Burada, $tV_{x,n}$ ilə x yaşlı şəxslə n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə t ildən sonrakı tarixə riyazi ehtiyat işarə edilmişdir.

Nümunə 1. 40 yaşlı şəxs sığorta məbləği 10000 manat olmaqla yaşamaq hadisəsindən 15 il müddətinə sığortalanmış və sığorta haqqını birdəfəlik ödəmişdir. İllik gəlirlilik normasını 5% qəbul edərək, sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonra riyazi ehtiyatı hesablamalı.

Əvvəlcə 1 manat sığorta məbləğinə uyğun riyazi ehtiyatı hesablayaq. Bu məqsədlə (1) düsturundan istifadə edək:

$$2V_{40,15} = D_{55}/D_{42} = 5882/12008 = 0,49.$$

Beləliklə, 1 manata uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 0,49 manatdır. Onda 10000 manata uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 4900 manat təşkil edəcəkdir.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla ölüm hadisəsindən x yaşlı şəxs n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə riyazi ehtiyat aşağıdakı düsturla hesablanır:

$${}^tV_{x,n} = (M_{x+t} - M_{x+n}) / D_{x+t}, \quad (2)$$

Nümunə 2. 40 yaşlı şəxs sığorta məbləği 10000 manat olmaqla ölüm hadisəsindən 15 il müddətinə sığortalanmış və sığorta haqqını birədəfəlik ödəmişdir. İllik gəlirlilik normasını 5% qəbul edərək, sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonra riyazi ehtiyatı hesablayaq.

(2) düsturuna əsasən yazıb bilərik:

$${}^2V_{40,15} = (M_{42} - M_{55}) / D_{42} = (2478 - 1851) / 12008 = 0,05.$$

Beləliklə, 1 manat sığorta məbləğinə uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 0,05 manatdır. Onda 10000 manata uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 500 manat təşkil edəcəkdir.

Həyatın qarışıq sığortası üzrə (sığorta müddətinin sonunadək yaşamaq və ya həmin müddət ərzində ölüm hadisələrindən sığorta təminatının verilməsi nəzərdə tutulan) riyazi ehtiyat (1) və (2) düsturlarına əsasən aşağıdakı düsturla hesablanır:

$${}^tV_{x,n} = (M_{x+t} - M_{x+n} + D_{x+n}) / D_{x+t}, \quad (3)$$

Xüsusi halda, 1-ci və 2-ci nümunələrin nəticələrinə əsasən ${}^2V_{40,15} = 0,54$ manat, 10000 manata uyğun riyazi ehtiyat isə sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 5400 manat olur.

Sığorta təcrübəsində riyazi ehtiyat hesabat tarixinə və ya sığorta müqaviləsi pozulan tarixə müəyyən edilir. Bu halda, əgər hesabat tarixi sığorta illərinin tam sayına deyil, $t = z + u$ ədədinə uyğundursa ($0 < u < 1$), onda 1 manat sığorta məb-

ləğinə uyğun riyazi ehtiyat aşağıdakı təqribi düsturlarla hesablanır:

-sığortanın birinci ilində ($z=0$):

$$uV_{x,n} = (1-u) \cdot N + u \cdot 1V_{x,n}, \quad (4)$$

-növbəti sığorta illərində ($z=1,2,\dots,n-1$):

$$z+uV_{x,n} = (1-u) \cdot z+uV_{x,n} + u \cdot 1+zV_{x,n}, \quad (5)$$

(4) düsturunda N ilə birdəfəlik netto-dərəcə işarə edilmişdir.

İndi isə sığorta haqlarının illik ödənilməsi (hər bir sığorta ilinin əvvəlində ödənilməklə) halını nəzərdən keçirək.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla yaşamaq hadisəsindən x yaşlı şəxslə n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə riyazi ehtiyat aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$tV_{x,n} = (D_{x+n}/D_{x+t}) \cdot (N_x - N_{x+t}) / (N_x - N_{x+n}), \quad (6)$$

Nümunə 3. 40 yaşlı şəxs sığorta məbləği 10000 manat olmaqla yaşamaq hadisəsindən 15 il müddətinə sığortalanmışdır və sığorta haqlarını illik ödəyir. İllik gəlirlilik normasını 5% qəbul edərək, sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonra riyazi ehtiyatı hesablayaq.

(6) düsturuna əsasən yazı bilərik:

$$\begin{aligned} 2V_{40,15} &= (D_{55}/D_{42}) \cdot (N_{40} - N_{42}) / (N_{40} - N_{55}) = \\ &= (5882/12008) \cdot (213962 - 188009) / (213962 - 72533) = 0,09. \end{aligned}$$

Beləliklə, sığorta haqları illik ödənildikdə 1 manat sığorta məbləğinə uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 0,09 manatdır. Onda 10000 manata uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin

bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 900 manat (10000 x 0,09 manat) təşkil edəcəkdir.

Sığorta məbləği 1 manat olmaqla ölüm hadisəsindən x yaşlı şəxsə n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə riyazi ehtiyat aşağıdakı düsturla hesabılır:

$${}^tV_{x,n} = ((M_{x+t} - M_{x+n}) / D_{x+t}) - (M_x - M_{x+n}) \cdot (N_{x+t} - N_{x+n}) / (D_{x+t} \cdot (N_x - N_{x+n})), \quad (7)$$

Nümunə 4. 40 yaşlı şəxs sığorta məbləği 10000 manat olmaqla ölüm hadisəsindən 15 il müddətinə sığortalanmışdır və sığorta haqlarını hər bir sığorta ilinin əvvəlində ödəyir. İllik gəlirlilik normasını 5% qəbul edərək, sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonra riyazi ehtiyatı hesablayaq.

(7) düsturuna əsasən yaza bilərik:

$$\begin{aligned} {}^2V_{40,15} &= ((M_{42} - M_{55}) / D_{42}) - \\ &- (M_{40} - M_{55}) \cdot (N_{42} - N_{55}) / (D_{42} \cdot (N_{40} - N_{55})) = \\ &= ((2478 - 1851) / 12008) - \\ &- (2543 - 1851) \cdot (188009 - 72533) / (12008 \cdot (213962 - 72533)) = 0,005. \end{aligned}$$

Beləliklə, 1 manata uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 0,005 manatdır. Onda 10000 manata uyğun riyazi ehtiyat sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 50 manat təşkil edəcəkdir.

Həyatın qarışıq sığortası üzrə (sığorta müddətinin sonunadək yaşamaq və ya həmin müddət ərzində ölüm hadisələrindən sığorta təminatının verilməsi nəzərdə tutulan) riyazi ehtiyatın hesablanması düsturu (6) və (7) düsturlarının tərəf-tərəfə toplanması yolu ilə alınır.

Xüsusi halda, 3-cü və 4-cü nümunələrin nəticələrinə əsasən $2V_{40,15} = 0,095$ manat, 10000 manata yğun riyazi ehtiyat isə sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə 950 manat olur.

Əgər riyazi ehtiyatın hesablandığı tarix sığorta illərinin tam sayına deyil, $t=z+u$ ədədinə uyğundursa ($0 < u < 1$), onda 1 manat sığorta məbləğinə uyğun riyazi ehtiyat aşağıdakı təqribi düsturla hesablanır:

$$z+uV_{x,n} = (1-u) \cdot (zV_{x,n} + P) + u \cdot z+1V_{x,n}, \quad (8)$$

Bu düsturda P ilə illik netto-dərəcə işarə edilmişdir.

Sığorta təcrübəsində elə hallara rast gəlinir ki, sığorta etdirən müəyyən səbəbə (məsələn, növbəti sığorta haqlarını ödəyə bilməməsinə) görə sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl pozur. Bu halların hər birində sığortaçı sığorta etdirənə müəyyən məbləğ qaytarır. Sığorta etdirənə qaytarılan həmin məbləğ alış məbləği adlanır.

Sığorta etdirən alış məbləği almaq hüququna o vaxt malik olur ki, sığorta haqları sığortanın şərtlərində göstərilən müddətdən az olmayan müddət üçün ödənilmiş olsun. Beynəlxalq sığorta təcrübəsinə əsasən həmin müddət ən azı iki və ya üç ildir.

Milli sığorta bazarında həyat sığortası üzrə alış məbləğinin verilməsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 936-cı maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddəyə əsasən, "Həyat sığortası müqaviləsinə imtina, ləğvetmə və ya şikayət nəticəsində xitam verildikdə, sığortaçı bu müqaviləyə xitam verildiyi günədək yaradılmış sığorta ehtiyatını qaytarmalıdır. Sığortaçı müqavilədə nəzərdə tutulmuş məbləği qaytarılan vəsaitdən çıxıb bilər".

Sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan və qaytarılan vəsaitdən çıxılan məbləğin (kb ilə işarə edilir) hesablanması üçün sığorta təcrübəsində müxtəlif düsturlardan istifadə edilir. Onlardan biri aşağıdakı şəkildədir:

$${}_kb = 0,002SDx.(Nx+k-Nx+n)/(Dx+k.(Nx-Nx+n)), \quad (9)$$

Bu düsturda S sığorta məbləğini, k isə sığorta müqaviləsinin neçə ildən sonra pozulduğunu göstərir.

Nümunə 5. 40 yaşlı şəxs sığorta məbləği 10000 manat olmaqla həyatın qarışıq sığortası üzrə 15 il müddətinə sığortalanmış və sığorta haqlarını iki il ödədikdən sonra növbəti sığorta haqqını ödəyə bilmədiyi üçün sığorta müqaviləsinin pozulması barədə sığortaçıya müraciət etmişdir. Bu şərtlər daxilində alışı məbləğini hesablayaq.

(9) düsturuna əsasən, əvvəlcə çıxılan məbləği hesablayaq:

$$\begin{aligned} 2b &= 0,002SD40.(N42-N55)/(D42.(N40-N55)) = \\ &= 0,002.50000000.13309.(188009-72533)/(12008.(213962-72533)) = 90496. \end{aligned}$$

Beləliklə, sığorta etdirənə qaytarılan vəsaitdən çıxılan məbləğ 18 manat təşkil edir. Digər tərəfdən, həyatın qarışıq sığortası müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 2 il sonrakı tarixə riyazi ehtiyat 950 manat olduğundan alışı məbləği 932 manat (950 – 18) olacaqdır.

Nümunə 6. Həyatın ömürlük sığortası üzrə sığorta məbləği 80000 manat olmaqla 45 yaşlı şəxslə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə sığorta haqları hər bir sığorta ilinin əvvəlində ödənilir. İllik gəlirlilik normasını 5% qəbul edərək, sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixdən 5 il 4 ay sonra riyazi ehtiyatı hesablamalı.

Əvvəlcə sığorta məbləğinin 1 manatına uyğun riyazi ehtiyatı hesablayaq.

$$\begin{aligned} 5V45 &= (N50/D50).((M50/N50) - (M45/N45)) = \\ &(107483/7842). ((2147/107483) - (2370/153783)) = 0,068. \\ 6V45 &= (N51/D51).((M51/N51) - (M45/N45)) = \end{aligned}$$

$$(99641/7394) \cdot ((2072/99641) - (2370/153783)) = 0,072.$$

$$(1/3) + 5V45 = (1 - (1/3)) \cdot 5V45 + (1/3) \cdot 6V45 =$$

$$(2/3) \cdot 0,068 + (1/3) \cdot 0,072 = 0,069.$$

Beləliklə, 1 manata uyğun riyazi ehtiyat 0,069 manatdır. Onda 80000 manata uyğun riyazi ehtiyat 5520 manat ($80000 \times 0,069$ manat) təşkil edəcəkdir.

VI FƏSİL

SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏ

§1. Sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti

Sığortaçının maliyyə sabitliyi sığorta təşkilatının öz fəaliyyətini və inkişafını fasiləsiz olaraq davam etdirilməsinə imkan verən aktivlərinin və öhdəliklərinin optimal keyfiyyətinin və kəmiyyətinin saxlanılması təsəvvürü yaradır.

Maliyyə sabitliyi anlayışı. Bu sabitlik sığortaçının gəlirlərinin balanslaşdırılmasına və ya gəlirlərinin xərclərdən çox olmasında aşkar edilir. Sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsas başlıca əlaməti onun ödəmə qabiliyyətidir, yeni sığorta təşkilatının malik olduğu özünün pul öhdəliklərini vaxtında və tam həcmdə icra etmək qabiliyyətidir.

Sığorta təşkilatının maliyyə vəziyyəti bir çox amillərdən asılıdır. Bu onunla şərtləşdirilir ki, sığortaçının fəaliyyəti bir neçə elementdən-bilavasitə sığorta əməliyyatlarının aparılmasından, maliyyə ehtiyatlarının investisiyaya yönəldilməsindən hər hansı təsərrüfatçılıq subyektinin funksiyaları üçün xüsusi fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi, kreditlərin alınması, büdcə ilə hesablaşmalar və s. ibarətdir. Beləliklə, sığorta təşkilatının fəaliyyət göstərməsinə onun maliyyə vəziyyətinə təsir göstərən üç amil sığorta riski, investisiya və ümumi maliyyə riski təsir edir. Öz növbəsində sığorta riski bir sıra amillərdən asılı olan sintetik anlayış hesab edilir. Sığortaçının maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə təsir göstərən amilləri iki qrupa-xarici və daxili amillə bölmək olar. Xarici amillər sığorta təşkilatından, onun işinin səmərəliliyindən asılı olmayan amillərdir. Bu qrupa daxil olan amillər xarici mühitin sığortaçıya təsir etməsinin nəticəsidir. O cümlədən, onlara müxtəlif iqtisadi, siyasi amillər, qanunverici baza və s. aiddir.

Xarici amillərdən fərqli olaraq daxili amillər sığorta təşkilatının konkret fəaliyyətindən asılıdır. Onların arasında aşağıdakıları ayırmaq olar:

1. anderrayter siyasəti;
2. tariflərin müəyyən edilməsindəki siyasət;
3. zəruri olan miqdarda sığorta ehtiyatlarının mövcud olması;
4. xüsusi kapitalın kifayət etməsi;
5. təkrar sığorta sistemindən istifadə edilməsi;
6. investisiya fəaliyyəti.

Anderrayter siyasəti - bu sığorta təşkilatının fəaliyyəti ilə bağlı sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədardır. Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi məqsədləri ilə sığortaçılar bağlanılacaq müqavilələr üzrə sığorta riskinin dərəcəsini diqqətlə qiymətləndirməli, sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimalını, gözlənilən zərərin maksimum məbləğlərini, hesablama və bunlardan asılı olaraq verilmiş obyektin sığorta edilməsinin, bu cür sığortanın şərtlərinin mümkünlüyü və ya qeyri-mümkün olması barədə qərar qəbul etməlidir.

Tariflərin müəyyən edilməsi sahəsindəki siyasət bağlanılacaq müqavilə üzrə sığorta riski dərəcəsinin sığorta tarifləri kəmiyyətinə müvafiq almasından ibarətdir. Sığortaçının maliyyə sabitliyi üçün bu siyasətin rolu onun maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyinin sığorta haqlarının olmasıdır ki, onların da həcmi sığorta müqavilələrin sayından, sığorta məbləğlərinin miqdarından və sığorta tariflərinin, kəmiyyətindən asılıdır. Beləliklə, bir çox hallarda sığorta təşkilatının gəlirlərinin kəmiyyəti, sığorta tariflərinin miqdarından asılıdır. Sığortaçının sığortalıları cəlb etmək məqsədi ilə mütəmadi olaraq tarifləri aşağı salarsa, onda onun topladığı sığorta haqları ödəyəcəyi sığorta ödənişləri miqdarından xeyli aşağı olar ki, bu da sığorta fəaliyyətinin zərərli həyata keçiriləməsinə səbəb olar. Digər tərəfdən də sığortaçı tariflərin miqdarını artırıqda başqa sığorta təşkilatlarında sığortalanmaq istəyən bir çox müştərilərini itirə bilər.

Sığorta ehtiyatları sığortaçının sığorta ödənişlərini həyata keçirməyin əsas mənbəyidir və bağlanmış sığorta müqavilələri

vilələri üzrə onun öhdəliklərinin kəmiyyətini əks etdirir. Ona görə də sığorta ehtiyatlarının miqdarı və strukturu sığorta təşkilatının götürdüğü öhdəliklərə ciddi sürətdə müvafiq olmalıdı ki, gələcəkdə veriləcək sığorta ödənişlərini təmin edə bilsin. Sığorta ehtiyatlarının kifayət etməyən həcmdə formalaşdırılması sığorta təşkilatının ehtiyatlarının artırılması ilə onun vergiyə cəlb etmə mənfəətinin azaldılmasına səbəb olur.

Xüsusi kapital sığortaçının sığorta ehtiyatları vəsaitləri çatışmadıqda öz öhdəliklərini təmin etmək qabiliyyətinin əlavə mənbəyi hesab edilir və o cümlədən aşağıda göstərilən səbəblərə görə yaradıla bilər:

- ixtisas kadrların çatışmaması, bağlanılaçaq sığorta müqavilələri üzrə risklər dərəcəsinin dəqiq qiymətləndirilməsi imkanı, uçotun təşkilindəki xərclər və başqa subyektiv amillər;

- bağlanılaçaq sığorta müqavilələri üzrə sığorta riskinə müvafiq olmayan tariflərdən istifadə edilməsi;

- sığorta hadisələrinin baş vermə tezliklərinin və ya sığorta ödənişlərinin orta məbləğlərinin tariflərin istifadə edilməsi;

- müvəffəqiyyətsiz investisiya fəaliyyətinə görə sığorta ehtiyatlarını örtəm aktivlərin dəyərinin azaldılması;

Sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün onun xüsusi vəsaitlərinin kəmiyyəti apardığı sığorta əməliyyatlarının həcminə müvafiq olmalıdır. Sığorta təşkilatının imkanlarından yüksək olan öhdəliklər təkrar sığortaya verilməlidir. Təkrar sığortaçının mahiyyəti sığortaçının sığorta müqavilələri üzrə qəbul etdiyi sığorta ödənişlərinin verilməsi cəhətdən onun maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə başqa sığorta təşkilatları ilə bağladıkları sığorta müqavilələri üzrə öhdəliklərin yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

Sığorta metodu ilə vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi xüsusiyyətləri sığortaçılara sığorta əməliyyatlarından başqa, onlara mənfəət qətirən investisiya fəaliyyətini həyata keçirməyə imkan verir. Eyni zamanda sığortaçılar xeyli dərəcədə pul və maliyyə bazarlarında investisiya risklərinə məruz qalırlar. Bu onları kifayət qədər ehtiyatlı investisiya siyasəti ye-

ritməyə məcbur edir. Əks təqdirdə onlar investisiya fəaliyyətindən zərərə məruz qalmasına görə risk edir, hadisəsindən xüsusi ilə əlverişsiz olması halında işə aktivlərin xeyli hissələrindən məhrum olurlar.

Bütün bunlar ödəmə qabiliyyətli olmaması və müflisləşməsinə yol verməmək üçün ilkin mərhələdə maliyyə vəziyyəti təhlükəli olan sığortaçılara aydınlaşdırmaq zəruridir. Bu məsələ sığorta təşkilatlarının maliyyə vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsi göstəricilərindən istifadə etməklə həll edilir.

Maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri.

Sığortaçının maliyyə sabitliyi bir çox müxtəlif amillərdən asılı olduğu üçün, onda onların maliyyə vəziyyətinin təhlili yalnız sığorta təşkilatının fəaliyyət göstərməsinin müxtəlif tərəfləri barədə təsəvvür yaratmaq imkanı verən göstərilər qrupunun tətbiq edilməsi əsasında aparıla bilər. Bu göstəricilər bir tərəfdən sığorta təşkilatı üçün icra edilməsi məcburi olan normativlər şəklində müəyyən edilir, digər tərəfdən isə sığortaçıların fəaliyyətləri barədə təsəvvürlərin genişləndirilməsi və ya onların sıraya düzülməsi məqsədləri ilə istiqamətləndirici, ya da tövsiyə edici parametrləri şəklində təqdim edilir. Göstəricilər sığortaçının fəaliyyətinin potensial və real miqyasının miqdarı qiymətləndirilməsi imkanını verən həqiqi göstəricilərə və vəzifələrin icra edilməsi üçün öhdəlik və imkanlarını müqayisə etmək vəzifəsi olan nisbi göstəricilərə bölünür.

Rusiyada sığortaçının maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin rəsmi meyarları arasında bir sıra göstəriciləri ayırmaq olar ki, onlar da sığorta lisenziyası alınması üçün sənəd verənin maliyyə vəziyyətini və sığorta bazarında uzun müddət fəaliyyətini əks etdirən göstəricilərdir. O cümlədən, qanunvericilik sığorta təşkilatının fəaliyyətə başlaması üçün zəruri olan nizamnamə kapitalının minimum səviyyəsini müəyyən edilir.

Bundan başqa sığorta təşkilatı ilk dəfə lisenziya almaq üçün müraciət etdikdə onun xüsusi vəsaitləri (ödənilmiş nizamnamə kapitalı və başqa ehtiyatları) sığortaçının fəaliyyət

göstərməsinin birinci ili üçün planlaşdırdığı sığorta mükafatı məbləğinin müəyyən faizini təşkil etməlidir.

Bu cür tələblər bir tərəfdən onunla əlaqədardır ki, sığorta təşkilatının ilkin mərhələsində özünün öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün onun nizamnamə kapitalından başqa vəsaiti yoxdur, belə ki, başlanğıç vaxtda sığorta haqları, son dərəcədə cüzi olur. Digər tərəfdən isə ilkin kapitalın böyük miqdarı sığortaçının sığorta bazarında öz fəaliyyətinə daha inamla planlaşdırmağa, kifayət qədər böyük əməliyyatları həyata keçirməyə imkan verir ki, bununla da rəqabət mübarizəsinə qarşı dayanmaq imkanı yaranır.

Sığortaçılar öz fəaliyyətlərinə başladıqdan sonra maliyyə sabitliyini və ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş aktivlərlə qəbul etdikləri sığorta öhdəlikləri arasında normativ nisbətə riayət olunması (ödəmənin normativ ehtiyatı), yeni sığorta təşkilatının sərbəst edilməmişdir, yeni sığorta təşkilatının sərbəst aktivlərinin faktiki miqdarı (ödəmə qabiliyyətinin faktiki ehtiyatı) normativ ehtiyatdan aşağı olmamalıdır.

Ödəniş qabiliyyətliliyi ehtiyatının hesablanması. Ödəniş qabiliyyətliliyi ehtiyatı sığortaçılar hər rüb hesablamalıdırlar. Ödəniş qabiliyyətliliyinin faktiki ehtiyatı nizamnamə (yığım), əlavə və ehtiyat kapitalının, keçmiş illərin və hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəətinin cəmi kimi və qeyri-maddi aktivlərin, hesabat ilinin və keçmiş illərin örtülməmiş zərərlərinin, nizamnamə (yığım) kapitalına haqlar üzrə səhmdarların (iştirakçıların) borclarının, səhmdarlardan satın alınmış təşkilatların səhmləri dəyərinin, ödənilmə müddəti keçmiş debitor borcların kəmiyyəti qədər azaldılmış məbləğ kimi hesablanılır.

Həyat sığortasından başqa digər sığorta növlərini həyata keçirən sığortaçının ödəmə qabiliyyətinin normativ ehtiyatı həyat sığortası və həyat sığortasından başqa digər sığorta növləri üzrə ödəmə qabiliyyəti ehtiyatlarını cəmləmək yolu ilə hesablanır. Əgər sığortaçının tədiyyə ödəmə qabiliyyətinin normativ ehtiyatı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş nizamnamə (yığım) kapitalının minimum məbləğindən aşağı

olarsa, normativ marjı kimi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş nizamnamə (yığım) kapitalının minimum məbləği qəbul edilir.

Sığorta ehtiyatlarının yaradılması və istifadəsi qaydası.

Sığorta ehtiyatları məqsədli təyinata malik olan pul vəsaitlərinin məcmusudur. Bu ehtiyatlar sığorta haqları hesabına yaradılır və qəbul edilmiş sığorta öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə istifadə edilir.

Sığorta ehtiyatlarının tərkibi. Öz fəaliyyətinin sabitliyini təmin etmək üçün sığortaçılar mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq sığorta haqqlarından sığorta ehtiyatları yaradırlar». Sığorta ehtiyatları bu müddət ərzində sığortaçının bağladığı sığorta müqavilələri üzrə yerinə yetirmədiyi məcmu öhdəliklərini əks etdirir. Sığorta ehtiyatları sığortaçının bağladığı sığorta müqavilələri üzrə öz öhdəliklərinə cavab verilməsi, yerinə yetirilməsi məqsədi ilə müəyyənləşdirilir.

Həyat sığortası növləri və qeyri-həyat sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması qaydası bir-birindən fərqlənir, lakin hər iki sığorta ehtiyatı sığortaçının deyil, sığortalıların vəsaiti hesab edilir və hesabat tarixinə başa çatmamış sığorta müqavilələrindən əmələ gələn öhdəliklər üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün müəyyənləşdirilir. Sığorta ehtiyatlarının miqdarı gələcək sığorta ödənişlərini tam halda üstələməlidir. Bu səbəbdən sığorta ehtiyatlarının miqdarı sığortaçının sığorta əməliyyatlarının təhlili və riyazi hesablamaların nəticəsi əsasında müəyyənləşdirilir.

Hal-hazırda respublikada fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları sığorta ehtiyatlarına ayırmaları «Qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması qaydaları» əsasında aparılır. Qaydanın adından da görüldüyü kimi bu yalnız qeyri-həyat sığortası növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının hesablanması qaydasıdır.

Qeyd edildiyi kimi bu qaydalar sığortaçılar tərəfindən sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün yaradılan sığorta ehtiyatlarının tərkibini, təyinatını və hansı formada yaradılmasını təyin edir. Sığorta ehtiyatları sığortaçılar tərəfindən sığortanın hər bir növü üzrə ayrılıqda yaradılır. Sığorta ehtiyatlarının miqdarı

hesabat tarixinə sığorta fəaliyyəti üzrə maliyyə göstəriciləri müəyyən edilərkən hesablanır.

Sığorta ehtiyatlarının tərkibinə texniki ehtiyatlar və qarşısızalma tədbirləri fondu (QTF) daxildir. Texniki ehtiyatlara isə qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı (QME) və zərərlər ehtiyatı (ödənilməmiş zərərlər ehtiyatı) aiddir. Zərərlər ehtiyatı isə öz növbəsində bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatından (BTZE) və baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatından (BVBZE) ibarətdir.

Bundan başqa sığortaçı sığortanın növünün spesifikliyindən asılı olaraq Maliyyə Nazirliyinin razılığı ilə əlavə olaraq zəlzələ ehtiyatı (ZE) və zərərlik dəyişməsi ehtiyatı (ZDE) yaratmalıdır.

Texniki ehtiyatların miqdarı sığortaçının gələcək sığorta ödənişləri üzrə maliyyə öhdəliklərini pul formasında qiymətləndirməklə təyin olunur.

Texniki ehtiyatları hesablamaq üçün (bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı istisna olmaqla) baza sığorta mükafatı hesablanmalıdır. Baza sığorta mükafatı daxil olmuş sığorta haqlarından təkrarsığortaya hesablanmış (verilmiş) sığorta haqları çıxılmaqla qalan vəsaitdən müəyyən olunmuş qaydada hesablanmış xüsusi təminat, sığorta müqavilələrinin bağlanması üçün faktiki ödənilmiş (hesablanmış) komissiyon mükafatları və qarşısızalma tədbirləri fondunun yaranmasına yönəldilən vəsaitlər çıxılmaqla yaradılır.

Qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı. Baza sığorta mükafatı əsasında isə qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı (QME) hesablanır. QME dedikdə, hesabat dövründə qüvvədə olmuş sığorta müqavilələri üzrə daxil olmuş və qüvvədə olma müddəti hesabat dövrünün həddlərindən (hesabat dövründən sonrakı dövr üçün də qüvvədə olacaq) kənara çıxan sığorta müqavilələrinə aid olan baza sığorta mükafatları başa düşülür.

Yuxarıda qeyd olunan qaydaya əsasən QME-ni hesablamaq üçün sığortanın növləri 3 uçot qrupuna bölünür. 1-ci qrupa əmlak sığortasının növləri, mühəndislik, bədbəxt zədələrdən, könüllü tibbi sığorta, nəqliyyat vasitələri, yük, məsuliyyət sığortası aiddir. 2-ci qrupa maliyyə risklərinin və kre-

ditlərin ödənilməsi üçün borcluların məsuliyyətinin sığortası, 3-cü uçot qrupuna isə qüvvədə olma müddətinin başlanğıc və son tarixləri qeyri-müəyyən (açıq) olan sığorta müqavilələrinin bağlanması mümkünliyünü nəzərdə tutan sığorta növləri aiddir. Qaydaya əsasən birinci uçot qrupu üzrə QME-nin hesablanması üçün üç variantı mümkündür.

1-ci variantda «Pro rata temporis» metodundan (qazanılmamış mükafatlar sığorta müqaviləsinin hesabat tarixinə başa çatmamış qüvvədə olma müddətinə mütənasibdir) istifadə edilir.

Qazanılmamış mükafat sığorta müqaviləsinin hesabat tarixinə günlərlə başa çatmamış qüvvədə olma müddətinin günlərlə bütün qüvvədə olma müddətinə nisbətini hesablanma üçün qəbul edilmiş baza sığorta mükafatına hasili kimi hesablanır.

2-ci variant «24-cü» metoduna əsaslanır. Bu metoda əsasən baza sığorta mükafatları sığortaçının məsuliyyəti müddətinin başlanğıc ayı, sığorta brutto mükafatlarının ödənilməsinin dövrü və sığorta müqavilələrinin qüvvədə olma müddətləri üzrə qruplaşdırılır. QME-nin miqdarı baza sığorta mükafatlarının müqavilələrin qüvvədə olma müddətindən asılı olaraq əmsallara vurmaqla təyin edilir.

3-cü variant üzrə QME-nin yuxarıda qeyd edilən 1-ci və 2-ci variantlar üzrə hesablanması texniki cəhətdən mümkün olmadıqda onda bu ehtiyat baza sığorta mükafatının nəqliyyat sığortası üzrə 25 faizi, digər sığorta növləri üzrə isə 33,5 faizi miqdarında ayırmalar hesabına yaradılır.

İkinci uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə baza sığorta mükafatı miqdarında sığorta müqaviləsinin qüvvədə olma müddəti tam qurtaranadək təyin olunur.

Üçüncü uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə hesabat tarixinə baza sığorta mükafatının 40 faizi miqdarında təyin olunur.

Zərərlər ehtiyatı. Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı sığortaçı tərəfindən hesabat və ya ondan əvvəlki dövrlərdə baş vermiş və baş vermə faktı haqqında qanunla və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada sığorta-

çıya bildirilmiş, lakin sığorta hadisələri ilə əlaqədar yaranmış zərərlərin tənzimlənməsi üzrə hesabat tarixinə icra olunmamış və ya tam icra olunmamış öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə yaradılır.

BTZE-nin miqdarı hesabat dövründən əvvəlki dövrlər üçün tənzimlənməmiş zərərlərin məbləği qədər artırılan və hesabat dövrü ərzində ödənilmiş zərərlərin məbləği üstəgəl hesabat dövrü üçün tənzimlənməmiş tələblərin məbləğindən 3 faiz miqdarında zərərlərin tənzimlənməsi üzrə xərclər qədər azaldılan bildirilmiş zərərlərin məbləyinə uyğundur.

Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı (BVBZE) hesabat dövrü ərzində baş vermiş, lakin hadisə haqqında qanunla və ya müqaviləyə uyğun olaraq sığortaçıya bildirilməmiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar yaranmış zərərlərin tənzimlənməsi üzrə xərclər də daxil olmaqla öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün yaradılır. BVBZE dörd rüb ərzində daxil olmuş baza sığorta mükafatının 10 faizi miqdarında hesablanır.

Yanğın və mühəndislik sığortası növləri üzrə götürülmüş risklər üzrə əlavə zəlzələ üzrə də risk qəbul edilsə, təminat verilsə, onda sığorta tarifində zəlzələ təminatı üçün tətbiq olunan hissəsi üzrə alınmış sığorta haqlarından təkrarsığortaya verilmiş (hesablanmış) sığorta haqları, işin aparılması və qarşısızalma xərcləri çıxılmaqla qalan sığorta haqları məbləğinin on beş il müddətinə sığorta ehtiyatı yaradılır.

Zərərlik dəyişməsi ehtiyatı sığorta məbləğinin zərərlik qiyməti sığortanın növləri üzrə sığorta tarifinin netto dərəcə hissəsinin hesablanmasının əsasını təşkil edən gözlənilən zərərlik səviyyəsini hesabat dövründə aşdıqda sığortaçının sığorta ödənişlərini vermək üçün xərclərini kompensasiya etmək üçündür. Yəni bu ehtiyat ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə zərərliyin orta illik səviyyəsini təmin etmək üçün bir neçə il ərzində sığorta ödənişlərinə çəkilən xərclərin dəyişməsinin uzun müddətli kompensasiyası təyinatını daşıyır.

Qarşısızalma tədbirləri fondu. Qarşısızalma tədbirləri fondu baş verə biləcək sığorta hadisəsinin qarşısını almaq məqsədi ilə sığortaçılar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin

maliyyələşdirilməsi üçündür. QTF tarif dərəcələrinin strukturunun nəzərdə tutulmuş faiz miqdarında sığorta müqavilələri üzrə hesabat dövründə daxil olmuş sığorta brutto mükafatlarından ayırma yolu ilə yaradılır.

Həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatları. Həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatı riyazi ehtiyat adlanır. Bu ehtiyat qüvvədə olan həyat sığortası müqavilələri üzrə sığortaçının öz öhdəliyini yerinə yetirməsi üçün yaratdığı sığorta ehtiyatıdır. Bu ehtiyat hər bir sığorta müqaviləsi üzrə ayrılıqda hesablanır. Ona görə də həyat sığortası üzrə ümumi riyazi ehtiyat ayrı-ayrı sığorta müqavilələri üzrə hesablanmış riyazi ehtiyatların cəminə bərabərdir.

Riyazi ehtiyatın Prospektiv metodla hesablanması sığorta təcrübəsində daha çox yayılmışdır. Bu metoda əsasən, riyazi ehtiyat sığortaçının gələcək öhdəliklərinin müasir ehtimal dəyəri ilə sığorta etdirənin gələcək öhdəliklərinin müasir ehtimal dəyəri arasındakı fərqə bərabərdir.

Riyazi ehtiyat sığorta haqlarının birdəfəlik və ya hissə-hissə ödənilməsindən asılı olaraq müxtəlif düsturlarla hesablanır. Əvvəlcə sığorta haqlarının birdəfəlik ödənilməsi halına baxaq.

§2. Sığortaçıların investisiya fəaliyyətinin xarakteristikası

Sığortaçının investisiya fəaliyyəti anlayışı. Sığortaçıların investisiya fəaliyyəti onların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sığorta işində investisiya fəaliyyəti dedikdə, qüvvədə olan sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməklə yüksək gəlir əldə edilməsi məqsədi ilə sığortaçının öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının etibarlı yerləşdirilməsi başa düşülür.

Ymumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində hər hansı bir investisiya fəaliyyətinin əsasını “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu təşkil edir. Həmin Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən investisiya dedikdə, gəlir(mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitləri, eləcə də maddi və intellektual sərvətlər nəzərdə tutulur. Bu vəsaitlərə və sərvətlərə aşağıdakılar aid edilir:

-pul vəsaitləri, məqsədli bank qoyuluşları, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;

-daşınan və daşınmaz əmlak(binalar, qurğular, avadanlıqlar və digər maddi sərvətlər);

-istehsalın bu və ya digər növünün təşkili üçün zəruri olan texniki sənədlər, istehsal təcrübəsi şəklində tərtib olunan patentləşdirilməmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin(“nou-xau”) məcmuyu;

-torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, avadanlıqlardan, qurğulardan istifadə hüququ, eləcə də, müəlliflik hüququndan irəli gələn başqa əmlak hüquqları;

-digər sərvətlər.

Sığorta fəaliyyətinin xüsusiyyətindən asılı olaraq, həm beynəlxalq, həm də milli sığorta təcrübəsində sığortaçıların öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi (investisiyaya yönəldilməsi) sığorta qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Sığortaçıların investisiya fəaliyyətinin qanunvericiliklə tənzimlənməsi sığorta işinin mahiyyətindən irəli gəlir.

Qeyd edək ki, keçmiş SSRİ dövründə sığorta dövlət inhisarına alındığından və bütün sığorta əməliyyatları yalnız bir sığortaçı-Dövlət Sığorta Orqanı tərəfindən aparıldığından sığorta ehtiyatlarının optimal investisiyası öz aktuallığını itirmişdi. Həmin dövrdə sığorta ehtiyatlarının vəsaitləri yalnız əmanət banklarında saxlanılır və həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarına (riyazi ehtiyatlara) gəlir normasına (məsələn, illik 3%) müvafiq olaraq faizlər hesablanırdı. SSRİ süqut etdikdən sonra yaranmış müstəqil respublikalarda milli sığorta bazarlarının yaranması və inkişafı sığortaçıların investisiya fəaliyyəti məsələlərinə diqqət yetirilməsini zəruri etdi. Bu işdə beynəlxalq sığorta təcrübəsindən bəhrələnmək mühüm əhəmiyyətə malik idi.

Beynəlxalq sığorta təcrübəsinə əsasən sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi həyat və qeyri-həyat sığortası üzrə ayrılıqda, birlikdə və ya ayrılıqda götürülmüş bir sığorta növü üzrə aparıla bilər. Sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi istiqamətlərinə və normalarına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bunlar müxtəlif ölkələrdə bir-birindən fərqlənir.

Nümunə üçün İtaliyanın sığorta bazarında mövcud olan təcrübəni nəzərdən keçirək. Bu ölkənin sığorta qanunvericiliyi ilə sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsinin maksimum və minimum normaları həm qeyri-həyat sığortası üzrə, həm də həmin ehtiyatların yerləşdirilməsinin 8 mümkün istiqamətindən hər biri üzrə müəyyən edilmişdir. Həyat sığortası üzrə isə sığorta ehtiyatlarının (riyazi ehtiyatların) yerləşdirilməsinin yalnız maksimum normaları müəyyən olunmuşdur. Bundan başqa, sığorta ehtiyatları qiymətli kağızlara investisiyaya yönəldildikdə qiymətli kağızların hər bir növü üzrə qoyuluşların minimum və maksimum normaları müəyyən edilir.

Sığortaçıların investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti onların öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının "qaytarılma", "diversifikasiya", "gəlirlilik" və "likvidlik" şərtləri ilə yerləşdirilməsindən ibarətdir. Bu dörd prinsip hazırda beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş prinsiplərdir. Oudur ki, bu prinsiplərin hər biri üzərində ayrılıqda dayanmaq zəruridir.

Qaytarılma prinsipi (bu prinsipi beynəlxalq təcrübədə həm də “təminatlılıq prinsipi” adlandırırlar) investisiyaya qoyulmuş vəsaitlərin tam həcmdə qaytarılması təmin edilməklə, həmin vəsaitlərin ən etibarlı yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Diversifikasiya prinsipi (və ya “qarışdırma və səpələmə” prinsipi) investisiya portfelinin ümumi riskini və gəlirlərin itkisini azaltmaq məqsədi ilə həmin portfelin bilavasitə bir-biri ilə əlaqədar olmayan müxtəlif aktivlərdən yaradılmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, diversifikasiya prinsipi investisiya risklərinin paylanması təyinatına malik olmaqla, aktivlərin müxtəlif istiqamətlərdə investisiya edilməsini, həmçinin həmin aktivlərin bir istiqamətdə investisiya edilmiş hissəsinin bir neçə investisiya obyektində yerləşdirilməsini əks etdirir.

Likvidlik prinsipi sığorta müqavilələri üzrə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə əlaqədar sığortaçının vəzifələri yarandıqda onların nominal dəyəri saxlanılmaqla tez bir zamanda nəqd pula çevrilmək imkanını nəzərdə tutur. Qeyd edək ki, ən yüksək likvidliyə malik olan vəsait sığortaçının kassasında olan pul vəsaiti hesab edilir.

Gəlirlilik prinsipi əvvəlki prinsiplərin gözlənilməsi şərti ilə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin daimi və yüksək gəlir gətirməsini nəzərdə tutur. Bu prinsipi həm də “rentabellik” prinsipi adlandırırlar.

Maliyyə və fond bazarlarının yaxşı inkişaf etmiş olduğu ölkələrdə sığortaçıların investisiya fəaliyyəti onların infilyasiya nəticəsində itkilərini əvəz etməyə imkan verir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi. Sığorta xidmətinin göstərilməsi prosesi sahibkarlıq fəaliyyətinin digər növlərində olan oxşar proseslərdən fərqlənir. Doğrudan da, məhsul istehsal edən istehsalçı istehsal olunan məhsul istehlakçının mülkiyyətinə keçdikdən sonra istehlakçıdan ödəniş alır. Sığorta xidmətinin göstərilməsi prosesi isə başqa şəkildə yerinə yetirilir. Yəni, sığorta etdirən sığorta müqaviləsinin müddətinin başlanğıcında sığortaçıya sığorta haqqı

(sığorta xidmətinin qiymətini) ödəyir. Sığortaçı isə sığorta xidmətinin göstərilməsini sığorta hadisəsinin baş verməsindən asılı olaraq müəyyən müddət keçdikdən sonra həyata keçirə bilər.

Bu deyilənlərdən aşağıdakı nəticələr alınır:

1) Sığortaçılar müvəqqəti sərbəst vəsaitlərə (sığorta ehtiyatlarına) malik olur və bu vəsaitlər əlavə gəlir əldə etmək üçün investisiyaya yönəldilir.

2) Sığorta ehtiyatları sığorta etdirənlərin vəsaiti olduğundan və sığorta etdirənlər sığortaçının həmin vəsaitləri necə istifadə etməsi üzərində nəzarətdən obyektiv surətdə məhrum olduqlarından müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin investisiyaya yönəldilməsi sığortaya nəzarət edən orqanın şəxsində dövlət tərəfindən ciddi tənzimlənməlidir.

Sığortaçıların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində onların öz vəsaitinin də çox mühüm əhəmiyyətə malik olmasını nəzərə alaraq sığorta qanunvericiliyi ilə bu vəsaitlərin yerləşdirilməsi tələbləri də müəyyən edilir.

Beləliklə, sığortaçıların investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruridir və həmin tənzimləmə mexanizmi onların ödəniş qabiliyyətliliyinə təminat verilməsi təyinatına malikdir.

Milli sığorta bazarında sığortaçıların öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının investisiyaya yönəldilməsi barədə tələblər sığorta sahəsində Azərbaycan Respublikasında mövcud qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır. Sığortaçı öz vəsaiti hesabına hər hansı hüquqi şəxsin bilavasitə və ya dolay yolla təsisçisi ola bilər. Bu halda, qanunvericilikdə daha yuxarı faiz nəzərdə tutulmayıbsa, hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalında sığortaçının təsis payı və bütün belə iştirakın məcmu məbləği onun öz vəsaitinin müvafiq olaraq 20%-dən və 50%-dən çox ola bilməz.

Sığorta ehtiyatlarının vəsaiti sığortaçının seçimi ilə aşağıdakı qaydada yerləşdirilə bilər (investisiya edilə bilər):

-dövlət qiymətli kağızlarının satın alınması-70 faizədək;

-bank və digər kredit təşkilatlarının depozit hesablarında-80 faizədək;

-daşınmaz əmlakın və torpaqların, habelə onlardan istifadə hüquqlarının satın alınması-50 faizədək;

-qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının, xarici valyutanın və onunla ifadə edilmiş qiymətli kağızların satın alınması-30 faizədək;

-cari sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün bankdakı hesablaşma hesabında sığorta ehtiyatlarının 5 faizdən az olmayan məbləğ;

-digər investisiya sahələrinə-10 faizədək.

Bir bankda və ya kredit təşkilatında bütün sığorta ehtiyatlarının 40 faizindən artıq vəsait saxlanıla bilməz.

Sığorta ehtiyatlarının vəsaiti yerləşdirilən daşınmaz əmlakın və torpaqların dəyəri onların bazar qiymətinin 80 faizi miqdarında qəbul edilir.

Beləliklə, milli sığorta qanunvericiliyinə əsasən sığorta ehtiyatlarının investisiyaya yönəldilməsi sığortanın sahəsindən və növündən asılı olmur və investisiyaların müxtəlif istiqamətləri üzrə yalnız maksimum normalar müəyyənləşdirilir. Bundan başqa, diversifikasiya prinsipi sığorta ehtiyatlarının investisiyasının mümkün istiqamətlərindən yalnız birinə (depozitlərə investisiya qoyuluşlarına) şamil edilir.

Sığortaçının ödəniş qabiliyyətinin təmin edilməsi baxımından sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilmə müddətləri sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilmiş öhdəliklərin müddətlərinə uyğun olmalıdır.

VII FƏSİL

SIĞORTA TƏŞKİLATLARININ HESABATLARI VƏ ONLARIN FƏALİYYƏTİNƏ DÖVLƏT NƏZARƏTİ

---

§ 1. Sığorta təşkilatlarının maliyyə hesabatları

Təsərrüfat subyektləri və onların icra etdiyi sazişlər, xidmətlər haqqında şəffaf və faydalı məlumatın təqdim edilməsi bazar iqtisadiyyatının zəruri şərti hesab olunur. Sığorta xidməti sahəsində sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin mövcudluğunu və sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə-yetirilməsinə təminatın qanunvericiliyə uyğunluğu sığorta təşkilatlarının tərtib və təqdim etdikləri mühasibat hesabatları üzrə göstəricilərlə müəyyən olunur.

İlkin sənədlər əsasında tərtib olunmuş və sığorta təşkilatı tərəfindən təsdiq olunmuş hesabat göstəriciləri respublika sığorta bazarı üzrə hər bir sığorta təşkilatının maliyyə sabitliyi üzrə sığorta bazarı üzrə durumunu, sığorta xidmətləri üzrə səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir.

Yuxarıda qeyd olunanlar bütövlükdə fiziki və hüquqi şəxslər qarşısında sığorta müqavilələri üzrə üzərlərinə maliyyə öhdəlikləri götürmüş sığorta təşkilatlarına aiddir.

Bundan başqa, təkrar sığorta mexanizmindən istifadə edərək, sığorta təşkilatı sığorta risklərinin (öhdəliklərinin) ikinci dəfə təkrar sığorta yolu ilə bilinməsini təşkil etməklə, nəticədə təkrar sığorta üzrə partnyorlarla öhdəlik münasibətlərinə daxil olur. Bununla da sığorta xidmətlərindən istifadəçilərin (Sığorta etdirənlərin, sığortalıların və mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun faydalanan digər tərəflərin) sığorta təşkilatlarının maliyyə hesabatına olan maraqlarının xeyli artması ilə izah olunur.

Sığorta təşkilatlarının maliyyə hesabatları, illik balans, maliyyə nəticələri və onların istifadəsi haqqında (gəlir və zərər haqqında), pul vasitələrinin və nizamnamə kapitalının hərəkəti haqqında, sərbəst pul vəsaitlərinin investisiyaya yönəldilməsi, sığorta ehtiyatları və s. hesabatlar üzrə məlumatların şəffaflığı, sığorta xidmətlərindən istifadə etmək istəyənlərin müvafiq qərar qəbul etmələrinə əsas təsir edən amillərdən biri olmaqla bərabər, sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə nəzarət edən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına nəzarət üçün əsas verən maliyyə sənədlərindən ibarətdir. Maliyyə hesabatlarının əsas keyfiyyət xarakteristikası aşağıdakı göstəricilərdən ibarətdir:

- **Uyğunluq (münasiblik)** – ilkin maliyyə sənədlərinə uyğun məlumat göstəriciləri sığorta təşkilatlarının iqtisadi qərarlarına təsir edir, onlara keçmiş, indiki və gələcək hadisələri qiymətləndirməklə, keçmiş səhvləri təsdiq etmək və ya düzəltməkdə kömək edir. Məlumatın uyğunluğuna onun xarakteri və əhəmiyyəti təsir göstərir.

- **Etibarlıq** - etibarlı məlumat, əhəmiyyətli səhvlərin və təhriflərin olmasını istisna edir. Onun əsasını məlumatın doğru təqdim olunması, mahiyyətin forma üzərində üstünlüyü, neytrallıq, hərtərəflilik, dolğunluq təşkil edir.

- **Tutuşdurma** - məlumatlar elə tərzdə təqdim olunmalıdır ki, istifadəçilər şirkətin müxtəlif müddətlər ərzindəki fəaliyyətlərinin maliyyə hesabatlarını müqayisə edə bilsin, müxtəlif şirkətlərin hesabatları ilə tutuşdura bilsin.

- **Anlaşma** - məlumatlar işgüzar və iqtisadi biliyə malik istifadəçilərin başa düşdüyü tərzdə mühasibat uçotunun təqdim olunmasını əhatə edir.

Göstəriləndiyi kimi, maliyyə hesabatı şirkətin maliyyə vəziyyəti və onun fəaliyyətinin nəticələri haqda təsəvvür əldə etmək imkanını verir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinin müəyyən edilməsi ilə birbaşa bağlı olan elementlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- **Aktivlər** - bu sığorta təşkilatlarının balansı üzrə hesabat dövrünün sonuna əsas və dövrüyyə vəsaitlərindən, qısa və uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarından, nizamnamə kapitalı üzrə elan olunmuş lakin ödənilməmiş pul vəsaitlərindən, debitor borclarından, bank hesablarında və investisiyada olan pul vəsaitlərindən ibarət olmaqla təşkilatın nəzarət etdiyi və gələcəkdə iqtisadi mənfəət gətirəcəyi gözlənilən resurslardır.

- **Öhdəliklər** - bu sığorta təşkilatlarının balansının passivi üzrə hesabat dövrünün sonuna təsis payları üzrə təsisçilər qarşısındakı öhdəliklərdən, bölüşdürülməmiş mənfəətdən, sığorta ehtiyatlarından və kreditor borclarından ibarətdir.

- **Kapital** – öhdəliklərini çıxmaqla qalan məbləğ təşkilatın aktivləridir.

Sirkətin fəaliyyət nəticələrinin qiymətləndirilməsinə birbaşa aidiyyətə olaelementlər bunlardır:

- **Gəlirlər** – Sığorta təşkilatlarının gəlirləri- sığorta haqlarından (o cümlədən təkrar sığorta haqlarından), qüvvədən düşmüş sığorta müqavilələri üzrə ehtiyatların gəlirə çıxan hissəsindən, investisiyaya qoyulmuş pul vəsaitləri üzrə əldə olunmuş əlavə gəlirdən, təkrar sığorta müqavilələri üzrə təkrar sığortaçılarından alınmış zərər məbləğlərindən və təkrar sığorta üzrə komisyona mükafatlardan və s. gəlirlərin məcmudur.

- **Xərclər.** Sığorta təşkilatlarının xərcləri – sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərindən, qüvvədə olan sığorta müqavilələri üzrə (Sığorta müqavilələri üzrə öhdəlikləri yerinə yetirilməmiş) sığorta ehtiyatlarından, təkrar sığorta müqavilələri üzrə hesablanmış təkrar sığorta haqlarından, qarşısız alınma tədbirləri üzrə ehtiyatlardan, işlərin aparılması üzrə məsrəflərdən ibarətdir.

Tarix boyu hər ölkədə özünəməxsus mühasibat uçotuna və hesabat qaydalarına və tələblər yaranırdı, lakin bazarların qloballaşdırılması və beynəlmilləşdirilməsi prosesləri inkişaf etdikcə müxtəlif ölkələrin maliyyə hesabatını tarazlaşdırmaq

tələbatı meydana gəldi. Bu 100 ölkədən artıq olan 140 üzvə malik olan qeyri-hökumət və qeyri-ticarət təşkilatı- Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları Üzrə Komitənin (MHBSK) 1973-cü ildə yaranmasına gətirdi. Komitənin əsas məqsədi son zamanlarda geniş yayılan maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının işlənməsi və nəşri (MHBS) olmuşdur.

Hal-hazırda Azərbaycanda maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlarına müvafiq mühasibat uçotunun islahat Proqramı həyata keçirilir. Onun əsas məqsədi, ilk növbədə investorlar olmaqla, istifadəçiləri faydalı məlumatla təmin edən uçot və hesabat standartlarının sistemini formalaşdırmaq; Azərbaycanda mühasibat uçotunun islahatını beynəlxalq səviyyədə standartların tarazlaşdırması tendensiyaları ilə əlaqələndirməkdir. Proqramın icra olunması çərçivəsində mühasibat uçotunun standartlarının (mühasibat uçotu üzrə müddəalar) qəbul olunması, mühasibat hesabatının hazırlanması, mühasibat balansın bəndlərinin qiymətləndirilməsi, gəlir və zərər haqda hesabata olan tələblərin dəyişdirilməsini əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə hüquqi şəxs sayılan, sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yaradılmış və «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün xüsusi razılıq (lisenziya) almış sığorta təşkilatları (sığortaçılar) tərəfindən rüblük və illik mühasibat hesabatları tərtib edilir.

Hesabatlar tərtib edildikdə «Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun hazırlanmış və Maliyyə Nazirliyinin 1995-ci il tarixli İ-94 sayılı əmri ilə təsdiq olunmuş «Müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar Planı və onun tətbiqinə dair Təlimat»-a, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət sığorta nəzarətinin 1997-ci il 09 iyun tarixli A-41 sayılı əmri ilə təsdiq olunmuş «Sığorta təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar

Planı və onun tətbiqinə dair Təlimat»-a uyğun həyata keçirilir.

Sığorta təşkilatları tərəfindən tərtib olunan mühasibat hesabatının formalarında nəzərdə tutulmuş bütün göstəricilər ilkin sənədlər əsasında tam doldurulmalıdır. Müvafiq aktivlərin, passivlərin və əməliyyatların olmaması ilə əlaqədar bu və ya digər maddələrin (sətrin, sütunun) doldurulmaması hallarında bu maddələrdə (sətrdə, sütunda) xətt çəkilir.

Mühasibat hesabatının başlıq hissəsi aşağıdakı qaydada tərtib olunur:

«Sığorta təşkilatı» rekvizitində-sığorta təşkilatının adı göstərilir (müəyyən edilmiş qaydada Dövlət qeydiyyatından keçmiş təsisedici sənədlərə müvafiq hüquqi adı);

«Sahə (fəaliyyət növü)» rekvizitində-«Xalq təsərrüfatı sahələrinin beynəlxalq təsnifatına» (XTSBT) uyğun fəaliyyət növü göstərilir;

«Dövlət mülkiyyətinin idarəetmə orqanı» rekvizitində-dövlət və ya bələdiyyə sığorta təşkilatlarının (əgər bu təşkilat varsa) tabe olduqları və mühasibat hesabatlarını təqdim etdikləri orqanın adı göstərilir;

«Ünvan» rekvizitində-sığorta təşkilatının tam poçt ünvanı göstərilir;

«Nəzarət məbləği» rekviziti-sığorta təşkilatı tərəfindən doldurulmur;

Sığorta təşkilatının bütün struktur bölmələrinin fəaliyyət göstəriciləri hesabat formalarının məlumat göstəricilərinə daxil edilir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun yeni hesablar Planına keçdikdə sığorta təşkilatının hesabatında da hesabat məlumatlarının göstəriciləri keçən ilin müvafiq dövrü üçün olan göstəricilərlə müqayisə edilə bilən uçotun metodiki göstərişlərində dəyişikliklər nəzərə alınmaqla təmin olunmalıdır.

Mühasibat hesabatı və balanslarında heç bir pozuntu və qaralamalara yol verilmir. Səhvlərə düzəlişlər edilən hallarda müvafiq qeydlər edilməli və düzəliş etmə tarixi göstərilməklə

hesabata və balansla imza edən şəxs tərəfindən imza edilməklə təsdiq edilməlidir.

Sığorta təşkilatının balansı (1 N-li forma- sığortaçı).

İlin əvvəlinə və hesabat dövrünün axırına balans məlumatlarının müqayisə edilməsi üçün ilin əvvəlinə təsdiq edilmiş balans maddələrinin siyahısı hesabat dövrünün axırına olan balans üçün müəyyən edilmiş bölmə və maddələrin siyahı və qruplarına uyğunlaşdırılmalıdır.

«Əsas vəsaitlər» maddəsinin 01 «Əsas vəsaitlər» hesabında sığorta təşkilatlarına məxsus həm dövrüyyədə və ya ehtiyatda olan əsas vəsaitlər, həmçinin 03 «Uzunmüddətli icarəyə götürülən əsas vəsaitlər» hesabında uzunmüddətə icarəyə götürülən əsas vəsaitlər göstərilir. Müqavilə əsasında gələcəkdə alınma hüququ olan uzun müddətə icarəyə götürülmüş əsas vəsaitləri icarədarlar 03 «Uzunmüddətli icarəyə götürülən əsas vəsaitlər» hesabında əks etdirirlər.

01 «Əsas vəsaitlər» və 03 «Uzunmüddətli icarəyə götürülən əsas vəsaitlər» üzrə köhnəmə məbləğləri balansda ayrıca maddədə göstərilir. Hesabat ili ərzində əsas vəsaitlərin hərəkəti, həmçinin onların ilin axırına tərkibinin açılışı 05 N-li «Müəssisə balansına əlavə» hesabat formasında əks etdirilir.

«Qeyri-maddi aktivlər» maddəsində təsərrüfat fəaliyyətinə uzunmüddətli dövr ərzində istifadə edilən və 04 «Qeyri-maddi aktivlər» hesabında nəzərdə tutulan gəlir gətirən sığorta təşkilatlarının qeyri-maddi obyektlərinə xərclər göstərilir. Bu maddə üzrə qeyri-maddi aktivlərin dəyəri ilk və qalıq qiymətlərlə, həmçinin hesablanmış köhnəmə məbləği ayrı-ayrılıqda göstərilir.

Qeyri-maddi aktivlər uçot və hesabatda onların alınmasına, planlı məqsədlərə işlənməsi üçün düzəldilib yararlı hala salınmasına çəkilən xərclərlə (ilkin dəyəri ilə) əks etdirilir və istifadə edildikcə onların dəyəri istismar müddətindən asılı olaraq sığorta təşkilatı tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi köhnəmə normaları əsasında hər ay (bərabər miqdarda) köhnəmə hesablanaraq məhsulun (işin, xidmətin) dəyərinə silinməklə ödənilir. Faydalı istifadə müddətini müəyyən etmək

mümkün olmayan qeyri-maddi aktivlər üzrə köhnəlmə normaları 10 il müddətinə (Sığorta təşkilatının fəaliyyət müddətindən çox olmayaraq) müəyyən olunur. Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi uçot və hesabatda ayrıca əks etdirilir.

«Uzunmüddətli qiymətli kağızlar» maddəsində sığorta təşkilatının başqa müəssisələrin səhmlərinə, istiqrazlarına, digər qiymətli kağızlarına, dövlət və yerli kreditlərin faizli istiqrazlarına uzunmüddətli investisiyalar göstərilir. Bu zaman istiqrazlar və başqa qiymətli kağızlar üzrə investisiyalar –onların buraxılış şərtləri ilə müəyyən edilmiş ödənilmə müddəti bir ildən çox olduğu halda bu maddədə göstərilir. Buraxılış şərtləri ilə onların ödənilmə (alış) müddəti müəyyən edilməyən qiymətli kağızlara qoyuluşlar həmin qiymətli kağızlar üzrə bir ildən çox gəlir götürməklə həyata keçirildiyi halda bu maddədə göstərilir.

«Başa çatdırılmamış əsaslı qoyuluşlar» maddəsində tikinti aparən sığorta təşkilatı həm təsərrüfat, həm də təsərrüfat hesablı qaydalarla qurtarmamış tikintinin dəyərini göstərir.

Kapital qoyuluşunun uçotu sığorta təşkilatı tərəfindən kapital qoyuluşlarının uçotu haqqında əsasnaməyə və müvafiq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş normativlərə uyğun olaraq aparılır.

«Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları» maddəsində respublika ərazisində yaradılmış başqa müəssisə və təşkilatların nizamnamə fondlarına sığorta təşkilatlarının uzunmüddətli (bir ildən çox müddətə) investisiyalar, müəssisələrin xaricdəki kapitalı, «Uzunmüddətli qiymətli kağızlar» maddəsində əks etdiriləndən başqa, digər fəaliyyətə qoyuluşlar göstərilir.

«Təsisçilərlə hesablaşmalar» maddəsində sığorta təşkilatı təsisçilərinin sığorta təşkilatının nizamnamə kapitalına olan təsis payları üzrə borcları göstərilir.

«Sair dövrüyyədənənkənar aktivlər» maddəsində I bölmədə əks etdirilməyən, lakin ona aid edilən digər vəsaitlər və qoyuluşlar göstərilir. Xüsusilə də bu maddədə icarəyə verən sığorta təşkilatları 09 «Daxil olası icarə öhdəlikləri» hesabında uçota alınan uzunmüddətli icarəyə verilmiş əsas vəsaitlər üzrə borcların qalığını göstərir.

«Materiallar» maddəsində sığorta təşkilatlarına məxsus olan materiallar, yanacaq, ehtiyat hissələri və başqa material qiymətlilərin dəyəri əks etdirilir.

«Azqiymətli və tezköhnələn əşyalar» maddəsində Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan normativ sənədlərə müvafiq azqiymətli və tezköhnələn əşyalara aid edilən qiymətlilər əks etdirilir. Bu əşyalar üzrə hesablanmış köhnəlmə məbləği həmin maddədə ayrıca göstərilir.

«Gələcək dövr xərcləri» maddəsində hesabat ilində xərclənmiş, lakin sonrakı hesabat dövrlərində aid olduğu müddət ərzində sığorta təşkilatlarında işlərin aparılması xərclərinə aid edilməklə silinməli xərclərin məbləğləri göstərilir. O cümlədən, bu cür xərclərə əsas vəsaitlərin və s. qeyri-bərabər təmir edilmə xərcləri, qabaqcadan ödənilmiş icarə haqlarının məbləği və s. aid edilir.

«Birbaşa sığorta üzrə hesablaşmalar» maddəsində bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə pulun sığorta təşkilatının hesablaşma hesabına daxil olduğu ana qədər həmin müqavilələrə hesablanmış sığorta haqları (mükafatları) göstərilir (hesablaşma qaydası üzrə sığorta haqlarının uçotu aparılır).

Sığorta təşkilatları balansının aktiv və passivinin «Törəmə (asılı) müəssisələrlə hesablaşmalar» maddəsində törəmə sığorta təşkilatları ilə cari hesablaşmaların (balanslar arası hesablaşmalar) məlumatları əks etdirilir. Əsas sığorta təşkilatlarının məlumatları törəmə təşkilatların məlumatları ilə cəmlənir (icmallaşdırılır). İcmal hesabatda göstərilən mədələrin qalıqları çıxarılır.

Təsərrüfatdaxili hesablaşmaları 79 saylı hesabda uçota alan sığorta təşkilatları bu hesab üzrə qalıq məbləğlərini də balansın 220-ci sətirində əks etdirməklə balans əlavə edilən izahat məktubunda ayrıca göstərilir.

«Büdcə ilə hesablaşmalar» maddəsində büdcəyə artıq ödənilmiş vergilər, rüsumlar və s. ödəmələr daxil edilməklə maliyyə və vergi orqanlarının sığorta təşkilatlarına borcları göstərilir.

«İddia tələbləri üzrə hesablaşmalar» maddəsində sığorta təşkilatlarının sığorta müqavilələri üzrə fiziki və hüquqi

şəxslərin etiraf etdikləri (məhkum edildikləri) iddia tələbləri və başqa iddialara görə məbləğlər əks olunur.

«Sair əməliyyatlar üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar» maddəsində sığorta təşkilatlarının vəsaitləri və ya bank kreditləri hesabına sığorta təşkilatı işçilərinə verilmiş ssudalar və borclar, sığorta təşkilatlarına dəymiş maddi və digər zərərlərin ödənilməsi və s. üzrə sığorta təşkilatı işçilərinin borcu göstərilir. Bu maddədə xüsusilə fərdi və kooperativ mənzil tikintisi, bağ evlərinin alınması və bağ sahələrinin abadlaşdırılması üçün verilən ssudalar, mənzil şəraitini yaxşılaşdırmaq və ya ev təsərrüfatı yaratmaq üçün gənc ailələrə verilən faizsiz ssudalar və s. əks etdirilir.

İşçilərə ssuda vermək üçün istifadə edilən bank kreditləri balansın passivinin ikinci bölməsində «İşçilər üçün bank kreditləri» maddəsində göstərilir.

«Sair debitorlarla hesablaşmalar» maddəsində təhtə-hesab şəxslərlə, malsatanlarla və podaratçılarla ödənilmiş sığorta məbləğləri ilə əlaqədar olmayan iddialar üzrə, həmçinin sığorta əməliyyatları ilə əlaqədar olmayan debitor borcların başqa növləri üzrə borclar göstərilir. Bu maddədə, həmçinin borcluluq tərəfindən qəbul edilmiş və ya məhkəmə, İqtisad məhkəməsi və ya başqa orqanların borcun ödənilməsi haqqında çıxarıqları qərarlarla təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə aid edilən cərimələr, peniyalar da əks etdirilir.

«Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları» maddəsində («Qısamüddətli qiymətli kağızlar» maddəsində əks etdirilənlərdən başqa) sığorta təşkilatının digər müəssisələrlə birgə fəaliyyəti üçün qısamüddətli (bir ildən çox olmayan müddətə) qoyuluşlar (investisiya) göstərilir.

Sığorta təşkilatının faktiki xərclər həcmində hüquqi və fiziki şəxslərdən aldıkları özəlləşdirmə çekləri öz dəyəri həcmində qısamüddətli maliyyə qoyuluşları hesab edilir. Özəlləşdirmə çeklərinin nominal dəyəri üzrə uçotu 010 N-li «Özəlləşdirmə çekləri» adlı balansarxası hesab açılmaqla aparılır.

«Qısamüddətli qiymətli kağızlar» maddəsində sığorta təşkilatlarının başqa müəssisələrin səhmlərinə, istiqrazlarına,

digər qiymətli kağızlarına dövlət və yerli kreditlərin faizli istiqrazlarına qısamüddətli investisiyalar göstərilir. Bu zaman istiqrazlar və başqa qiymətli kağızlar üzrə investisiyalar onların buraxılış şərtləri ilə müəyyən edilmiş ödənilmə müddəti bir ildən az olduğu halda göstərilir.

«Kassa», «Hesablaşma hesabı» və «Valyuta hesabı» maddələrində sığorta təşkilatının kassasında, banklarda olan hesablaşma və valyuta hesablarındakı pul vəsaiti qalığı göstərilir.

«Banklarda olan depozit hesablar» maddəsində bankların faizləri şəklində gəlir əldə etmək məqsədi ilə sığorta təşkilatlarının banklarda olan depozit hesablarında qoyduğu pul vəsaitləri əks etdirilir.

«Sair pul vəsaitləri» maddəsində sığorta təşkilatı tərəfindən 55 «Banklarda olan xüsusi hesablar» və 56 «Pul sənədləri və yolda olan köçürmələr» hesablarında nəzərdə tutulmuş məbləğlər göstərilir.

«Təkrarsığorta əməliyyatları üzrə hesablaşma tələbləri» maddəsində qəbul edilmiş və verilmiş təkrarsığorta riskləri üzrə sığorta təşkilatının tələbləri göstərilir. O cümlədən, bu maddədə sığorta risklərini təkrarsığortaya verən kimi iştirak edən sığorta təşkilatları təkrarsığortaya verilmiş müqavilələrə görə komissyon faiz mükafatı məbləği üzrə təkrarsığortaçının, həmçinin təkrarsığortaçı tərəfindən ödənilməli zərərlərin payları üzrə borclar əks olunur.

Təkrarsığortaçı kimi iştirak edən, yəni sığorta risklərini təkrarsığortaya qəbul edən sığorta təşkilatları bu maddədə riskləri təkrarsığortaya verəndən (sedəndən) alınmalı, hesablanmış sığorta mükafatları məbləğlərini göstərir.

«Sair dövrüyyə aktivləri» maddəsində balansın aktivindəki III bölmənin başqa maddələrində əks etdirilməyən, lakin bu maddəyə aid edilən məbləğlər qeyd olunur.

«Keçən illərin zərəri» maddəsində müəyyən edilmiş qaydada ödənilməli olan keçmiş illərin zərər məbləğləri göstərilir, «Hesabat dövrünün zərəri» maddəsində isə hesabat ili ərzində hesablanmış (yaranmış) balans zərərləri əks olunur.

«Nizamnamə (yığım) kapitalı» maddəsində təsisədiçi sənədlərə müvafiq olaraq sığorta təşkilatı təsisçilərinin təsis payları hesabına yaradılmış sığorta təşkilatının nizamnamə kapitalı göstərilir.

«Ehtiyat kapitalı» maddəsində sığorta təşkilatında qanunvericiliyə və təsisədiçi sənədlərə müvafiq yaradılan ehtiyat kapitalının qalığı göstərilir.

«Yığım və istehlak fondları» maddələrində sığorta təşkilatının sərəncamında qalan mənfəət hesabına təsisədiçi sənədlərə əsasən yaradılmış yığım və istehlak fondlarının, həmçinin bədbəxt hadisələrdən qarşısı alınma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi, sığorta edilmiş əmlakın itirilməsi və ya zədələnməsi üçün qanunvericiliyə müvafiq alınmış sığorta haqlarından sığorta təşkilatı tərəfindən yaradılmış ehtiyat əks olunur.

«Məqsədli maliyyələşmə və daxilolmalar» maddəsində məqsədli təyinatı olan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün başqa müəssisələrdən, fiziki şəxslərdən alınmış vəsaitlərin qalığı göstərilir.

«İcarə öhdəlikləri» maddəsində icarədar uzunmüddətli icarə şərtləri ilə ona verilmiş və 03 «Uzunmüddətli icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər» hesabında nəzərdə tutulmuş əsas vəsaitlərə görə hesablaşmaların vəziyyəti əks etdirilir.

«Təsisçilərlə hesablaşmalar» maddəsində sığorta təşkilatının təsisçilər qarşısında öhdəlikləri (Təsis payı, dividend məbləğləri) göstərilir.

«Keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti» maddəsində keçmiş hesabat illərinin bölüşdürülməmiş mənfəətinin qalığı, hesabat ili ərzində keçmiş hesabat illərinin bölüşdürülməmiş mənfəət qalığı hərəkətinin açılışı isə 5 N-li «Sığorta balansına əlavə» hesabat formasında əks etdirilir.

Hesabat dövrü üçün sığorta təşkilatının mənfəəti bruttoməbləgdə (brutto məbləğ-sığorta ödənişinin verilməsini təmin edən netto-stavka məbləği ilə sığorta müqavilələri üzrə sığorta haqlarının tarif dərəcələrində ifadə edilməklə və sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə başqa xərclərin cəmindən ibarətdir).

«Mənfəətin istifadəsi» maddəsində sığorta təşkilatları hesabat ili ərzində onların sərəncamında qalan xalis mənfəət hesabına müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə və müvafiq hesablamalara əsasən mənfəətin vergilərin ödənilməsinə və başqa ödəmələrinə yönəldilməsini əks etdirir. 81 sayılı «Mənfəətin istifadəsi» hesabının debetində uçota alınan mənfəətin istifadəsinin açılışı 2 N-li «Maliyyə nəticələri və onların istifadəsi haqqında» hesabat formasında əks etdirilir. İl qurtardıqdan sonra istifadə olunmuş mənfəətin məbləği qədər mənfəət azaldılır.

«Uzunmüddətli bank kreditləri» maddəsində banklardan alınmış uzunmüddətli (ödənilmə müddəti bir ildən çox), «Qısamüddətli bank kreditləri» maddəsində isə (ödənilmə müddəti bir ilə qədər) kreditlər üzrə banklarla razılaşdırılmış borclar, «Uzunmüddətli borclar» maddəsində isə başqa müəssisə və təşkilatlardan (banklardan başqa) alınmış uzunmüddətli (ödənilmə müddəti bir ildən çox), «Qısamüddətli borclar» maddəsində isə (ödənilmə müddəti bir ilə qədər) borclar üzrə məbləğlər göstərilir.

«Əməyin ödənişi üzrə kreditorlarla hesablaşmalar» maddəsində hesablanmış, lakin hələ ödənilməmiş əməyin ödənişi məbləğləri, «Sosial sığorta və təminat üzrə hesablaşmalar» maddəsində isə sığorta təşkilatı işçilərinin dövlət sosial sığortaya, pensiya təminatına ayırmalar üzrə borc məbləğləri əks etdirilir.

«Əmlak və şəxsi sığorta üzrə kreditorlarla hesablaşmalar» maddəsində əmlakın icbari və könüllü sığortası, habelə sığorta təşkilatı işçilərinin icbari və könüllü sığortası üzrə (sığorta təşkilatları sığortaçı olduğu halda) sığortanın başqa növləri üzrə haqlara görə borclar göstərilir.

Əməyin ödənilməsi və sığorta üzrə hesablaşmaları əks etdirən hesabların debet qalığı «Sair debitorlarla hesablaşmalar» maddəsində əks etdirilir.

«Büdcədən kənar ödənişlər üzrə kreditorlarla hesablaşmalar» maddəsində Azərbaycan Respublikası qanunlarına müvafiq sığorta təşkilatlarının büdcədən kənar fondlara və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara müvafiq dövlət

orqanlarına köçürülmüş digər xüsusi fondlara ayırmalar üzrə borclar, məsələn: avtomobil yollarından istifadə edənlərdən vergi və nəqliyyat vasitəsi sahiblərindən vergi və s. üzrə borclar, «Büdcə ilə hesablaşmalar» maddəsində isə balansın passiv hissəsində sığorta təşkilatı işçilərindən tutulan gəlir vergisi də daxil olmaqla büdcəyə köçürülməli məbləğlərin borc qalığı, «Sair kreditorlarla hesablaşmalar» maddəsində «Kreditorlarla hesablaşmalar» qrupunun başqa maddələrində əks etdirilməyən hesablaşmalar üzrə sığorta təşkilatlarının borcu göstərilir.

«Təkrar sığorta əməliyyatları üzrə hesablaşma öhdəlikləri» maddəsində qəbul edilmiş və verilmiş təkrarsığorta riskləri üzrə sığorta təşkilatının öhdəlikləri, o cümlədən, bu maddədə sığorta risklərini təkrarsığortaya verənlər kimi iştirak edən sığorta təşkilatları (sedentlər) hesablanmış sığorta haqları (mükafatları) məbləğini, təkrarsığortaçı kimi fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları bu maddədə sedentin xeyrinə hesablanmış komissiyon faiz mükafatı məbləğlərini, həmçinin qüvvədə olan qaydalara müvafiq «Gələcək dövrlərin gəlirləri» (83 N-li hesab) hesabında nəzərdə tutulan digər məbləğlərin qalıqları göstərilir.

«Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar» maddəsində Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan normativ sənədlərə müvafiq işlərin aparılması xərclərinə bərabər miqdarda daxil etmək məqsədi ilə sığorta təşkilatının ehtiyata keçirdiyi vəsaitlərin qalıqları göstərilir.

«Sair qısamüddətli passivlər» maddəsində balansın passivinin IV bölməsinin başqa maddələrində əks etdirilməyən qısamüddətli passivlərin məbləğləri əks olunur.

Balansda hesablaşmalar əks etdirilən mühasibat uçotu hesabları üzrə qalıqlar açıq şəkildə aktivdə-debet qalığı, passivdə-kredit qalığı olan analitik uçot hesablarının qalıqları göstərilir.

Maliyyə nəticələri və onların istifadəsi haqqında hesabat (2 №-li forma-sığortaçı). "Sığorta haqları (mükafatları)" maddəsində sığorta təşkilatının bağladığı

müqavilələr üzrə həqiqi daxil olmuş sığorta haqlarının (mükafatlarının) məbləği, həmcinin təkrarsığortaya qəbul edimiş risklər üzrə haqların (mükafatların) məbləği göstərilir.

"Sığorta ehtiyatlarının qaytarılması" maddəsinə sığortaçı tərəfindən sığorta ödənişlərinə yönəldilən sığorta ehtiyatlarının qaytarılması (azaldılması) məbləğləri əks etdirilir.

"Sığorta ehtiyatlarının investisiyaya qoyulmasından əldə edilən gəlirlər" maddəsində sığorta ehtiyatlarının uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə qoyuluşları şəklində investisiyaya qoyulmasından sığorta təşkilatının hesabat dövründə aldığı həqiqi gəlir məbləği göstərilir.

"Sığorta fəaliyyətindən əldə edilən sair gəlirlər" maddəsində riskləri təkrarsığortaya verən sığorta təşkilatları yəni sedentlər aşağıdakıları göstərilər: təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə alınmış komissyon faiz mükafatları məbləğlərini, təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə tutulmuş mükafat ehtiyatlarına görə borc məbləğləri yəni təkrarsığortaçıya verildikdə yaranmış mükafat ehtiyatı. Təkrarsığortaçı kimi fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları "Sığorta fəaliyyətindən əldə edilən sair gəlirlər" sətirində depozitə qoyulmuş ödənilmiş borc məbləğlərini, riskləri təkrarsığortaçıya verəndən (sedentən) daxil olmuş mükafat ehtiyatlarının faiz məbləğlərini göstərilir.

"Sair gəlirlər" maddəsində hesabatın başqa gəlir mədələrində göstərilməyən gəlir və daxi olmaların bütün növləri göstərilir.

"Sığorta ödənişləri" maddəsində hesabat dövründə bütün sığorta növləri üzrə həqiqi verilmiş ödənişlər göstərilir.

"Sığorta ehtiyatlarına ayırmalar" maddəsində hesabat dövründə bütün sığorta növləri üzrə həqiqi verilmiş ödənişlər göstərilir.

"Sığorta ehtiyatlarına ayırmalar" maddəsində sığorta müqavilələri üzrə ödənişlərin verilməsini təmin etmək üçün sığorta təşkilatı tərəfindən yaradılmış sığorta ehtiyatlarına sığorta haqlarından ayırmalar göstərilir.

"Sığorta edilmiş əmlakın bədbəxt hadisələr nəticəsində itirilməsi və zədələnməsinin qarşısını alma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün ehtiyatlara ayırmalar" maddəsində qanun-

vericiliyə müvafiq təbii fəlakətlərin, bədbəxt hadisələrin və s. baş verməsinin qarşısını alma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün müəyyən edilmiş sığorta haqqlarından ayırmalar göstərilir.

"İşlərin aparılması xərcləri" maddəsində sığorta əməliyyatlarının aparılması, sığorta müqavilələrinin rəsmiləşdirilməsi, sığorta təşkilatlarının idarə olunması, həmçinin qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq sığorta xidmətləri dəyərində daxil edilən xərclərin başqa növləri ilə əlaqədar sığorta təşkilatının xərcləri göstərilir.

"Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər" maddəsində təkrarsığortaçı kimi fəaliyyət göstərən yəni sedentlər, depozitə qoyulmuş mükafat borclarının ödənilmiş məbləğləri, təkrarsığortaya verilmiş risklər üzrə mükafat ehtiyatlarına hesablanmış faiz məbləğləri göstərilir. Təkrarsığortaçı kimi fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları "Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər" maddəsində: təkrarsığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə zərər hissələrinin (paylarının) ödəniş məbləğləri; təkrarsığortaya qəbul edilmiş müqavilə üzrə təkrarsığortaya verənə-sedentə ödənilmiş komissiyon və broker faiz mükafatları məbləğləri; təkrarsığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə depozitə qoyulmuş faiz məbləğlərini göstərir.

"Sair xərclər" maddəsində ödənilmiş cərimələrin, peniyaların, dəbbəlmə pulunun və başqa iqtisadi sanksiyaların, valyuta hesabları və xarici valyuta əməliyyatları üzrə məzənnə fərqləri; təbii fəlakətlərdən zərərlərin, borcların və debitor borcların silinməsindən itkilər; qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq maliyyə nəticələrinə aid edilən sair itkilər və xərclər göstərilir.

"Balans mənfəəti (gəliri)" maddəsində 009 və 017-ci sətir məlumatların fərqi kimi təyin edilən, hesabat ilinin əvvəlində artan yekunla sığorta təşkilatının mənfəəti (gəliri) göstərilir.

"Balans zərəri" maddəsində 017 və 009 sətir məlumatlarının fərqi kimi təyin edilən, ilin əvvəlindən artan yekunla sığorta təşkilatının zərəri göstərilir.

Balansın "Mənfəətdən istifadə" bölməsində mənfəətin istifadəsinin əsas istiqamətləri üzrə məbləğlərin şifr açılışı

göstərilir. Mənfəət hesabına büdcəyə mənfəətdən çatası vergi və başqa tədiyyələrin məbləğləri: yığım və istehlak fondlarının yaradılmasına ayırmalar; o cümlədən; quvvədə olan qanunvericiliyə əsasən büdcəyə ödəmələr üzrə xərclər (cərimə sanksiyaları, mənfəətin əsas olmadan aşağı salınması və ya digər vergi ödəyici obyektlərinin sayının azaldılması, büdcəyə keçirilməli cərimə sanksiyalarının digər növləri). 220 və 230-cu sətirlərdə təsisədiçi sənədlərdə yaradılması nəzərdə tutulan fondlara ayırmalar göstərilir. Əks halda sığorta təşkilatları 220 və 230-cu sətirlərdə xalis mənfəət hüdudunda və bu mənfəət hesabına çəkilən müvafiq xərcləri və itkiləri yəni mənfəətdən vergi üzrə büdcə ilə hesablaşmalardan sonra sığorta təşkilatının sərəncamında qalan gəlirlər, kapital qoyuluşları xüsusiyyəti daşıyan xərclər müstəsna olmaqla əks etdirilir.

"Büdcəyə ödəmələr" bölməsində bütün mənbələr hesabına sığorta təşkilatı tərəfindən büdcəyə köçürülən ödəmələr göstərilir.

"Mənfəətdən vergi" üzrə güzəştlər hesablandıqda nəzərə alınan itkilər və xərclər" bölməsində xalis mənfəətə güzəşt hesablandıqda qəbul edilən itki və xərclərin məbləğləri göstərilir.

Sığorta təşkilatının balansına əlavə(5 №-li forma-sığortaçı). "Müəssisənin xüsusi kapitalı və fondların hərəkəti" bölməsində sığorta təşkilatının nizamnamə kapitalı həcmində əlavə və ehtiyat kapitalının, uçot siyasəti ilə qəbul edilmiş və təsisədiçi sənədlərə müvafiq olaraq yaradılmış ehtiyat və digər fondlarının (sığorta ehtiyatlarından başqa), həmçinin məqsədli maliyyələşmə və daxil-olmaların hərəkəti əks etdirilir.

"Ehtiyat fondu" maddəsində təsisədiçi sənədlərə və qanunvericiliyə müvafiq olaraq yaradılmış ehtiyat fondları vəsaitlərinin hərəkəti göstərilir.

"Yığım fondu" və "İstehlak fondu" maddələrində təsisədiçi sənədlərə müvafiq olaraq sığorta təşkilatı tərəfindən onun sərəncamında qalan mənfəət hesabına yaradılmış yığım və istehlak fondlarının vəsaitləri göstərilir.

Sığorta təşkilatları tərəfindən 5 №-li formanın 1-ci bölməsinin 2-ci yarım bəndinə nəzərə alınmayan məqsədli maliyyələşmələr üzrə fondların hərəkəti 110 və 120-ci sətirlərdə əks etdirilir.

"Nizamnamə kapitalı" maddəsinə 4 və 5-ci sütunlarında təsisədiçi sənədlərdə müvafiq dəyişikliklər edildikdən sonra sığorta təşkilatının nizamnamə kapitalının artma və ya azalma məbləği göstərilir.

"Debitor və kreditor borclar" bölməsində hesablaşmaları uçota alan hesablarda uçota alınan sığorta təşkilatının debitor və kreditor borclarının vəziyyəti əks etdirilir. Bu zaman qısa müddətli borclara ödəmə müddəti bir ilə qədər olan, uzun müddətli borclara isə ödəmə müddəti bir ildən çox olan borclar aid edilir.

"Qeyri-maddi aktivlərin tərkibi" bölməsində sığorta təşkilatına məxsus olan qeyri-maddi aktivlərin tərkibi (açıq şəkildə) əks etdirilir.

"İxtiralar və analoji obyektlərin intellektual (sənaye) mülkiyyəti hüququ" maddəsində istehsalın sirrini ("nou-hau"-ları, proqram məhsullarını və s.) təşkil edən ixtiralarla, texniki, təşkilati və komersiya məlumatlarına olan hüquqi dəyəri göstərilir.

"Təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqları" maddəsində hüquqi cəhətdən istifadə edilən torpaq sahələrinin, bina və avadanlıqların dəyəri göstərilir.

"Təşkilatçılıq xərcləri" maddəsində sığorta təşkilatının dövlət qeydiyyatından keçməsi, təsisədiçi sənədlərə müvafiq olaraq iştirakçıların nizamnamə kapitalına qoyuluşları üzrə sığorta təşkilatının yaradılması, müvafiq fəaliyyət növünə dair lisenziyalar, inhisar hüququ və imtiyazları daxil olmaqla əlaqədar xərclər əks etdirilir.

Sığorta təşkilatının fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar xərclər, o cümlədən təsisədiçi və digər sənədlərin yenidən işlənməsi (fəaliyyət növünün dəyişdirilməsi, vəzifəli şəxslərin imza nümunələrini dəyişdirilməsi və s.), yeni ştamp və möhürlərin hazırlanması və bu kimi xərclər 20 "İşlərin aparılması xərcləri" hesabının debeti üzrə uçota alınır. Mülkiyyət forma-

sını dəyişdirmiş sığorta təşkilatları tərəfindən yuxarıda göstərilən xərcələr sığorta təşkilatının sərəncamında qalan mənfəət hesabına aparılır.

"Əsas vəsaitlərin hərəkəti" bölməsinin "Əsas vəsaitlər" yarım bölməsində əsas fondların vahid təsnifatına uyğun sığorta təşkilatının mövcud əsas vəsaitlərinin hərəkəti göstərilir.

Yarım bölmədə icarəyə və ya əvəzsiz olaraq verilmiş, həmçinin hərəkətdə olmayan (ehtiyat kimi saxlanılan və s.) ayrı-ayrı əsas vəsaitlər də daxil olmaqla sığorta təşkilatının balansında olan bütün əsas vəsaitlər ilk dəyəri ilə əks etdirilir.

"Əsas vəsaitlərin hərəkəti" bölməsinin 4-cü "Daxil olmuşdur" sütunda uçota alınmayan, nağd pula alınmış, dövriyyə vəsaitlərinin tərkibindən əsas vəsaitlərin tərkibinə keçmiş, həmçinin digər müəssisə və təşkilatlardan əvəzsiz olaraq alınmış (giriş balansı dəyişməyən hallarda) vəsaitlər də daxil olmaqla hesabat ilində bütün mənbələrdən (bank kreditləri hesabına alınanlar da daxil olmaqla) daxil olmuş əsas vəsaitlər əks etdirilir.

"Əsas vəsaitlərin hərəkəti" bölməsinin 5-ci "Çıxarılmışdır" sütunda artıq və istifadə olunmayan vəsaitlərin satılması, əsas vəsaitlərin tərkibindən dövriyyə vəsaitlərinin tərkibinə keçən, digər müəssisələrə əvəzsiz olaraq verilən, köhnəlmə, təbii fəlakət və qəza nəticəsində, həmçinin yenidən quraşdırma, yeni tikinti və digər səbəblərlə əlaqədar olaraq ləğv edilən əsas vəsaitlər də daxil olmaqla hesabat ilində təsərrüfatdan çıxan bütün əsas vəsaitlərin dəyəri (köhnəlmə çıxılmadan) əks etdirilir.

"Əsas vəsaitlərin yekunu" sətirində ayrı-ayrılıqda, sətirlər üzrə istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı əsas vəsaitlərin hərəkəti üzrə göstərilənlərin cəmi əks etdirilir.

İstehsal təyinatlı əsas vəsaitlər maddi istehsal sferasına aid edilən fəaliyyətlə əlaqədar olan əsas vəsaitlərdir.

"Əsas vəsaitlərin hərəkəti" bölməsinin 2-ci "Başa çatdırılmamış tikinti" yarım bölməsində 08 "Kapital qoyuluşları" hesabında uçota alınan podrat üsulu ilə aparılan tikinti obyektləri üzrə, həmçinin digər əsas vəsaitlərin əldə olunma-

sına görə sığorta təşkilatının məsrəflərinin hərəkəti əks etdirilir.

Yarımbölmənin 4-cü "Daxil olmuşdur" sütünunda obyektlərin tikintisi üzrə (podrat təşkilatlardan qəbul edilmiş və ödənilmiş) və əsas vəsaitlərin əldə edilməsinə sığorta təşkilatının çəkdiyi xərclər göstərilir.

Yarımbölmənin 5-ci "Çıxarılmışdır" sütünunda isə istismara verilmiş tikinti obyektlərinin və əldə edilmiş əsas vəsaitlərin dəyəri, həmçinin əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan silinmiş məsrəflər əks etdirilir.

"Əsas vəsaitlərin hərəkəti" bölməsinin "Arayış" yarımbölməsində aşağıdakılar göstərilir. 530-cu sətir üzrə sığorta təşkilatının digər müəssisələrə icarəyə verdiyi ayrı-ayrı əsas vəsaitlərin dəyəri əks etdirilir.

"Maliyyə qoyuluşları" bölməsində 06;07;57;58 və 59 sayılı hesablarda uçota alınan sığorta təşkilatının uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının tərkibi açıqlanır.

"Maliyyə qoyuluşları" bölməsinin "Başqa müəssisələrinin pay və səhmləri" maddəsində sığorta təşkilatının ölkə ərazisində yaradılan digər müəssisələrin (o cümlədən törəmə müəssisələrinin) Azərbaycan Respublikası sərhədlərindən kənarda olan kapitalı və s. əks etdirilir.

"İstiqrazlar və başqa qiymətli kağızlar" maddəsində dövlət və yerli borcların faizli istiqrazlarına, habelə digər buna oxşar qiymətli kağızlara qoyulan məbləğlər (investisiyalar) göstərilir.

"Verilmiş borclar" maddəsində sığorta təşkilatının digər müəssisələrə verdiyi borclar göstərilir.

"Sairləri" maddəsində sığorta təşkilatlarının Azərbaycan və xarici valyutalarla depozitlərlə qoyduqları vəsaitlər (bankdakı depozit hesablara və s.), habelə 06;07;57;58 və 59 sayılı hesablarda uçota alınan sığorta təşkilatının digər təyinatlı investisiyaları göstərilir.

"Sosial göstəricilər" bölməsində ayrı-ayrı sosial göstəricilər əks etdirilir.

"Sosial ehtiyaclara ayırmalar: sosial sığorta fonduna; sosial sığorta fonduna; tibbi sığortaya ayırmalar" maddəsində

dövlət sosial müdafiə fondu vəsaitlərinin yığılı və istifadəsi, əks etdirilir.

750-763-cü sətirlərdə işçilərin orta siyahı sayı və istehlaka yönəldilən vəsaitlər göstərilir. Bu sətirlər doldurularkən Respublika Statistika komitəsinin təlimatları əldə rəhbər tutulur.

"Uzunmüddətli investisiya və maliyyə qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üzrə vəsaitlərin hərəkəti" bölməsində sığorta təşkilatının xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərinin mövcudluğu və onlardan kapital qoyuluşlarına və digər uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarına istifadə edilməsi göstərilir.

"Hesabat ilinin əvvəlinə qalıq" sütununda 810-cü sətirdə 02 "Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi", 05 "Qeri-maddi aktivlərin köhnəlməsi", 88 "Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)", 92 "Uzunmüddətli bank kreditləri" və s. hesabları üzrə qalıq deyil, istifadə olunmamış xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlər əks etdirilir (yəni əvvəlki ildə olan mənbələrin məbləğləri və kapital qoyuluşlarına və digər uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarına örtülməmiş məsrəflər) əks etdirilir.

"Hesabat dövründə hesablanmışdır" sütununda ilin əvvəlindən artan yekunla istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı əsas vəsaitlərin tam bərpasına amortizasiya ayırmaları, qeyri maddi aktivlərin köhnəlməsi, yığım fondlarına və sığorta təşkilatının sərəncamında qalan və uzunmüddətli qoyuluşların maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi yönəldilən mənfəət; idarə və ya başqa müəssisələrdən alınmış borc vəsaitləri; daxil olmuş büdcə təsisatları, büdcədən kənar fondlardan təsisatlar, tikintidə pay iştirakı qaydasında vəsaitlər və s. göstərilir.

"Hesabat dövründə istifadə edilmişdir" sütununda 04 "Qeyri maddi aktivlər", 06 "Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları" və 08 "Kapital qoyuluşları" hesablarının debetləri üzrə hesabat dövründə faktiki yol verilmiş məsrəfləri və qoyuluşları nəzərə almaqla xüsusi və cəlb edilmiş vəsait mənbələrinin bölüşdürülməsi üzrə məlumatlar əks etdirilir. Bu zaman gələcəkdə uzunmüddətli qoyuluş proseslərini həyata keçirmək üçün mənbələrin növünü və miqdarını təyin edərək (6-cı sütun), birinci növbədə kapital qoyuluşlarının örtülməsi üçün

əsas vəsaitlərin bərpasına amortizasiya ayrımalarını, qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi üçün isə onların köhnəlməsini nəzərə almaq lazımdır.

"Hesabat ilinin axırına qalıq" sütunun məbləğləri 3 və 4-cü sütunların məlumatlarını toplayaraq onlardan 5-ci sütunun məlumatlarını çıxmaqla müəyyən edilir. 5-ci sütunun yekun məbləği ya 3 və 4-cü sütunların məbləğlərinə bərabər olmalı, ya da onlardan az olmalıdır.

"Uzunmüddətli investisiya və maliyyə qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üzrə vəsaitlərin hərəkəti" bölməsinin 813, 824, 825 və s. sətirlərinin 5-ci sütunun məlumatları, bir qayda olaraq, "Müəssisənin xüsusi kapitalı və fondların hərəkəti" bölməsinin müvafiq sətirlərinin 6-cı sütununda göstərilmiş məlumatlardan az olmalıdır.

Sığorta təşkilatlarının mühasibat hesabatının tərkibinə «Sığorta təşkilatının mühasibat balansı», «Maliyyə nəticələri və onların istifadəsi haqqında» və «Sığorta təşkilatının mühasibat balansına əlavə» hesabatları ilə yanaşı aşağıdakı hesabatlarda daxil edilir:

«Sığorta təşkilatının nizamnamə kapitalında, təsisçilər sırasında və s. dəyişikliklər haqqında» hesabat – 16/01 sayılı forma hesabat;

Bu hesabatda ödənilmiş nizamnamə kapitalı, o cümlədən təsis payının pul və əmlak dəyəri, ştat işçilərinin və sığorta agentlərinin sayı, sığorta təşkilatlarının rəhbərləri, təsisçiləri və onların sırasında edilmiş dəyişikliklər, habelə filyallar haqqında məlumatları özündə əks etdirir;

«Pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsi haqqında» 15 №-li forma hesabat;

Bu hesabat formasında sığorta təşkilatı tərəfindən sığorta ehtiyatlarından, öz vəsaitindən və bölüşdürülməmiş mənfəətdən əlavə gəlir əldə etmək məqsədi ilə investisiyaya yönəldilən pul vəsaitləri haqqında məlumatları əhatə etməklə, pul vəsaitlərinin hansı müəssisə, təşkilat və ya obyektə yönəldilməsi, investisiyanın təyinatı, müqavilələrin müddəti,

hesablanmış dividend məbləğləri və onların alınması, hesabat dövrünün sonuna qalıq, hesablaşma hesabında və kassada olan pul vəsaitlərinin qalıqları göstərilir;

Auditor yoxlamasının rəyi;

Sığorta təşkilatlarında «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 54-cü maddəsinə müvafiq hər hesabat ilinin yekunu üzrə onun seçdiyi sərbəst auditor tərəfindən maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyəti yoxlanılır.

Auditor tərəfindən təsdiqlənmiş, sığorta təşkilatının illik maliyyə – təsərrüfat fəaliyyəti barədə hesabat müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (Maliyyə Nazirliyinə) təqdim edilir və mətbuatda dərc olunur.

Mühasibat hesabatının nəşri zamanı sığorta təşkilatının tam adı, onun təşkilati-hüquqi forması, hesabat dövrü, ölçü vahidi, mühasibat hesabatını imzalayan vəzifəli şəxslərin soyadları, adları və vəzifələri göstərilməlidir.

Habelə illik balansın və maliyyə nəticələrinə dair hesabatın nəşrində müstəqil auditor tərəfindən keçirilmiş mühasibat hesabatın auditinin nəticələri barədə məlumat, auditor firmasının tam adı, sərbəst auditorun soyadı, adı və atasının adı, auditor fəaliyyətinin icrasına lisenziyanın növü və nömrəsini, auditor rəyinin tarixi göstərilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə sığortaçılar tərəfindən nəzarət qaydasında aşağıdakı hesabatlar (yuxarıda qeyd olunan hesabatlarda daxil olmaqla) təqdim olunur:

Sığortaçıların aktivləri və öhdəliklərinin normativ nisbətlərinin hesablanmasına dair -03/17 sayılı hesabat;

Bu hesabatda sığortaçının aktivlərinin hesabat dövrünün yekunu götürülmüş öhdəliklərinə nisbətinin müqayisəli təhlilini özündə əks etdirir.

Sığorta ehtiyatlarının ümumi məbləğlərinə dair -14 sayılı hesabat;

38 №-li «Birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları (mükafatları)», 34 №-li «Təkrar sığortaya qəbul edilən risklər üzrə alınmış sığorta mükafatları və mükafatlar portfeli», 22 №-li «Birbaşa sığorta ödənişləri» və 24 №-li «Təkrar sığortaya qəbul edilmiş risklər üzrə verilmiş zərərlər hissəsinin ödənilməsi» üzrə hesabların açılışına dair hesabat;

Bu hesabatda sığorta və təkrar sığorta müqavilələri üzrə sığortaçının hesabına daxil olan sığorta və təkrar sığorta haqları və baş vermiş sığorta hadisələri üzrə sığorta təşkilatları tərəfindən verilmiş sığorta ödənişləri (hər bir sığorta növü üzrə ayrılıqda göstərməklə) artan yekunla rəsmiləşdirilir.

20 №-li hesab üzrə «İşlərin aparılmasına dair» hesabat;

Bu hesabatda qanunvericiliklə müəyyən olunmuş normativlərə, təsdiq olunmuş ştat cədvəllərinə və sığorta qaydaları üzrə tarif dərəcələrində sığorta fəaliyyəti ilə bağlı işlərin aparılması üçün nəzərdə tutulmuş və faktiki xərclənmiş pul vəsaitləri göstərilir.

1-sığorta №-li sığortaçının fəaliyyəti haqqında «Dövlət Statistika hesabatı»; Bu hesabatda hesabat dövrünün yekunu üzrə sığorta təşkilatının bütün maliyyə fəaliyyətinin göstəriciləri əks olunur.

Bağlanmış sığorta müqavilələri və sığortaçının öz vəsaiti haqqında – 6 №-li forma hesabat; Bu hesabatda isə sığorta təşkilatının rüb ərzində bağladığı birbaşa sığorta müqavilələri üzrə göstəricilər (müqavilələrin sayı, ümumi sığorta riski, hesablanmış və alınmış (təkrar sığorta haqları çıxılmaqla) ümumi sığorta haqqı) və sığortaçının öz vəsaiti (artan yekunla) göstərilir.

Təkrar sığorta əməliyyatları haqqında – 7 №-li forma hesabat;

Bu hesabatda təkrar sığorta risklərini qəbul edən təkrar sığortaçıların adı, fəaliyyət göstərdiyi ölkə, təkrar sığorta müqaviləsinin forması, təkrar sığorta müqavilələrinin sayı və

ümumi sığorta riski və bu müqavilələr üzrə ümumi sığorta haqları, sığorta təşkilatının sığorta və təkrar sığorta müqavilələri ilə qəbul etdiyi sığorta riskləri üzrə «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən olunmuş normativlərə əsasən, sığortaçının bir müqavilə üzrə öz maliyyə imkanları xaricində olan sığorta risklərinin təkrar sığortaya verilməsini əks etdirir. Hesabatda təkrar sığorta əməliyyatlarında iştirak edən hər bir müqavilə üzrə sığortaçının və təkrar sığortaçıların (daxili və xarici) öhdəlikləri və təkrar sığorta müqavilələri üzrə sığortaçıya çatacaq hesablanmış komisyon mükafat və sığorta ödənişlərində təkrar sığortaçıların payı əks olunur.

Eyni zamanda bu hesabatda sığorta təşkilatının digər sığortaçılardan sığorta təminatına qəbul etdikləri təkrar sığorta müqavilələri üzrə öhdəlikləri əks etdirilir.

Sığorta ehtiyatlarının yaradılması haqqında hesabatlar;

Sığorta təşkilatları mühasibat hesabatını vergi və müvafiq İcra hakimiyyəti orqanlarına qanunvericiliklə müəyyən olunmuş müddətlərdə təqdim edir (rüblük hesabat – rüb başai çatdıqdan sonra 30 gün müddətində, illik hesabat – hesabat ilindən sonra 90 gün müddətində);

Sığorta nəzarət orqanına sığorta təşkilatı maliyyə hesabatı ilə bərabər aşağıdakı statistik hesabatı da təqdim edir:

_____ sığorta təşkilatının _____ (artan yekunla) ərzində fəaliyyətin əsas göstəriciləri barəsində təcili məlumat – 1- S forması;

1-S forması sığorta təşkilatları tərəfindən hər rüb təqdim olunan təcili statistik hesabat formasıdır, rüb bitdikdə gələn ayın 5-dən gec olmayaraq verilir.

Bu hesabatda artan yekunla hesabat dövründə birbaşa sığorta müqavilələri üzrə sığorta haqları (mükafatları) və sığorta ödəmələri üzrə məlumatlar göstərilməlidir.

Hesabatda göstəricilər ayrı-ayrı qeyd olunur:

könüllü sığorta – ümumi;

Bunlar daxil olmaqla: həyatın sığortası;

qeyri-həyat sığortası;

şəxsi (həyatın sığortasından başqa);

əmlak (yanğın) sığortası;

məsuliyyət sığortası;

İcbari sığorta.

SİĞORTA TƏŞKİLATININ MÜHASİBAT BALANSI

(Forma 1- sığorta edən)

Aktiv		Passiv	
Bölmə	Aktivin bəndləri	Bölmə	Passivin bəndləri
I	Əsas vəsaitlər və dövrüyyə-dənkənar aktivlər Əsas vəsaitlər Qeyri maddi aktivlər Başa çatdırılmamış kapital qoyuluşları Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları Uzunmüddətli qiymətli kağızlar Təsisçilərlə hesablaşmalar Sair dövrüyyə-dənkənar aktivlər	I	Xüsusi vəsaitlərin mənbələri Nizamnamə kapitalı Əlavə kapital Ehtiyat kapitalı Yığım fondları İstehlak fondları Sosial sferalar fondu Keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti Məqsədli maliyyələşdirmələr və daxilolmalar İcarə öhdəlikləri Mənfəət: Hesabat dövrünün İstifadə edilmiş Hesabat ilində bölüşdürülməmiş mənfəət
II	Material qiymətliləri və məsrəflər Materiallar Azqiymətli və tez köhnələn əşyalar Gələcək dövr xərcləri	II	Sığorta ehtiyatları Qazanılmamış müka-fətlərin ehtiyatı Həyat sığortası üzrə ehtiyatlar Zərərlər ehtiyatı və başqa texniki ehtiyatlar
III	Pul vəsaitləri, hesablaşmalar və sair aktivlər Debitorlarla hesablaşmalar: birbaşa sığorta üzrə; asılı təşkilatlarla;	III	Uzunmüddətli passivlər Uzunmüddətli bank kreditləri Uzunmüddətli borclar

	büdcə ilə; iddia tələbləri üzrə; sair əməliyyatlar üzrə işçi heyəti ilə; sair debitorlarla		
	Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları Qısa müddətli qiymətli kağızlar Pul vəsaitləri: kassa; hesablaşma hesabı; valyuta hesabı; banklarda depozit hesabları; sair pul vəsaitləri; Təkrar sığorta əməliyyatları üzrə hesablaşma tələbləri Sair dövrüyyə aktivləri	IV	Hesablaşmalar və sair passivlər Qısamüddətli bank kreditləri Qısamüddətli borclar Kreditorlarla hesablaşmalar: əməyin ödənilməsi üzrə; sosial sığorta və təminat üzrə; əmlak və şəxsi sığorta üzrə; asılı təşkilatlarla; büdcədən kənar ödəmələr; büdcə ilə; sair kreditorlarla Təkrar sığorta əməliyyatları üzrə hesablaşma öhdəlikləri Təsisçilərlə hesablaşmalar Gələcək dövr gəlirləri Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar Sair qısamüddətli passivlər
	Zərərler: keçmiş illərin; hesabat ilində;		
	B A L A N S	.	B A L A N S

**SİĞORTA TƏŞKİLATININ GƏLİR VƏ ZƏRƏRLƏRİ
HAQDA HESABAT**

(«Maliyyə nəticələri və onların istifadəsi haqqında hesabat»Forma 2-sığortaçı)

Göstəricinin adı	Göstəricinin adı
GƏLİRLƏR	XƏRCLƏR
1.Sığorta haqları (təkrar sığorta haqları daxil olmaqla); 2.Sığorta ehtiyatlarının qaytarılması; 3.İnvestisiya qoyuluşlarından əldə edilmiş gəlirlər; 4.Təkrar sığortaya verilmiş müqavilələr üzrə alınmış ödəniş məbləği; 5.Təkrar sığortaya verilmiş müqavilələr üzrə alınmış komissiyon və broker faiz mükafatlarının məbləği; 6.Sair gəlirlər	1.Sığorta ödənişləri və sığorta məbləği; 2.Sığorta ehtiyatlarına ayırmalar; 3.Təkrar sığortaya verilmiş təkrar sığorta haqları (mükafatları); 4.Qarşısılınma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün ehtiyatlara ayırmalar; 5.İşlərin aparılması xərcləri; 6.Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər;
Balans mənfəəti (Gəlirlər-xərclər)	

SİĞORTA TƏŞKİLATININ BALANSINA ƏLAVƏ
(5N-li forma)

SİĞORTA TƏŞKİLATININ XÜSUSİ KAPİTALI VƏ
FONDLARIN HƏRƏKƏTİ

FONDLARIN ADLARI	İlin əvvəlinə qalıq	Hesabat dövründə daxil olmuş	Hesabat Dövründə xərclənmiş	İlin axırına qalıq
Nizamnamə kapitalı				
Əlavə kapital				
Ehtiyat kapitalı				
Ehtiyat fondları				
Keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti				
Yığım fondları – cəmi				
Sosial sferaların vəsaiti fondu				
Büdcədən məqsədli maliyyələşmə				
Büdcədən və sahələrarası büdcədən kənar Fondlardan məqsədli maliyyələşmə və daxilolmalar				
II. SAİR FONDLAR VƏ EHTİYATLAR				
İstehlak fondları				
Qarşıdakı xərclər və ödəmələr				
Şübhəli borclar üzrə ehtiyatlar				

A R A Y I Ş

Göstəricilərin adları	Büdcədən	Sahələr və sahələrarası fondlardan
Alınmışdır :		
kapital qoyuluşdan maliyyələşməsinə		
elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşmələrinə		
zərərlərin ödənilməsinə		
sosial inkişafa		
Sair məqsədlərə		

BORC VƏSAİTLƏRİNİN HƏRƏKƏTİ

Göstəricilərin adları	İlin əvvəlinə qalıq	Alınmışdır	Ödənilmişdir	İlin axırına qalıq
Uzunmüddətli bank kreditləri				
o cümlədən vaxtında ödənilməyənlər				
Uzunmüddətli borclar				
o cümlədən vaxtında ödənilməyənlər				
Qısamüddətli bank kreditləri				
o cümlədən vaxtında ödənilməyənlər				
İşçilər üçün bank kreditləri				
o cümlədən vaxtında ödənilməyənlər				
Qısamüddətli borclar				
o cümlədən vaxtında ödənilməyənlər				

DEBİTOR VƏ KREDİTOR BORCLARI

Göstəricilərin adları	İlin əvvəlinə qalıq	Yaranan borclar	Ödənilən borclar	İlin axırına qalıq
Debitor borclar :				
Qısamüddətli				
o cümlədən vaxtı keçmiş				
Uzunmüddətli				
o cümlədən vaxtı keçmiş				
Kreditor borclar :				
Qısamüddətli				
o cümlədən vaxtı keçmiş				
Uzunmüddətli				
o cümlədən vaxtı keçmiş				
Təminatlar :				
Alınmış				
Verilmiş				

QEYRİ-MADDİ AKTİVLƏRİN TƏRKİBİ

Qeyri-maddi aktivlərin növləri	İlin əvvəlinə	İlin axırına
İxtira və analogi obyektlərin intellektual (sənaye) mülkiyyət hüququ		
Təbii ehtiyatdan istifadə etmək hüququ		
Təşkilati xərclər		
Sairlər		

ƏSAS VƏSAİTLƏRİN HƏRƏKƏTİ

Göstəricilərin adları	İlin əvvəlinə qalıq	Daxil olmuşdur	Çıxarılmışdır	İlin axırına qalıq
I. ƏSAS VƏSAİTLƏR				
Binalar				
Qurğular				
Ötürücü qurğular				
Maşınlar və avadanlıqlar				
Nəqliyyat vasitələri				
Alətlər, istehsalat və təsərrüfat avadanlığı				
İş heyvanları				
Məhsuldar malqara				
Çoxillik əkmələr				
Əsas vəsaitlərin başqa növləri				
Yekunu				
o cümlədən:				
İstehsal təyinətli				
qeyri-istehsal təyinətli				
II. Başa çatdırılmamış tikinti				

A R A Y I Ş

Göstəricilərin adları	İlin əvvəlinə	İlin sonuna
İcarəyəverilən əsas vəsaitlər		

MALİYYƏ QOYULUŞLARI

Maliyyə qoyuluşlarının növləri	Uzunmüddətli		Qısamüddətli	
	İlin əvvəlinə	İlin axırına	İlin əvvəlinə	İlin axırı-na
Başqa müəssisələrin pay və səhmləri				
İstiqrazlar və başqa qiymətli kağızlar				
Verilmiş borclar				
Sairləri				
Arayış : istiqrazlar və başqa qiymətli Kağızlar				

SOSIAL GÖSTƏRİCİLƏR

Göstəricilərin adları	Hesablanmışdır	Sığorta təşkilatına Xərcələnmişdir	Fondlara Köçürülmüşdür
Sosial ehtiyaclara ayırmalar :			
Sosial sığorta fonduna			
Sosial sığorta fonduna			
Tibbi sığorta			
İşçilərin ortasiyahı sayı			
İstehlaka yönəldilmiş vəsaitlər			
o cümlədən :			
əməyin ödənilməsinə			
pul ödənişləri və mükafatlar			
Sığorta təşkilatının əmlakında olan səhm və əmanətlərdən gəlirlər			

**UZUNMÜDDƏTLİ İNVESTİSİYA VƏ MALİYYƏ
QOYULUŞLARININ
MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ ÜZRƏ VƏSAİTLƏRİN
HƏRƏKƏTİ**

Göstəricilərin adları	Hesabat ilinin əvvəlinə qalığı	Hesabat dövründə		Hesabat ilinin axırına qalığı
		Hesablanmışdır	İstifadə edilmişdir	
Sığortaçıların vəsaitlərinin – cəmi				
o cümlədən :				
əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortiz.)				
qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi				
sığortaçının sərəncamında qalın mənfiyyət (yığılmı fondu)				
Sairləri				
Cəlb edilmiş vəsaitlər – cəmi				
o cümlədən :				
bankların kreditləri				
başqa müəssisələrin borcu (zaem) vəsaitləri				
tikintidə pay iştirakı				
Büdcədən				
büdcədən kənar fondlardan				
Sairləri				
Xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərin cəmi				

**BALANSARXASI HESABLARDA UÇOTA ALINAN
QIYMƏTLİLƏR HAQQINDA ARAYIŞ**

Balansarxası hesabların adları	İlin əvvəlinə	İlin axırına
İcərəyə götürülmüş əsas vəsaitlər		
Məsuliyyətli mühafizəyə qəbul edilmiş mal-material qiymətliləri		
Komissiyaya qəbul edilmiş mallar		
Zərəre silinmiş ümitsiz debitor borcları		
Yaşayış (bələdiyyə) fondlarının köhnəlməsi		
Xaricən abadlıq obyektlərinin və bu kimi başqa obyektlərin köhnəlməsi		

§2. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə Dövlət nəzarəti

Xarici ölkələrdə sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığorta və təkrarsığorta təşkilatları, sığorta brokerləri və sığorta bazarının digər subyektləri ilə dövlət arasında hüquqi münasibətləri nizamlayan hüquq normalarının məcmusu sığorta nəzarətinin hüququdur. Sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, maliyyə sabitliyinin və sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətlərdə hesabatların və digər məlumatların təqdim edilməsi tələblərinin yerinə yetirilməsi hüququ üçün sığorta təşkilatlarının xüsusi səlahiyyətlərinin yaranması ilə hüquqi münasibətlər sığorta nəzarəti hüququnun tənzimlənməsi obyektidir.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılmasında sığorta nəzarəti hüququnun tam və hərtərəfli formalaşdırılması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Sığorta nəzarəti hüququnun məqsədi və formaları «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda müəyyən edilmişdir. Bu əsasən sığortaçılar tərəfindən qüvvədə olan qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsinin təmin edilməsindən, sığorta xidmətlərinin səmərəli surətdə inkişaf etdirilməsindən, sığortalıların, sığortaçıların, digər maraqlı şəxslərin, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin müdafiə edilməsindən ibarətdir. Sığorta nəzarəti hüququnun əsasını Azərbaycan Respublikasının «Sığorta haqqında» Qanununda, Prezidentin Fərmanlarında, Nazirlər Kabinetinin qərarlarında və digər normativ hüquqi aktlarda müəyyən edilmiş inzibati normalar təşkil edir.

İnzibati hüquq sığortaçılar, sığorta brokerləri və dövlət arasındakı münasibətləri tənzimləyən sığorta təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsinə nəzarət edilməsinin mühüm alətidir və hüququn aşağıda göstərilən əsas mənbələrinə əsaslanır.

Maliyyə hüququ əsas sığorta ehtiyatları olan sığorta təşkilatlarında, o cümlədən, sığorta münasibətləri subyektlərinin məsrəfləri tərkibinin müəyyən edilməsi üzrə münasibətləri,

sığortaçıların vergiyə cəlb etmə bazasını, mənfəətdən verginin hesablanması və ödənilməsini, əlavə dəyər vergisini, digər vergi növlərinin və məcburi ödəmələrin müəyyən edilməsini, maliyyə fondlarının yaradılması və onlardan istifadə edilməsində sığorta təşkilatları, sığortalılar və dövlət arasında münasibətləri nizamlayır və aşağıda göstərilən əsas normativ aktları birləşdirir.

-Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi;

-«Sığorta təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair» Təlimat;

- «Qeyri-həyat sığortası növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması» Qaydaları.

Sığorta fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsası və nəzarət tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyalarının əsas siyahısı «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müvafiq maddələrində müəyyən edilsə də, bu funksiyalar yada salınır, lakin onların məzmunu açıqlanmır. Sığortaya dövlət nəzarəti aşağıda göstərilən nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır:

-maliyyə vəziyyətinə, sığortanın şərtlərinə və sığorta tariflərinin əsaslandırılmasına nəzarət etməni daxil etməklə sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması (Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrinin əksəriyyətində sığortanın şərtlərinə və sığorta tariflərinə ilkin nəzarət etmə ləğv edilsə də, sığortaçının maliyyə sabitliyinə və tədiyyə ödəmə qabiliyyətinə nəzarət etmə nəzarət sisteminin əsas elementlərindəndir);

-sığorta ehtiyatlarının yaradılması qaydasının müəyyən edilməsi;

-sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi (daha dəqiq olaraq sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlərin);

-sığortaçının aktivləri və öhdəlikləri arasında normativ nisbətlərin müəyyən edilməsi (tədiyyə ödəmə qabiliyyətinin marjı);

-mühasibat və statistika hesabatlarının formalarının və onların təqdim edilmə müddətlərinin müəyyən edilməsi;

-sığortaçıların və sığorta brokerlərinin qeydiyyatının (reyestrinin) aparılması;

-sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququnu verən lisenziyaların (icazələrin) dayandırılması və geri götürülməsi.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsinin üç mərhələsini müəyyən etmək olar: ilkin, cari və sonrakı.

İlkin mərhələdə sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququ verən lisenziyanın verilməsi barədə qərar qəbul edildikdə nəzarət səmərəli ola bilər. Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrinin direktivlərinə müvafiq olaraq sığorta fəaliyyəti lisenziyalaşdırıldıqda ilkin nəzarət mərhələsi həyat sığortasından başqa, həyat və qeyri-həyat sığortasının həyata keçirilməsi üçün tələb edilən sənədlərin tərkibi müxtəlif olur. Bundan başqa, sığortanın bu sahələrinin eyni vaxtda bir hüquqi şəxs tərəfindən həyata keçirilməsi qadağan edilmişdir. Bu cür qadağan etmə sığorta ehtiyatlarının yaradılmasının və onları örtən aktivlərinin yerləşdirilməsinin müxtəlif qaydada tənzimlənməsi zəruriliyi ilə əlaqədardır.

Mövcud qanunvericilik imkan verir ki, dünyanın bir çox ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən eyni sığorta təşkilatı həm həyat, həm də qeyri həyat sığortası növü üzrə fəaliyyət göstərsin.

Xüsusi ilə sığorta təşkilatının yaradılmasını və sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququnu verən lisenziyanı tənzimləyən normalar üzərində dayanmaq zəruridir. Azərbaycan qanunvericiliyi sığorta müqaviləsi üzrə mülki hüquqi münasibətlərin potensial subyekt kimi sığorta təşkilatının «yaranması»nı 2 pilləli proses kimi nəzərdə tutur. Sığorta təşkilatının «yaranması» prosesi mülki qanunvericilik normaları ilə, sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququ verən lisenziyanın verilməsi isə inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənir ki, bu da bir-biri ilə dərin qarşıdurma yaradır və təşkilatın yaradılması anında, onun real tədiyyə ödəmə qabiliyyətli olması və s. bu kimi hallarda təsisçilərin üzərində nəzarət orqanları tərəfindən zəruri nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmir. Bir çox ölkələrdə sığorta təşkilatının qeydiyyatdan keçir-

rilməsi və ona lisenziyanın verilməsi sığorta nəzarətinin vahid orqanında cəmləşdirilmişdir ki, bu da sığorta təşkilatı kapitalının mənbələrinə və onun rəhbərlərinin bacarığına dövlət tərəfindən mükəmməl formada nəzarət etmənin zəruri səviyyə və dərəcəsini təmin edir.

Bu məsələ ilə bilavasitə bağlı olan, xüsusi ilə sığorta təşkilatının müflisləşməsi halında onun ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq mülki və inzibati hüquqda xüsusi prosesə diqqət etmək zəruridir. Azərbaycan Respublikasının mövcud olan qanunvericiliyinə görə sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququ verən lisenziyanın geri alınması barədə qərar qəbul edildikdən sonra dövlət nəzarətinin funksiyası dayandırılır. Sığortaçının sonrakı mərhələdə ləğv edilməsi prosesi və kreditorların mənafehlərinin, o cümlədən sığorta ödənişlərinin ödənilməyən məbləğləri üzrə sığortalıların və xeyirgötürənlərin, habelə qüvvədə olan sığorta müqavilələrinin dayandırılması ilə əlaqədar onların təmin edilməsi Mülki Məcəllənin ümumi normaları və "Müflisləşmə (iflas) haqqında" Qanunla müəyyən edilir. Bu zaman sığortaçının aktivləri, o cümlədən sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bilavasitə əlaqədə olan və sığorta ehtiyatlarını təqdim edən hissə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş növbəliliklə kreditorların tələblərinin təmin edilməsinə yönəldilən ləğv ediləcək əmlakın ümumi kütləsinə daxil edilir ki, bununla da sığortalılar və xeyirgötürənlər beşinci növbəliyə aid edirlər və faktiki olaraq müflisləşmiş sığortaçıya qarşı birinci növbəli təmin etmə əsaslarına malik deyildirlər.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş lisenziyalaşdırma prosesinə aşağıda göstərilən nəzarət daxil edilir:

- lisenziyanın verilməsinə dair ərizə (məktub);
- nizamnamə (notarial qaydada təsdiq olunmuş surəti);
- birdən artıq təsisçi olduqda təsis müqaviləsi (notarial qaydada təsdiq olunmuş surəti);
- dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə (notarial qaydada təsdiq olunmuş surəti);
- VÖEN;

- ofisin olmasını təsdiq edən sənədlər (icarə müqaviləsi və ya şirkətin mülkiyyətində olan binanın dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnaməsi)

- hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada ödənilməsini təsdiq edən sənəd;

- sığorta fəaliyyətinin aparılması nəzərdə tutulan könüllü sığorta növləri üzrə qaydalar;

- rəhbər qismində cəlb edilən mütəxəssislərin ali iqtisadi, texniki, hüquqi və ya dəqiq elmlər sahəsində təhsilin və sığorta əməliyyatlarının aparılması ilə əlaqədar sığorta sahəsində azı iki il iş təcrübəsinin, yaxud bu şərtlərdən asılı olmayaraq, ali təhsilin və belə sahədə azı dörd il iş təcrübəsinin olmasını təsdiq edən sənədlərin surəti;

- lisenziya verilməsinə dair lisenziya verən orqanın rəhbərinin müsbət rəyi olduqda dövlət rüsumunun ödənilməsini təsdiq edən bank sənədi.

Sığortaçıya verilmiş lisenziya bu lisenziyada göstərilmiş sığorta növlərinin həmin lisenziyaya əlavə edilmiş sığorta qaydalarına müvafiq aparmasına icazə verir.

Sığorta növləri siyahısının sonrakı genişləndirilməsi (razılıq) lisenziyalaşdırmanın əvvəlki prosesini təkrar etmir.

Sığortaçının fəaliyyətinə cari nəzarət etmə sığortaya dövlət nəzarəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Bu zaman sığortaçı tərəfindən maliyyə əməliyyatlarının, o cümlədən sığorta ehtiyatlarının yaradılması ilə əlaqədar olan əməliyyatları aparması, sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlərin yerləşdirilməsi, normativlə müəyyən edilmiş normadan az olmayan miqdarda sərbəst aktivlərin mövcud olmasını təmin etmək, habelə verilmiş lisenziyanın göstərilən fəaliyyətə müvafiq olması nəzarət predmetidir.

Hazırda milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları tərəfindən baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərli ehtiyatı, habelə zərərlik dəyişməsi ehtiyatı və zəlzələ ehtiyatı istisna edilməklə, həyat sığortasından başqa, digər sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatları (qazanılmamış mükafatlar eh-

tiyatı və zərərler ehtiyatı) Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə qəbul edilmiş prinsiplər əsasında yaradılır.

Sığorta ehtiyatları vəsaitlərinin yerləşdirilməsi Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə qəbul edilmiş prinsiplərə müvafiq olaraq xüsusi qaydalarla, Azərbaycanda isə sığorta qanunvericiliyi ilə nizamlanır.

Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətliliyinə sığortaçının sərbəst aktivlərinin zəruri olan miqdarlarının mövcud olması əsasında nəzarət edilir. Bu məqsədlərlə Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə qəbul edilmiş ödəmə qabiliyyəti marjasının hesablanmasına nəzarət edildiyi kimi, həmin prinsiplərə əsaslandırılmış aktivlər və öhdəliklər arasında normativ nisbət hesablanması tətbiq edilir: təkrar sığortaçıların iştirak etməsini nəzərə alan əmsala düzəliş etməklə həyat sığortasından başqa, digər sığorta növləri üzrə sığorta haqqlarının daxil olması həcmindən 16 % və ya sığorta ödənişlərində təkrar sığortaçıların iştirak etməsini nəzərə almaqla təshih edilmiş axırıncı 3 il ərzində sığorta ödənişlərinin orta göstəricisindən 23 %; həyat sığortası üzrə haqların ehtiyat məbləqlərindən 5 %.

Sonrakı nəzarət sığortaçıların sığorta nəzarəti orqanına təqdim etdiyi maliyyə hesabatlarının yoxlanılması əsasında həyata keçirilir. Sığortaçılar hesabat ilinin nəticələrinə görə özünün fəaliyyəti barədə illik hesabatı, mühasibat balansını və maliyyə nəticələrini müstəqil auditor həmin hesabatlarda göstərilən məlumatların düzgünlüyünü təsdiq etdikdən sonra dərc etdirməlidirlər. Azərbaycanda auditorların fəaliyyətinin xüsusi lisenziyalaşdırılmasına, onların sığorta qanunvericiliyi üzrə ixtisasının və biliklərinin yoxlanılmasına əsaslanan müstəqil sığorta auditorları institutu yaradılmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, artıq belə bir təcrübə qonşu Rusiya Federasiyasında tətbiq olunur.

Nəzarətin mühüm alətlərindən biri də təkrar sığorta əməliyyatlarının, xüsusi ilə də təkrar sığorta müqaviləsi üzrə təkrar sığortaçı kimi xarici sığorta və ya təkrar sığorta təşkilatı çıxış etdikdə, onun etibarlılığına nəzarət etməkdir. Azərbaycanın sığorta qanunvericiliyində beynəlxalq təkrar sığortaçıya nəzarət etməni nizamlayan hər hansı norma yoxdur. Bu

məqsədlərə nail olmaq üçün dünya praktikasında müxtəlif yanaşmalardan istifadə edirlər, lakin əksər hallarda etibarlı təkrar sığortaçının seçilməsi hüququ riski təkrar sığortaya verən sığortaçıya həvalə edilir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən sığortaçı xarici sığorta və ya təkrarsığorta təşkilatları ilə təkrarsığorta müqaviləsini «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun bağlaya bilər. Bu isə indiki zamanda Dövlət sığorta nəzarətinə xarici sığorta və ya təkrarsığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin olmasına nəzarət etməkdə müəyyən problemlər yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli sığorta bazarının formalaşdırılması zamanında beynəlxalq təkrar sığorta əməliyyatlarına daha ümumi tələblərin müəyyən edilməsi tamamilə qanunauyğundur. Məsələn, həyat sığortası üzrə aparılan təkrarsığorta əməliyyatlarının yalnız «A»-dan aşağı olmayan və «Standard & Poors» beynəlxalq reytinginə malik olan, sığortanın digər növləri üzrə isə «BBB» –dən aşağı olmayan sığorta və təkrar sığorta təşkilatlarında aparılmasına icazə verilməsi daha məqsədəmüvafiq olardı. Mövcud qanunvericiliyə belə bir maddənin əlavə edilməsi sığorta təşkilatları tərəfindən təkrarsığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı, xarici sığorta və ya təkrarsığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinə və bağlanmış təkrarsığorta müqavilələrinin etibarlılığına, əvvəlcədən nəzarət etməni təmin edərdi.

Sığorta fəaliyyətinə Dövlət nəzarətinin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədi ilə bir sıra ölkələrdə mövcud olan (ABŞ, Almaniya) sığorta mükafatlarının daxil olma artımının sürəti ilə kapitalın və sığortaçının sərbəst aktivlərinin, sığorta təşkilatının işlərinin aparılmasına çəkilən xərclərin əmsalının, sığorta ödənişləri, sığorta ehtiyatları və s. artımı arasındakı nisbət indekslərindən istifadə edilməsinə əsaslanan sığorta təşkilatlarındakı maliyyə problemlərinin «əvvəlcədən xəbərdarlıq edilməsi» sistemlərindən istifadə etmək mümkündür. Bu cür indekslərin seçilmiş siyahısı texniki nöqtəyi-nəzərdən mürəkkəb olmayan üsulla və sürətli təhlil etməklə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi nöqtəyi-nəzərindən böhran halına

yaxınlaşan sığortaçıları qeyd etmək və onlara qarşı daha çevik təsir tədbirləri həyata keçirmək olar.

Azərbaycan Respublikasında sonrakı nəzarət hesabat dövrünün qurtarmasından sonra 5 aydan aşağı olmayaraq mühasibatlıq məlumatlarının təhlil edilməsi əsasında həyata keçirilə bilər. Bu qədər uzun müddət ərzində sığortaçının maliyyə vəziyyəti xeyli pisləşə bilər və nəzarətin həyata keçirdiyi tədbirlər isə xeyli gec qəbul edilə bilər ki, bu da sığorta müqavilələri üzrə sığortalıların və xeyirgötürənlərin mənafeələrinin səmərəli müdafiəsini xeyli mürəkkəbləşdirir.

Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə qəbul edilən nəzarətin əsas istiqamətlərindən biri də xüsusi ilə sığorta təşkilatlarını, bankları, fond birjalarını, pensiya fondlarını və başqa maliyyə institutlarını birləşdirən qrup iştirakçıları bir-birinin səhmlərinə sahib olduğu hallarda maliyyə qruplarına nəzarət etməkdir. Çünki, belə bir qrup iştirakçılarının bir-birinin aktivlərinə və ya səhmlərinə bu cür çarpaz sahib olmaları zamanı onların hər hansı birinin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi və ya iflası ümumilikdə onların hər birinin maliyyə sabitliyinin pisləşməsi ilə nəticələnə bilər və bu da sonda həmin maliyyə qrupunun bütün iştirakçıları üçün böyük tədiyyə ödəmə problemlərinin yaranmasına gətirib çıxarar.

Dövlət nəzarəti orqanlarının sığorta təşkilatlarına yeganə nəzarət aləti göstərişlərin verilməsi, lisenziyanın məhdudlaşdırılması, dayandırılması və geri götürülməsidir ki, bunlar da ümumilikdə və ayrı-ayrılıqda uzunmüddətli və az səmərəli inzibati prosesə riayət edilməsi ilə əlaqədardır. Beynəlxalq təcrübədə qeyd olunanlarla yanaşı inzibati hüquqda digər sanksiyalardan da istifadə edilir, məsələn, nöqsanlara yol verən təşkilata qoyulan cərimələr eyni ilə həmin təşkilatların rəhbərlərinə də tətbiq edilir. Sığorta nəzarətinin bu cür üsullarının tətbiq edilməsi Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə, ABŞ-da, Avstraliyada və s. ölkələrdə öz səmərəliliyini göstərmişdir. Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən sığorta qanunvericili tələblərinə riayət etməyən sığortaçılara qarşı pilləli təsir tədbirləri tətbiq edilir ki, bu da istənilən səmərəni vermir. Məsələn, hazırda Dövlət sığorta

nəzarəti orqanı tərəfindən daha ciddi və səmərəli tədbirlər: lisenziyanın dayandırılması, məhdudlaşdırılması və ya geri alınması yalnız təqdimatın verilməsi və onun icra edilməməsi barədə məlumatın alınmasından sonra mümkündür ki, bu da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bir çox hallarda müsbət və səmərəli olmamaqla müəyyən problemlər yaradır.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə beynəlxalq standartlara uyğun nəzarət etmək üçün dövlət nəzarətinin səmərəliliyi aşağıdakı hallarda ola bilər:

-düzgün və tam maliyyə, mühasibat və digər məlumatlardan istifadə edilməsi;

- nəzarətin vaxtaşırı olması və tamlığı;

- nəzarət tərəfindən sanksiyaların tətbiq edilməsində aktivlik və çeviklik.

Nəzarətin daha səmərəli təşkil edilməsinə «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının yeni Qanununun qəbul edilməsindən və sığortaya aid digər (icbari sığortalar haqqında qanunlar da daxil olmaqla) normativ hüquqi aktların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasından sonra nail olmaq mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarətin düzgün təşkil edilməsi, sığorta təşkilatları tərəfindən əhaliyə göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsi, respublikanın bütün bölgələrində sığortaya marağın və inamın artırılmasına nail olunması, icbari sığortalar üzrə bağlanmış sığorta müqavilələrinin bağlanılmasına nail olunması və s. inkişaf etdirilməsi üçün aşağıda göstərilən prinsiplərə riayət olunması zəruridir:

- nəzarət orqanı sisteminin sabitliyi;

- nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsini təmin edən qanunvericiliyin sabitliyi, aydınlığı və şəffaflığı;

- qanunvericikdə müəyyən edilmiş funksiyaların, o cümlədən; nəzarət etmə və idarəçilik üsulunun aydınlığı;

- respublikanın iri şəhərlərində və həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərmələri məqsədilə yeni sığorta təşkilatlarının yaradılması;

- qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq sığorta təşkilatlarının sığorta qanunvericiliyinə əməl etməsi vəziyyətini və onların fəaliyyətinin lisenziya tələblərinə və şərtlərinə uyğunluğunun mütəmadi yoxlanılması;

-qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədləri ilə icraedici və qanunverici hakimiyyətin başqa orqanları ilə səmərəli qarşılıqlı münasibətlərin təmin edilməsi;

- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş cərimə və sanksiyaların sığorta təşkilatlarına və onların rəhbərlər işçilərinə tətbiq edilməsi;

-qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər sanksiyaların tətbiq edilməsinin zəruriliyi və labüdlüyü.

1991-ci ildən yaradılmış sığorta fəaliyyətinə nəzarət üzrə orqanın funksiyaları, onun hüquqi statusu, tabeçiliyi, maliyyələşmə sistemi düzgün formalaşdırılmadığından, nəzarət funksiyalarının icra edilməsi səmərəli olmamış, həm MDB ölkələrində, həm də bütün beynəlxalq cəmiyyətdə onu beynəlxalq nəzarət orqanlarından təcrid etmişdir.

Nəhayət, Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlarla əlaqədar ümumilli liderimiz H.Əliyevin müvafiq fərmanı ilə sığortaya dövlət nəzarəti funksiyasının 2001-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə həvalə edilməsi Azərbaycanda sığorta işinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən ən əhəmiyyətli tədbirlərdən biri oldu ki, bu da milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları tərəfindən aparılan sığorta xidmətləri işinin dünya standartlarına uyğun inkişaf etdirilməsi üçün daha geniş imkanlar yaratdı.

Hazırda sığorta fəaliyyətinə nəzarət sistemi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Dövlət sığorta nəzarəti şöbəsi tərəfindən həyata keçirilir ki, o da sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasından başqa, sığorta qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi və ona əlavələr edilməsi üçün təkliflər, sığorta bazarının bütövlüyünə və onun gələcəkdə inkişaf etdirilməsinə təsir göstərən qanunlar və qanunverici aktlar hazırlayır.

VIII FƏSİL

BEYNƏLXALQ SIĞORTA BAZARI

---

§ 1. Beynəlxalq ticarət sisteminin tənzimlənməsində siğorta xidmətlərinin rolu

Beynəlxalq siğorta maliyyəsinin hərəkətini özündə əks etdirən və yaşadığımız sivilizasiyanın bütün sahələrinə sirayət edən qloballaşmanı, bu gün həm də beynəlxalq siğorta bazarının xarakterik xüsusiyyəti hesab etmək olar.

Dünya siğorta bazarında 80–ci illərdən başlayan qloballaşma prosesi, siğorta təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsinin milli və beynəlxalq standartları arasındakı fərqi aradan qaldıraraq dünya siğorta xidmətləri bazarının vahid tənzimlənmə sisteminin yaradılması kimi yeni dəyişikliklərin əsasını qoydu. Vahid standartlarla tənzimlənən azad siğorta bazarı yaratmaq məqsədilə 1957-ci ildə altı avropa dövləti arasında bağlanmış Roma Müqaviləsi həqiqətən də bu prosesin başlanğıcını qoydu. Həmin müqaviləyə əsasən kapital, işçi qüvvəsi, əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkəti, dövlət orqanları tərəfindən siğortaçının yalnız maliyyə sabitliyinə arzuolunan formada nəzarət, həmçinin siğorta təşkilatları arasında sağlam rəqabət mühitinin yaradılması prosesi azad bazarın əsas xüsusiyyətləri hesab olunurdu.

İyirminci əsrin əvvəllərindən 70-ci illərin ortalarında bütün ölkələrdə siğorta xidmətlərinin idxalını məhdudlaşdıran ixracını isə stimullaşdıran proteksionizm (yerli siğortacılar himayə göstərmək) prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi siyasət daha üstün tutulurdu. Lakin sonralar baş verən qlobal dəyişikliklər, dünyanın aparıcı ölkələrini öz iqtisadi siyasətlərinə yenidən baxmağa məcbur etdi. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə menecmentin yeni risk formalarının axtarılması,

Asiya, Afrika, Mərkəzi və Şərqi Avropa və keçmiş Sovetlər İttifaqının yeni bazarlarına diqqətin getdikcə artması, dünyanın aparıcı ölkələrinin milli sığorta bazarlarında zərərlik dərəcəsinin həddən artıq artmasını və ənənəvi istehlakçıların ənənəvi sığorta xidmətlərinə tələbatının azalmasını sübut edir. Elə bu tendensiyalar dünya sığorta bazarında ənənəvi sığorta xidmətlərlə ticarət qaydalarında dəyişikliklərin başlanğıcını qoydu. 1994-cü ildə xidmətlərlə ticarət haqqında Baş Sazişin qəbul edilməsi məqsədi ilə dünya ölkələri danışıqlara başlayarkən müzakirəyə çıxarılan beynəlxalq sığorta xidmətləri üzrə ticarət rejiminin ilkin xarakteristikası aşağıdakı kimi qısa və dürüst ifadə edilə bilər:

- Yerli inhisarçıların fəaliyyətinin və yaxud lisenziyalaşdırma prosedurları nəticəsində milli bazara daxil olmanın qeyri-mümkünlüyü;
- Daxili bazarlarda maliyyə ehtiyatlarına tələbat yaranması zamanı dövlət tərəfindən tənzimlənmədə diskriminasiya tədbirləri ;
- Gəlirin ölkədən çıxarılmasının qarşısını almaq üçün qoyulan qadağa;
- Milli bazarda sığorta ehtiyatı vəsaitlərinin investisiyaya yönəldilməsinə qarşı yönəlmiş diskriminasiya (qeyri-obyektiv) rejimi;
- Dövlət təkrar sığorta cəmiyyətlərində məcburi təkrar sığorta.

Regional və beynəlxalq bazarlarda sığortaçıların fəaliyyətinin daha mükəmməl tənzimlənməsi üçün yeni beynəlxalq qanunvericilik mexanizminin formalaşdırılmasına böyük ehtiyac var idi.

Regional və beynəlxalq sığorta bazarları sığorta xidmətlərinin satış şərtlərini tənzimləyən beynəlxalq razılaşmaları imzalayan dövlətin ərazilərini və bir neçə müxtəlif dövlətlərin sığorta bazarlarını birləşdirir. Belə beynəlxalq razılaşmaların daha təkmilləşmiş forması iqtisadiyyatın bu bölməsində istifadə olunan fəaliyyət növləri sahəsində Avropa İttifaqının direktivləridir.

Regional sığorta bazarlarının formalaşma tendensiyalarının ancaq Avropa ərazilərində meydana gəlməsini hesab etmək düzgün deyil. Belə ki, artıq ötən əsrin sonlarından etibarən analogi tendensiyalar dünyanın bütün regionlarında müşahidə edilməkdədi.

1991-ci ildə Gənubi Amerikada ümumi bazar yaradılması haqda razılaşma imzalandı. Argentina, Braziliya, Paraqvay və Uruqvay onun iştirakçıları idilər. Razılaşmanın əsas məqsədi əmtəə və xidmətlərin, işçi qüvvəsinin, kapitalın sərbəst hərəkətini təmin edən yeni qanunverici islahatların həyata keçirilməsi idi. Həmin ildə bu məqsədlə Mərkəzi Amerika ölkələri (Boliviya, Kolumbiya, Ekvador, Peru, Venesuela) tərəfindən «Andensiya» paktı imzalandı. 1988-ci ildə Şimali Amerikada ABŞ və Kanada (sonralar Meksika bu razılaşmaya da qoşuldu) arasında azad Şimali Amerika ticarət bazarının yaranması haqqında imzalanan razılaşmaya həmçinin sığorta cəmiyyətlərinin daxili bazarlardan xarici bazarlara çıxmasını tənzimləyən xüsusi bölmə daxildir.

90-cı illərin sonlarında dünya sığorta bazarlarında yığılmış sığorta mükafatlarının 65%-dən çoxu əsasən regional dövlətlərarası razılaşmaları imzalayan ölkələrin payına düşür. O da qeyd olunmalıdır ki, həmin razılaşmaya həm xarici sığorta cəmiyyətlərinin milli bazarlara daxil olma məsələlərinin tənzimlənməsi həm də daxili istehlakçıya onlar tərəfindən sığorta xidmətlərinin satış şərtləri daxil edilmişdir. Baxmayaraq ki, bu ölkələrin payı son illərdə Cənubi Şərqi Asiya, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin payının artması hesabına mahiyyətə azalmışdır. (məsələn: 1987-ci ildə məcmu dünya sığorta xidmətləri satışında Aİ ölkələri, ABŞ və Kanadanın payı, 83% -dən çox idi)

Xarici sığorta cəmiyyətlərinin ayrı-ayrı milli bazarlara daxil olmasının beynəlxalq tənzimlənmə qaydalarının dəyişdirilməsinin zəruri edən səbəblər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) əmtələrlə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması;
- 2) beynəlxalq investisiya və fond bazarlarının qloballaşması;

3) ənənəvi milli bazarlarda yığılan sığorta mükafatlarının artım tempinin ləngiməsi;

4) sığorta cəmiyyətləri xərclərinin artması nəticəsində təkrar sığorta və ənənəvi sığorta bazarlarında sığorta və təkrar sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin maliyyə nəticələrinin pisləşməsi;

5) ənənəvi sığorta və təkrar sığortaya tələbatın azalmasına gətirib çıxaran beynəlxalq ticarət və istehsal inhisarçılığında menecmentin yeni risk formalarının yaranması;

6) əmtəə və xidmət istehsalçıları ilə istehlakçıları arasında milli sərhədləri təcrübü olaraq aradan qaldıran informasiya texnologiyaları və ya digər mütərəqqi sahələrin inkişafı;

7) sığorta və təkrar sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə sığorta nəzarətini həyata keçirən dövlət orqanları və təşkilatları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Daxili sığorta bazarlarında xarici sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyətni tənzimləyən bir çox regional razılaşmalar aşağıdakı məsələləri həll edir:

➤ Xarici rezidentlərin fəaliyyətinin daha məqsədyönlü təşkili üçün nəzərdə tutulan xarici sığorta cəmiyyətləri filialları yaxud qız cəmiyyətləri üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması;

➤ Ölkə ərazisində təsis edilmiş müxtəlif formalı xarici sığorta cəmiyyətləri fəaliyyət göstərəcəyi sığorta növlərini yaxud sinifləri təyin edərək dövlət sığorta nəzarəti orqanından lisenziya almaq hüquqlarına malik olması.

➤ Milli bazarlarda alınan sığorta mükafatının ümumi həcmində belə cəmiyyətlərin maksimal payının yaxud milli ərazilərdə siyahıya alınmış sığorta cəmiyyətlərinin məcmu kapitalında xarici kapitalın maksimal payının müəyyən edilməsi;

➤ Sığorta ehtiyatlarının daha səmərəli şərtlərlə investisiyaya yatırılması və əldə edilmiş gəlirin ana şirkətə göndərilməsi ;

- Xarici sığorta brokerləri və sığorta agentlərinin milli ərazilərdə qeydiyyatına alınma və fəaliyyəti şərtlərinin müəyyən edilməsi;
- Nəhayət, xarici bazarlarda sığorta əməliyyatları həyata keçirən sığorta cəmiyyətlərində çalışan xarici vətəndaşların, əməkdaşların yaxud nümayəndələrin fəaliyyət şəraitinə belə razılaşmalar daha sürətlə sirayət edir.

Sığorta xidmətləri üzrə beynəlxalq ticarəti tənzimləyən müxtəlif regionalarası razılaşmalarda əsasən iki müxtəlif yönlü yanaşmaların mövcudluğunu qeyd etmək vacibdir.

Birinci yanaşma, üzv-ölkələrin sığorta sahəsindəki milli qanunvericiliklərinin ilkin unifikasiyalaşdırılmasını (ümumiləşdirmə, uyğunlaşdırma) nəzərdə tutur. Qanunvericilikdəki bu cür uyğunlaşma əsasən sığorta cəmiyyətinin yaradılmasını, muhasibat uçotunun və hesabatların tələblərə uyğun aparılmasını, sığorta ehtiyatlarının yaradılması və onlardan istifadə qaydalarını və həmçinin sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi metodlarını özündə əhatə edir. Qeyri-rezident sığorta cəmiyyətlərin sığorta nəzarəti haqqında vahid qanunvericiliyi olan və hökumətlərarası razılaşmalarla birləşən milli sığorta bazarlarına, liberal şəkildə daxilolma seçimi yalnız bundan sonra yuxarıda qeyd olunan əsaslarla təmin olunur. Belə yanaşma Avropa İttifaqı ölkələrinin ərazisində vahid sığorta bazarlarının yaranmasının əsasını qoymuşdur.

İkinci yanaşmada isə üzv-ölkələrin ərazisində xarici sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyət rejimi beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılsa da, sığorta cəmiyyətlərinin fəaliyyətini tənzimləyən sığorta qanunvericiliyinin milli əsaslarına toxunulmur. Əsas məqsəd sığorta xidmətlərinin təklifində yerli cəmiyyətlərə nisbətən xarici sığorta cəmiyyətlərinə qarşı, hər-dən milli istehlakçıya «yol tapmaq» termini kimi işlədilən diskriminasiya hallarının (ayrı-seçkiliyin) aradan qaldırılmasıdır. Məhz ümumdünya ticarət təşkilatının tələblərində, bir çox regional razılaşmalarda və xidmətlər ticarəti haqqında baş razılaşmada olan normalar da milli istehlakçılara yol tapmağın tənzimlənməsinə həsr edilir.

Xarici sığortacıların milli sığorta bazarlarındakı fəaliyyətinin və sığorta xidmətləri üzrə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinə yönəlmiş, yuxarıda göstərilən yanaşmaların hər biri milli sığorta nəzarətləri arasında koordinasiyanın gücləndirilməsini nəzərdə tutur.

Ölkələr arasındakı beynəlxalq əmtəə və xidmətlər ticarəti sahəsində muasir liberallaşmanın əsasını qoyan, 1947-ci ildə imzalanmış ticarət və tariflər haqqında baş razılışmaya imza atan ölkələr, bu razılışma ilə dünyada ilk dəfə xarici əmtəə və xidmətlərin milli bazarlara sərbəst daxil olmasını nəzərdə tutan bəzi prinsiplər qərarlar qəbul etdi. Bundan 47 il sonra 1994-cü ildə 8 illik danışıqlardan sonra 104 iştirakçı ölkə tərəfindən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) təsis edilməsi barədə razılışma imzalanmış və ÜTT-nin hüquqi bazasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan xidmətlərlə ticarət haqqında baş razılışma qəbul olunmuşdur. Xidmətlərlə ticarət rejimi ilk dəfə idi ki, beynəlxalq hüququn normalarına uyğun təşkil olunurdu. Bu cür təsirin nəticəsi özünü çox gözlətmədi. Belə ki, 90-cı illərdə transsərhəd ticarət rejimində həyata keçirilmiş beynəlxalq xidmət ticarətinin ümumi həcmi xeyli artdır.

Beynəlxalq ticarətin obyektini olan xidmət sferası, ÜTT-nin hüquqi tənzimləmə alətlərindən biri kimi qəbul olunmasının zəruriliyi onun dinamik xarakterli və müxtəlif cinsli olması ilə əlaqədardır. Məhz elə bu baxımdan beynəlxalq xidmətlər ticarətinin tənzimlənməsində tam unifikasiyalaşdırılmış yanaşmanı tapmaq olduqca çətindir.

Onu da qeyd edək ki, əmtəə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarət sistemində BMT-nin vahid məhsul təsnifatı qaydalarından istifadə olunur. Ona 12 əsas bölmələrə bölünmüş 160 xidmət növü, həmçinin yeddinci-maliyyə xidmətləri bölməsi, o cümlədən bank xidmətləri, sığorta xidmətləri və digərlərini birləşdirən xidmətlər daxildir.

ÜTT çərçivəsində qəbul olunmuş normalara uyğun olaraq «sığorta xidməti»nin ümumi anlayışı aşağıdakı yarımnövləri özündə birləşdirir:

- birbaşa həyata keçirilən sığorta xidmətlər ,
o cümlədən;

- a) həyat sığortası üzrə,
- b) qeyri –həyat sığortası üzrə;
- təkrar sığorta və retrosessiya üzrə xidmətləri;
- sığorta vasitəçiliyi xidmətləri, həmçinin sığorta brokerləri və agentləri;
- zərərin tənzimlənməsi və riskin qiymətləndirilməsi üzrə xidmətlər.

Xidmət təklifinin dörd üsulunu özündə əks etdirən yeni anlayış və formalarla genişləndirilmiş ÜTT-yə üzv-ölkələr, onun tənzimləmə alətlərini və prosedur qaydalarını, sığorta xidmətlərinin hər bir növünə uyğun olaraq tətbiq etməlidir. Xidmət təklifinin dörd üsulu aşağıdakılardır:

1. transsərhəd ticarət formasında;
2. istehlakçının özünün xidmət təklif edənə müraciəti formasında;
3. xarici tədarükçünün istehlakçının milli bazarında hüquqi şəxs qismində iştirakı formasında;
4. istehlakçının milli bazarında xidmət təklif etmək məqsədi ilə fiziki şəxs qismində iştirakı formasında.

ÜTT çərçivəsində qəbul olunmuş son aktın birinci tərkib hissəsi olan xidmətlər üzrə razılaşma, üç əsas təməl prinsipinə əsaslanır. Birinci təməl prinsip, bütün üzv-ölkələr üçün əsas öhdəlik rolunu oynayan razılaşmanın hüquqi çərçivəsidir. İkinci təməl prinsip, xidmətlər sferasının ayrı-ayrılıqda hər bir sektorunun xüsusiyyətinə uyğun bir sıra əlavələr özündə əks etdirir. Üçüncü təməl prinsip isə gələcəkdə liberallaşma prosesinin inkişafına təkan ola biləcək milli öhdəliklər proqramından ibarətdir.

ÜTT çərçivəsində qəbul olunmuş aktın ikinci hissəsi isə nizam-intizamın möhkəmləndirilməsi və ümumi öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Bu öhdəliklərə uyğun olaraq razılaşmaya üzv olan hər bir ölkə digər üzv-ölkədən olan sığortacının bazara daxil olması qarşısında duran maneələri aradan qaldıraraq, ona daha əlverişli şərtlərə malik rejim yartmaladı.

ÜTT-nin sonuncu aktına əlavə olunan maliyyə xidmətləri haqqında əsasnamə digər qərarlardan asılı olmayaraq

maliyyə sisteminin bütövlüyünü və stabilliyini saxlamaq, sığortacıların maraqlarını müdafiə etmək məqsədi ilə iştirakçılara əlavə hüquqlar verir. Lakin maliyyə xidmətləri məsələləri üzrə sonuncu qərarlara əsasən iştirakçılar maliyyə xidmətləri haqqında öhdəlikləri qəbul edərkən milli və regional maraqlarını qorumaq üçün müxtəlif üsulları saxlaya bilər.

Sığorta xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin liberallaşması marağı çərçivəsində milli şərt və təkliflərin mübadiləsi prosesi ÜTT tərəfindən qəbul etdilən normaların əsas elementidir. Hal-hazırkı dövr üçün ölkələr tərəfindən bazara girişi ilə bağlı öhdəliklər barədə danışıqlara 100-dən çox təklif daxil edilmişdir.

Əmtəələrlə ticarət zamanı milli bazarın müdafiəsi, əsas etibarilə gömrük sərhədində məhdudiyətlərin tətbiq olunması ilə həyata keçirilir. Xidmət sahəsində bu cür müdafiə yalnız xarici sığortacıların fəaliyyətini və təsis olunmasını, yəni daxili bazarda xarici sığorta xidmətlərin satışını məhdudlaşdıran xüsusi tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilir.

Ona görə də hər bir ölkə xidmətlərlə ticarətə qoşulan zaman onların qarşısında maliyyə bazarının liberallaşdırması və ölkə ərazisində xarici sığortacıların təsis edilməsi və yaxud filiallarının açılması kimi öhdəliklər qoyulur. Bu cür öhdəliklər hər bir ölkə üçün edilən xüsusi əlavələrdə qeyd olunur. Bu əlavələr xarici sığortacıların və sığorta xidmətlərinin qarşısında qoyulan əlavə tələbləri özündə əks etdirir. Həmin öhdəliklərə aid ola biləcək tələblərin siyahısı aşağıda daha geniş şəkildə verilmişdir, məsələn:

➤ Xarici investisiyalı sığorta cəmiyyətlərinin məcmu nizamnamə kapitalının bütün sığortacıların məcmu nizamnamə kapitalındakı konkret payının müəyyən olunması (məsələn: Rusiyada xarici sığortacıların məcmu nizamnamə kapitalı bütün yerli sığortacıların (yəni Rusiya və xarici) məcmu nizamnamə kapitalının 25%-dən çox ola bilməz, hal-hazırda bu faiz nisbətinin 50-yə çatdırılması barədə danışıqlar aparılır. Azərbaycanada isə xarici rezidentlər birgə sığorta cəmiyyətlərində yalnız 49 % paya malik ola bilərlər);

- Təsis edilmiş nümayəndəliklərin sayına olan məhdudiyyətlər
- Xaricilərə göstərilən xidmətlərin həcminə yaxud sayına qoyulan məhdudiyyətlər;
- Sığorta xidməti təklif edən cəmiyyətin təşkilati-hüquqi formasının seçilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər;
- yaxud sığortacıların ümumi sayına kvota şəklində qoyulan məhdudiyyətlər.

Xarici rezidentlərin bazara girişlə bağlı üzərinə öhdəliklər götürməklə ölkə, digər üzv-ölkələrdən daxil olan sığorta xidmətlərinin idxal şərtlərini ağırlaşdırmamaq haqda təminat vermiş olur. ÜTT-yə üzv ölkələr xüsusi öhdəliklərinin siyahısına xüsusi qeyd-şərtləri əlavə etməyibsə, onlar xarici sığortacılar üçün milli rejimə uyğun fəaliyyət rejimi təklif etməlidir. Əgər xüsusi öhdəliklərin siyahısına xüsusi qeyd-şərtlər əlavə olunubsa, milli rejim öhdəliklərinin tətbiqi məhdudlaşır. Belə qeyd-şərtlər xidmət sahəsində geniş yayılmışdır:

Bütün hallarda həmin ölkələr sığorta bazarına girişlə bağlı xüsusi öhdəlikləri razılaşdırarkən aşağıdakı şərtlərə uyğunlaşdırmalıdır:

- milli qanunvericiliyin sığorta xidmətlərilə ticarətə aid bölməsinə riayət edilməsinin təmin edilməsinə;
- xidmətlərin göstərilməsi üçün xarici sığortacılar tərəfindən tələb edilən müəyyən vaxt ərzində icazə vermək
- Tədiyyə balansının vəziyyəti ilə əlaqədar ciddi problemlərin yaranmasına gətirib çıxaran hadisələr istisna olmaqla, beynəlxalq pul vəsaitlərinin ödənişi və köçürülmələrə məhdudiyyətlər tətbiq etməməklə.

Yuxarıda göstərilən öhdəliklər xidmətlərlə ticarət üzrə baş razılaşmanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan cədvəl yaxud siyahı şəklində qeyd edilir. Xidmətlər yarım bölməsini öhdəliklər siyahısına daxil etməklə ölkə, bazara girişlə bağlı ümumi öhdəlikləri və milli rejimə həvalə olunan öhdəliklərini müvafiq xidmət yarım bölmələrinə uyğun yerinə yetirəcəyini təsdiq edir.

Qeyd olunan məhdudiyyətlər, əsas etibarilə kommersiya məqsədləri ilə vasitəsilə göstərilən xidmətlərə aid edilir və aşağıdakı tələblərin tətbiq edilməsi ilə əlaqələndirilir

- şirkətlərin yalnız müştərək müəssisə formasında təsisi;
- xarici investora belə şirkətin səhmlərinin nəzarət paketinə yiyələnməsinin qadağan edilməsi;
- şirkətin idarə heyətində ölkə vətəndaşlarının sayının müəyyən edilməsi;
- şirkət tərəfindən istifadə olunan texnologiya və menecmentə tələbatın müəyyən edilməsi;
- yerli kadrların hazırlanması ilə əlaqədar tələblərin müəyyənləşdirilməsi;
- yerli hüquqi və fiziki şəxslərin kontrakt çərçivəsində yaxud agent qismində şirkətin fəaliyyətinə cəlb olunması tələblərinin müəyyən edilməsi;
- şirkətin fəaliyyəti haqqında müntəzəm dəqiq məlumatların verilməsi.

Bütün bölmələrdə bazara daxilolma üzrə öhdəliklərin qəbulu haqqında iştirakçı-ölkələrin tələbləri xidmətlərlə ticarət üzrə baş razılaşmanın tərkibinə daxil deyildir.

ÜTT çərçivəsinə daxil olan maliyyə xidmətləri üzrə razılaşma aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- xarici maliyyə institutlarının təsis edilməsinə görə lisenziyaların sayının artırılması üzrə öhdəliklər;
- sığorta şirkətlərində, bank filialları və nümayəndəliklərində, qız şirkətlərində (törəmə müəssisələrində) xarici kapitalın iştirakına verilən zəmanət səviyyəsinin qeyd olunması
- maliyyə institutlarının idarəetmə üzvləri üçün milliyət tələbinin aradan qaldırılması;
- xarici bankların milli hesablar sistemində iştirakı.

Maliyyə xidmətləri barədə diktə edilmiş tədbirlər, xidmətlərlə ticarət üzrə baş razılaşma üzrə ziddiyyət təşkil edən öhdəliklərin qəbulunun mümkünliyünü nəzərə alaraq, investorları müdafiə məqsədi daşıyan və maliyyə sisteminin

bütövlüyünü və stabilliyini təmin edən xüsusi qaydalar fəaliyyət göstərir.

ÜTT-nin sonuncu qərarları beynəlxalq təcrübədə işlənmiş prinsipləri əsasında qəbul edilmiş, ölkələrdə xarici sığortaçıların fəaliyyəti və təsis edilməsinə milli sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən daimi nəzarətin həyata keçirilməsini istisna etmir:

- xarici sığortaçı tərəfindən xaricdə qız şirkətlərinin (törəmə müəsisələrinin) yaranması üçün həm ana şirkətin yerləşdiyi ölkənin nəzarət orqanının, həm də qız şirkəti (şöbəsi) açılacaq ölkənin nəzarət orqanının icazəsi vacibdir;
- xarici sığortaçıların fəaliyyət göstərdiyi ölkənin nəzarət orqanlarının ondan məlumat almaq hüququ olmalıdır;
- əgər bu tələblərdən hər hansı biri yerinə yetirilmirsə, onda ölkənin nəzarət orqanları məhdudlaşdırıcı tədbirlər həyata keçirə bilər.

Bundan başqa, maliyyə xidmətləri üzrə ayrıca Razılaşma aşağıdakıları nəzərə alır:

- milli sığorta şirkətlərinin inhisarçı hüquqlarının öhdəliklər siyahısına əlavə edilməsi;
- yerli sığorta xidmətlərinin xarici bazarlarda satışına icazə verilməsi;
- xarici investorlar tərəfindən təsis edilən sığorta şirkətlərinin rəhbər heyətinin müvəqqəti yaşayış yeri;
- dövlət strukturları tərəfindən yaradılmış nağdsız hesablamalar sistemi.

ÜTT-nin yaranması və sonuncu aktının imzalanması, sığorta xidmətləri ilə beynəlxalq ticarətin liberallaşması yolunda artıq böyük nəticələr vermişdir. Xarici sığortaçıların milli sığorta bazarına girişini daha asan şərtlərlə təmin edən Yaponiya qanunvericiliyi mahiyyətə dəyişilmişdi ÜTT-nin təsiri ilə Çinin sığorta qanunvericiliyi daha böyük dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İndi xarici sığortaçıları və təkrar sığortaçıları təkə azad iqtisadi zona olan Şanxayda deyil,

lknin bütün ərazisində qız cəmiyyətlərini təsis etmək hüququna malikdirlər.

Dünya sgorta bazarının qloballaşması prosesi rivsində ox böyük əhəmiyyətə malik olan və sgorta xidmətləri ilə ticarətin liberallaşdırılmasını daim dəstəkləyən mumdnya ticarət təşkilatı gələcəkdə hmd xarici sgortaılar v təkrar sgortaılarla baėlanan müqavilələr üzrə sgortalananların v sgortaıların maraėının fəal mdafieilrindən olacaėını proqnozlaşdırmaq olar.

§ 2. Beynəlxalq sığorta bazarları

Məlum olduğu kimi, dünya tarixində sığorta işinin xüsusiyyətlərinə hələ bizim e.ə. III-VI minilliklərdə təsadüf edilsə də ilk sığorta cəmiyyəti (yanğından sığorta üzrə) 1680-ci ildə Böyük Britaniyanın paytaxtı olan Londonda təsis edilmişdir. Bu baxımdan Böyük Britaniya sığorta bazarının bu gün də öz böyüklüyünə görə dünyada üçüncü yeri tutması heçdə təsadüfü deyil.

01 yanvar 2000-ci ilin məlumatlarına əsasən Böyük Britaniya ərazisində təxminən 826 sığorta şirkəti sığorta fəaliyyəti həyata keçirmək üçün lisenziya almışdır. 2000-ci ildə Böyük Britaniyada toplanmış məcmu sığorta haqlarının həcmi 156,6 mlrd. funt-sterlinq, o cümlədən avtomobil sığortası 12,8 %, yanğın və bədbəxt hadisələri üzrə 21,8%, aviasiya və nəqliyyat sığortası üzrə 1,0 % həyat sığortası üzrə 64,4% təşkil edir.

«Lloyds» bazarına korporativ üzvlərin qəbul olunması, korporasiyanın özündə isə «Lloyds»un yenidən qurulması və yeniləşməsi üzrə proqramın başlanması ilə (sığorta risklərini öz üzərinə götürən və xüsusi kapitalı ilə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edən hər bir xüsusi və korporativ sığortaçıların birliyi) əlaqədar 1992-ci ildə «Lloyds» korporasiyası üzvlərinin sayı kəskin sürətdə azaldı. Belə ki, əgər 1994-cü ildə «Lloyds» üzvlərinin sayı 401 idisə 1997-ci ildə onların sayı 164-ədək azaldı. Buna baxmayaraq, sindikatların orta dövryyəsi artaraq 27 mln. funt-sterlinqdən 66 mln-a çatdı. 1994-cü ildə «Lloyds» üzvlüyünə qəbul olunan korporativ iştirakçıların hər 25-nə 900 mln. funt-sterlinq gəlir gəlirdi, həmçinin həmin ildə «Lloyds» korporasiyasının ümumi gəliri 1,6 mlrd. funt-sterlinq təşkil edirdi. 1996-ci ildə korporativ iştirakçıların sayı artıq 69 idi, onlara 30% bazar payı yaxud 3,04 mlrd. funt-sterlinq düşürdü.

Böyük Britaniyanın sığorta bazarında son illər sığortaçıların çoxlu sayda birləşməsi və qovuşması müşahidə edil-

məkdədir. Belə ki, bir sıra iri müştərək sığorta cəmiyyətləri sığorta şirkətləri tərəfindən alınmış və öz fəaliyyətlərini dayandırmışlar, məsələn, «Prudential iri sığorta şirkəti «OBS Scottish Equitable»ni əldə etdi.

Böyük Britaniya bazarında sığorta xidmətlərinin inkişafı şəraitində yeni tendensiyalar meydana çıxmışdır. Sığorta xidmətlərinin yayılmasının əsas ənənəvi kanalı broker və agentlərdir, lakin son bir neçə ildə vasitəçiləri tamamilə nəzərə almadan sığorta müqaviləsini birbaşa istehlakçıya satan şirkətlərin sayı sürütlə artmışdır. Buna misal olaraq, indi avtomobil sığortası üzrə birbaşa satış 30-40% təşkil edir. Həmçinin bankların rolu da mahiyyətə artmışdır. Əgər banklar ilkin mərhələdə sığortacıların distribyuterləri kimi çıxış etsələrsədə, qəbul edilmiş sığorta risklərini qiymətləndirməyi bacarmırdılar. Ancaq sonralar banklar nəinki bu cür xidmətlər göstərə bilər, hətta qız şirkətlərinin təsisçiləri kimi də çıxış edirdilər. Hətta «HSBC», «Lloyds Bank», «Barklays Bank» kimi banklar həyat sığortası şirkətlərini təsis etmişdilər. Böyük Britaniyanın 20 aparıcı bankı sığorta müqavilələrinin tərtibi və risklərin qiymətləndirilməsi ilə özləri məşğul olurlar. Həyat sığortasına nisbətən digər sığorta növləri üzrə sığorta xidmətlərinin bank vasitəsilə satışının inkişaf tempi eynidir, lakin bu növlər üzrə sığorta növlərinin inkişafı banklar arasındakı kəskin rəqabətlə əlaqədardır. Eyni zamanda bəzi sığortaçılar sığorta məhsullarının yayılmasının əlavə kanallarına xidmət edən öz xüsusi banklarını yaradırlar.

Böyük Britaniya sığorta qanunvericiliyi: Böyük Britaniyada sığorta fəaliyyəti 1982-ci ildən Sığorta şirkətləri barədə Qanunla (Insurance Companies Act) tənzimlənir. Qanun-korporativ səhmdar cəmiyyətlərin, «friendly societies – OBC» forması istisna olmaqla Böyük Britaniyada yaxud başqa ölkədə səhmdarlaşmış, qeyri-korporativ (unincorporated bodies), həmçinin «Lloyds» anderrayter şirkətlərinin sığorta fəaliyyətini tənzimləyir.

Böyük Britaniyanın qanunvericiliyinə uyğun olaraq sığorta fəaliyyəti həyat və qeyri-həyat sığortalarına bölünür. Sığortaçının həyata keçirdiyi sığorta xidmətinin hər bir növü

üzrə o, ayrıca lisenziya almalıdır. Əgər sığorta şirkəti 1 yanvar 1982-ci ilədək hər iki növdən lisenziya almayıbsa, o, eyni zamanda həm həyat həm də qeyri-həyat sığortasını apara bilməz.

Mövcud qanunvericilik tələblərinə uyğun olaraq Böyük Britaniyanın ərazisində bütün sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətinə (yuxarıda göstərilənlər istisna olmaqla) lisenziyaların verilməsi Xəzinədarlıq idarəsinin funksiyasına daxildir. Həyat sığortası ilə məşğul olan sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət isə müvafiq sığorta nəzarəti orqanı ilə yanaşı həm qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şura (Securities and Investment Board), həm də xüsusi investisiyalara Nəzarət orqanları tərəfindən (Personal Investment Authority) həyata keçirilir.

1982-ci ildə qəbul edilmiş Lloyds korporasiyasının fəaliyyətini tənzimləyən dörd parlament aktı, korporasiyanın strukturunu və onun özünü-tənzimləmə sistemini dəyişdirdi.

Həmin aktla cəmiyyət tərəfindən seçilən 12 üzvdən ibarət Şura təsis edilmişdir. Cəmiyyətin fəaliyyətinə tam cavabdehlik Şuranın üzərinə həvalə edilir. Onu da qeyd edək ki, şuranın tərkibinə inzibati komitələr və apellyasiya məhkəməsi də daxildir.

«Lloyds» korporasiyası hüquqi şəxs kimi sığorta risklərini qəbul etmir, Lloyds, anderrayterləri tərəfindən bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə hər hansı bir zərəyə görə hüquqi məsuliyyət daşımır. Onun funksiyası üzvlərin fəaliyyətinə nəzarət etmək və sığorta bazarının «Lloyds» aktlarına uyğun tənzimlənməkdir.

İllik kontraktlar əsasında işləyən fiziki şəxslər «Lloyds»un anderrayterləri hesab edilmir. 1 yanvar 1994-cü ildən «Lloyds»un üzvlüyünə yalnız korporativ iştirakçıları buraxılmışdı.

Korporasiya üzvləri sığorta şirkətləri haqda yerli qanunvericiliyə uyğun olaraq Böyük Britaniya ərazisində sığorta biznesi ilə məşğul olmağa icazə verilir. Hər il ödəmə qabiliyyəti haqda hesabatın Xəzinədarlığa təqdim edilməsi və sığorta ehtiyatı fondlarının yaradılması öhdəlikləri haqda

Qanunun müddələri onlara şamil edilmir. Ancaq sığorta şirkətləri haqda Qanuna uyğun olaraq onlar ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması haqda tələblərə riayət etməlidirlər.

Vasitəçilər. Böyük Britaniyada sığorta vasitəçilərinin fəaliyyəti 1997-ci ildən sığorta brokerlərinin qeydiyyatı haqqında Qanunla (Insurance Brokers Registration Act) tənzimlənir. Buna uyğun olaraq sığorta «broker»i fəaliyyəti ilə məşğul olmağı arzulayan hər bir vasitəçi sığorta növündən asılı olmayaraq (həyat və ya qeyri-həyat sığortası) sığorta brokerlərinin qeydiyyatı Şurasından qeydiyyat haqda şəhadətnamə almalıdır. Şura, sığorta brokerlərinin qeydiyyatı haqda Qanuna uyğun olaraq təsis edilən və brokerlərin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən özünütənzimləmə orqanıdır. «Lloyds» brokerlərinin fəaliyyəti brokerlərə aid «Lloyds»un xüsusi normativ aktları ilə tənzimlənir.

Qeyri-həyat sığorta bazarında bütün vasitəçilərin fəaliyyəti, sığorta qaydaları və normalarını müəyyən edən Böyük Britaniya sığortaçılar Assosiasiyaları Məcəlləsinə, həmçinin Aİ Direktivlərinin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilə bilər.

Həyat sığortası bazarında fəaliyyət göstərən vasitəçilər ya sərbəst yaradıla ya da nümayəndələr tərəfindən təyin edilə bilər.

Maliyyə xidmətləri haqqında Böyük Britaniya Qanunu, (financial Services Act) həyat və pensiya sığortalarını da əhatə edən bütün investisiya fəaliyyətini tənzimləyir. Sığortanın bu növləri ilə bağlı hər hansı vasitəçilik fəaliyyətini qiymətli kağızlar və investisiyalar üzrə Şura yaxud şəxsi investisiyalara nəzarət orqanı tərəfindən lisenziyalaşdırılır. Bu şərtlər Böyük Britaniya bazarlarında fəaliyyət göstərən Aİ-na üzv ölkələrindən olan həyat sığortası şirkətlərinə də sirayət olunur.

Böyük Britaniyada sığorta təşkilatlarının cəlb olunduğu vergilər. Böyük Britaniya müəssisələri 31% dərəcəlik korporativ vergi ödəyirlər. Böyük Britaniya rezidenti olan şirkət bütün dünya üzrə əldə etdiyi gəlirlərdən vergi ödəsə də, onların fəaliyyət növündən asılı olaraq vergi rejimi tətbiq edilir. Həyat sığortası ilə məşğul olmayan şirkətlər adi tarif dərəcəsi üzrə

vergi ödəyirlər. Investisiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərə kapital qoyuluşundan əldə olunan gəlir kimi deyil, kommersiya fəaliyyətindən olan gəlir kimi baxılır. Həyat sığortası şirkətlərinə xüsusi vergi rejimi tətbiq edilir. Pensiya sığortası və xaricdə həyat sığortası kimi sığorta növləri adi həyat sığortası hesab edilmir. Onlara ayrıca fəaliyyət növü kimi baxılır, məxaric və mədaxil ayrıca hesablanır. Sığorta fəaliyyətinin bir növü üzrə xərclər başqa növlərdən olan gəlirlər hesabına kompensasiya oluna bilməz.

1994-cü ildə qüvvəyə minmiş maliyyə haqqında qanuna uyğun olaraq sığorta müqaviləsindən alınmış haqlardan 4%-lik dərəcə ilə vergi tutulur. Adı çəkilən qanun bu müddəası, təkrar sığorta müqaviləsi, əlillərin avtomobil sığortası müqaviləsi həyat sığortası müqaviləsi (uzunmüddətli tibbi sığorta müqavilələri istisna olmaqla), həmçinin kommersiya məhkəmələrinin sığorta müqavilələri, Böyük Britaniya hüdudlarından kənar xarici yaxud beynəlxalq dəmir yol nəqliyyatı vasitələrinin sığortası müqavilələri aid deyil.

Sığorta şirkətlərinin ləğvi. 1986-cı ildə ödəmə qabiliyyətsizliyi barədə Qanun (Insolence Act), 1985-ci ildə isə sığorta şirkətlərinin ləğvinə aid Qaydalar (Insurance Companies Rules (Vinding Up) qüvvəyə mindi. Onda belə nəzərdə tuturdular ki, sığortaçıların ləğvi, adi ödəniş qabiliyyətsizliyi problemlərinin tənzimlənməsi prosedurlarından biri olacaq. Lakin qanunda əks etdirilmiş ləğv etmə prosesi sığorta biznesinin xüsusiyyətini nəzərə almadığı üçün indi əksər hallarda qeyri-həyat sığorta şirkətlərinin ləğvi prosesində, mübahisəli məsələləri tənzimləyən digər qaydalarından istifadə edirlər.

2000-ci ildə alman sığorta şirkətləri tərəfindən birbaşa sığorta üzrə bütün dünyada toplanmış sığorta haqlarının ümumi həcmi 262,2 mlrd. alman markası o cümlədən, bədbəxt hadisələrdən və zərərlərdən sığorta üzrə 45,2%; kredit, aviasiya və nüvə sığortası üzrə – 1,0% könüllü tibbi sığortası üzrə – 14,2%; həyat sığortası üzrə – 39,5% təşkil edir. Həmin il alman təkrar sığorta şirkətlərinin yığıdığı sığorta haqlarının ümumi həcmi 60,0 mln. d. marka təşkil etmişdir.

Almaniya ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya alan 2157 sığorta şirkəti vardır ki, onlardan da 32 –si təkrar sığorta şirkətidir. Onların fəaliyyəti federal nəzarət orqanları tərəfindən tənzimlənir

Öz növbəsində, Almaniya da birbaşa və təkrar sığorta ilə məşğul olan kifayət qədər xarici şirkətlər fəaliyyət göstərir. Onlardan 57-si (1995-ci ilin göstəricilərinə əsasən) Aİ-na daxil olan ölkələrin, 18-i isə digər ölkələrin təmsilçiləridirlər. Almaniya da xarici sığortaçıları əsasən qeyri-həyat sığortası sahəsində fəaliyyət göstərir. Bunlar əsasən Böyük Britaniya, Fransa və Belçika sığorta şirkətləridir. Xarici sığortaçıları həmçinin 29 alman şirkətinin nəzarət səhm paketinə nəzarət edirlər ki, onlardan 25-i birbaşa və 4-ü isə təkrar sığorta şirkətidir.

Son zamanlar almaniya da bankların və sığorta şirkətlərinin iştirakı ilə formalaşan bank sığortacılığı adlanan yeni maliyyə qrupu təşəkkül tapdı. Bunun əsas səbəbi bankların və sığortaçıların sığorta müqavilələrinin satışı sahəsində əməkdaşlığı idi. Sığorta xidmətləri satışının daha çox yayılmış və əhəmiyyətli kanalı sığorta vasitəçiləridir, yəni sığorta agentləri və brokerləridir. Lakin Almaniya da bank insitutları yalnız vasitəçi qismində yaxud sığortaçıların agentləri qismində çıxış edə bilirlər, onlara sığorta müqavilələrini tərtib etmək icazəsi verilmir, çünki bunun üçün nəzarəti orqanları tərəfindən lisenziya verilməlidir. Praktikada banklarla sığorta şirkətləri arasındakı müqavilə, onların müstəqil və yaxud da eyni bir maliyyə qrupunun iştirakçısı olmasından asılı olmayaraq bağlanır.

Almaniya sığorta qanunvericiliyi. Sığorta fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik, 1902-ci ildə əsası qoyulmuş və 1992-ci ildə dəyişikliklər edilmiş Almaniyanın federal sığorta nəzarəti Aktından (versich-erungsaufsichtsgesetz - VAG) və regional səviyyədə qəbul olunmuş əlavə qanunverici aktlardan ibarətdir. Akta 1993 və 1994-cü illərdə əlavə düzəlişlər edilsədə, Aİ-nin həyat və qeyri-həyat sığortası növləri üzrə üçüncü direktivinin qərarları yalnız 21 iyul 1994-cü il aktında düzəlişlərdə öz əksini tapmışdır.

Almaniya ərazisində birbaşa sığorta ilə məşğul olmaq arzusunda olan sığorta şirkətləri bunun üçün Almaniya sığorta nəzarəti orqanlarından müvafiq lisenziya almalıdırlar.

Almaniyanın sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq əgər sığorta şirkəti qeyri-həyat sığortası ilə məşğul olursa, bu şirkət həyat sığortası ilə məşğul ola bilməz. Burada əsas prinsiplial məqsəd, xüsusi sosial əhəmiyyətə malik olan həyat sığortası sektorunu başqa növlərdən yarana biləcək zərərlər hesabına şirkətin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi və ödəniş qabiliyyətinin aşağı düşməsi kimi risklərdən qorumaqdır.

Berлиндə yerləşən federal sığorta nəzarəti orqanı (Bundesaufsichtsamt für das Versicherungsvesen - BAV) sığorta şirkətlərinin hüquqi və maliyyə fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Pensiya və mərasim (insan yaşadığı yerdən kənarda ölərsə cənazəsinin yaşadığı yerə gətirilməsi, bastırılması və s.) fondları yaradan xırda sığorta şirkətlərin (toplanmış sığorta haqlarının həcmi 1 mln. D.M-ni üstələmirsə, bu kiçik şirkət sayılır) fəaliyyətinə nəzarəti adətən regional sığorta nəzarəti orqanı həyata keçirir. Alman qanunvericiliyində sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətinə bilavasitə aid olan qanunvericilik aktları mövcud olmadığından sığorta vasitəçilərinin fəaliyyəti dolayı yolla şirkətlərin tərkib hissəsi kimi tənziqlənir. Federal nəzarət orqanı sığorta vasitəçilərinin peşəkarlığı və etibarlığının müəyyən edilməsi məsuliyyətini sığortaçıların üzərinə qoyur. Alman qanunvericiliyi broker və agentlərin funksiyaları arasında dəqiq hədd qoyur. Broker fəaliyyətini həyata keçirmək üçün vasitəçi heç bir halda hər hansı sığorta şirkəti ilə əlaqə saxlamamalı və potensial sığortaçının maraqları xatirinə sığortalıya təsir göstərməməlidir.

Yalnız təkrar sığorta fəaliyyəti göstərən şirkət əgər qarşılıqlı sığorta cəmiyyəti deyilsə nəzarət orqanından xüsusi icazə almamalıdır. Şirkət fəaliyyət göstərmək üçün niyyəti haqqında nəzarət orqanına xəbərdarlıq etməsi kifayətdir. Qanunvericilikdəki likvidlik tələbləri təkrar sığortaçılara aid edilmir.

Almaniya sığorta təşkilatlarının cəlb olunduğu vergilər.
Almaniyada sığorta təşkilatları digər müəssisələr kimi mənfəət

vergisi ödəyirlər. Bununla yanaşı sığorta ehtiyatları, sığorta ödənişləri və dividendlərlə bağlı müəyyən istisnalar mövcuddur. Almaniyada sığortaçılar sığorta məbləğlərindən də vergi ödəyirlər. Sığortalı tərəfindən ödənilən, ancaq sığortaçının vasitəsilə yığılan bu verginin həcmi sığorta məbləğindən asılıdır. Həyat sığortası, tibbi sığorta və təkrar sığorta, həmçinin sosial sığortanın bütün növlərinə vergi qoyulmur. Verginin orta tarif dərəcəsi 15% əşkil edir.

Maliyyə nəzarəti: Şirkətlərin likvidliyin hesablanması və sığorta ehtiyatı vəsaitlərinin investisiyaya yönəldilməsi qaydasının hazırlanması zamanı alman qanunvericiliyi Aİ direktivlərinin qərarlarına əsaslanmışdır.

1932-ci ildən bu günə kimi Almaniyada sığorta şirkətləri tərəfindən ödəniş qabiliyyətsizliyi hallarına rast gəlinməyib. Lakin, federal sığorta nəzarəti orqanı sığorta bazarının liberallaşdırılmasının milli sığortaçıların maliyyə sabitliyində problemlərin yaranmasına səbəb ola biləcəyində narahatdır. Bununla əlaqədar sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəzarətinə böyük diqqət yetirilir və sığortaçıların nizamnamə kapitalı, zərərlər ehtiyatı, aktivlərin yerləşdirilməsi üzərində maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi planlaşdırılır.

Fransız sığorta şirkətlərinin və onların xarici filialları ilə birlikdə 2000-ci ildə yığdığı sığorta haqının ümumi həcmi 867,8 mlrd. fr. frankı təşkil edir. 2000-ci ildə fransız sığorta bazarı həcminə görə dünyada 5-ci yeri tutub. 2000-ci ildə fransız sığorta şirkətlərinin həyat sığortası üzrə yığdıqları sığorta haqları bu növü üzrə daxil olan məcmu sığorta haqlarının 69,5%, digər sığorta növləri üzrə 30,5% təşkil etmişdir.

Fransa sığorta bazarında 571 peşəkar iştirakçı mövcuddur. Onlardan 98-i həyat, 360-i isə qeyri-həyat sığortası ilə məşğul olan sığorta şirkətləridir. Bundan başqa, Fransada xarici sığorta şirkətlərinin 107 filialı fəaliyyət göstərir ki, bunlardan da 12-si həyat sığortası üzrə, 95-i isə digər sığorta növləri ilə məşğul olurlar. Fransa ərazisində əldə olunan məcmu sığorta haqlarının 11,8%-i xarici sığorta şirkətlərinin

bölmə və filiallarının payına düşür. Bunların 15,8%-i qeyri-həyat sığortasına, 9,5 %-i isə həyat sığortasına aiddir.

Fransa sığorta bazarının 40%-ə yaxın hissəsi 5 ən iri sığortaçı tərəfindən, 58,4%-i isə 10 nisbətən iri şirkətlər tərəfindən idarə olunur. Xüsusi ilə həyat sığortası bazarındakı bu cür hökmüran mövqe təmərgüzləşmə ilə bağlıdır. Buna misal, AXA və UAP kimi iri şirkətlərin qovuşması təkcə Fransa sığorta bazarında deyil dünyada həcmcə böyük bir şirkətin yaranmasına gətirib çıxardı.

Broker şirkətləri arasında qovuşma prosesi daha fəaldır, bu da qloballaşmaya meyilliliyin nəticəsidir. 1997-ci ilin yanvarında «Marsh&Melennan» broker şirkəti «CECAR» şirkətini tərkibinə qatdı. «Aon Corporation» (ABŞ) isə «Minet» fransız qrupunun əldə etdi.

Brokerlərdən fərqli olaraq, sığorta agentləri hal-hazırda öz fəaliyyətində çoxlu çətinliklərlə üzləşirlər. Bu da fransa qanunvericiliyinə uyğun olaraq agentin yalnız bir sığorta şirkəti ilə əməkdaşlıq edə bilməsi ilə izah edilir. Agentlərin sayı tədricən azalır. Bununla yanaşı onlar qeyri-həyat sığorta növləri üzrə sığorta xidmətlərinin yayılmasının əvəzolunmaz kanalıdır .

Broker və agentlərdən savayı sığorta xidmətləri satışının sürətlə artan kanalı banklardır. Xüsusən bu tendensiyalar həyat sığortasına xasdır və son illərdə sığorta şirkətləri (məsələn, «Gredit Lyonnais» və «Allianz», «Societe Generale» və «AFG» və s.) və bank qrupları arasında baş verən qovuşma dalğalarının nəticəsidir.

Fransa sığorta qanunvericiliyinin əsasları. Fransada sığorta fəaliyyətini tənzimləyən əsas qanunverici akt Sığorta Məcəlləsidir. Məcəlləyə uyğun olaraq sığortaçı sığortanın hər bir növü üzrə Maliyyə Nazirliyindən inzibati icazə almalıdır. Qanunvericiliklə həmçinin sığortaçıların minimum nizamnamə kapitalına qoyulan tələblər müəyyən edilir.

Fransada öz filiallarını təsis etmək istəyən Aİ ölkələrinin sığorta şirkətləri, Aİ-nin Birinci Direktivlərinin qərarlarına uyğun olaraq ancaq Maliyyə Nazirliyinin inzibati icazəsini almalıdırlar. Aİ-na daxil olmayan ölkələrin sığortaçıları üçün

nazirliyin icazəsini alarkən əlavə tələblərə də riayət etməlidir. Onlardan həmçinin zəmanət yaxud girovun təqdim olunması tələb oluna bilər.

Fransa sığorta nəzarətinin əsas orqanı sığorta fəaliyyətinə nəzarət üzrə Komissiyadır. 1989-cu ildə təsis olunmuş bu orqan, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarətə məsul olan müstəqil təşkilat. 5 üzvdən ibarət olan Komissiya maliyyə nazirliyi tərəfindən 5 il müddətinə təyin olunur.

Sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə lisenziya vermək hüququ Maliyyə Nazirliyinin Xəzinədarlıq İdarəsinə məxsusdur. Sığorta təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinə nəzarəti isə sığorta fəaliyyətinə nəzarət üzrə Komissiya həyata keçirir. Yoxlamaların həyata keçirilməsi üçün Komissiyanın tərkibində Maliyyə Nazirliyinin məmurlarından ibarət nəzarətçi-komissarlar yaradılmışdır.

Sığorta fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinin əsas səbəbi sığortaçıların maraqlarının müdafiəsidir. Fransız sığorta qanunvericiliyi informasiyaya aid çoxsaylı qərarlardan ibarətdir.

Sığorta Məcəlləsi sığortaçılara 3 istiqamətdə investisiya qoymağa icazə verir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Qiymətli kağızlar
- Daşınmaz əmlak
- Kredit və depozitlər.

Bu Məcəllə ilə ölkənin ərazisində yerləşməli olan aktivlərin payını müəyyən etmək, əmanətin etibarlığını və diversifikasiyasını təmin etmək məqsədilə hər bir kateqoriya üzrə sığortaçının vəsaitlərinin yerləşdirilməsinin maksimum həcmi müəyyən edilir.

Fransız sığorta təşkilatlarının cəlb olunduğu vergilər:

Fransız sığorta şirkətləri digər hüquqi şəxslər kimi 33% dərəcəlik gəlir vergisi ödəyirlər. Bundan əlavə sığorta şirkətləri həmçinin xərcləri çıxmaq şərti ilə investisiyadan gələn gəlirlərdən və sığorta haqlarından vergi ödəyirlər.

Fransa vergi Məcəlləsinin 991-ci maddəsinə uyğun olaraq hər bir sığorta müqaviləsinə, sığortalanmış riskin növün-

dən asılı olaraq 7-30% arasında dəyişən vergi dərəcəsi tətbiq olunur. Bu maddədə bəzi istisnalar da mövcuddur.

Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq sığorta şirkətləri ƏDV ödəməkdən azadlırlar.

Sığorta şirkətlərinin ləğvi. İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdən 1989-cu ilədək fransada sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti həddən artıq sərt idi. 90-cu illərin əvvəllərində qanunvericilik daha da liberallaşdırıldı. Lakin fransa hələ də sığortaçıların fəaliyyətinə kifayət qədər güclü nəzarət edən bir ölkə olaraq qalır.

Sığorta fəaliyyətinə nəzarət üzrə Komissiya sığortaçının maliyyə vəziyyətini diqqətlə izləyir. Maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi hallarında sığorta şirkətlərinə ya xəbərdarlıq edir, yaxud da müəyyən müddət ərzində maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılması üçün müəyyən qərar qəbul edə bilər.

Lisenzianın geri qaytarılması barədə qərar Maliyyə Nazirliyi yaxud sığorta fəaliyyətinə nəzarət üzrə Komissiya tərəfindən qəbul edilir və bu barədə məlumat rəsmi çap orqanı olan «journal Officiel» jurnalında nəşr olunur. Nəşrin ikinci günündən başlayaraq 30 gün ərzində sığorta şirkətinin rəsmi nümayəndəsi yaxud nəzarət orqanının təyin etdiyi nümayəndə lisenziyanın geri qaytarılması barədə sığortalıları xəbərdar etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Fransada sığorta fəaliyyəti təcrübəsində həyat sığortası şirkətinin müflisləşməsi hallarına bir dəfə də olsun rast gəlinməyib.

80-cı illərin axırlarında Mərkəzi və Şərqi Avropa regionunda iqtisadiyyatın bütün sektorlarına, o cümlədən də sığorta işinin inkişafına böyük təsir etmiş siyasi, iqtisadi və sosial sahədə kardinal dəyişikliklər baş verdi.

Buna qədər isə sığorta sektoru dövlətin inhisarında idi. Əsas istehsal qüvvələri dövlətə məxsus olduğundan kommersiya sığortasının inkişafı üçün imkanlar məhdud idi.

Dövlət inhisarçılığının aradan qaldırılması və müəssisələrin özəlləşdirilməsi, sığortaya olan marağı artırdı. Eyni zamanda dövlət sığorta təşkilatları da özəlləşdirilmişdi. Buna görə də təkə kommersiya riskinə deyil, üçüncü şəxslər qarşısında məsuliyyətin müdafiəsinə də tələbat yarandı.

Bu ölkələr, sığorta sahəsində tədricən bazar şəraitinə uyğunlaşdırılmış hüquqi aktlar sistemini yaradaraq, sığorta qanunvericiliyi tələblərinə riayət edilməsini təkmilləşdirmək məqsədilə sığorta nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini təşkil, sığorta bazarının effektiv inkişafını təmin etdilər. Bu tədbirlər Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir çox ölkələri üçün çox vacib idi. Çünki bu Avropa İttifaqına birləşməyin zəruri şərtlərindən biri idi.

Mərkəzi və Şərqi Avropa regionuna iqtisadi inkişaf səviyyəsi və əhalisinin sayına görə fərqlənən 27 ölkə daxildir. Bu regiona daxil olan ölkələri coğrafi və iqtisadi kriteriyalarına görə aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

- Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri – Polşa, Slovakiya, Sloveniya Çex Respublikası, Macarıstan;
- Baltikyani ölkələri – Estoniya, Latviya, Litva;
- Cənub-Şərqi Avropa ölkələri – Albaniya, Bosniya və Hersoqovina, Bolqarıstan, Yuqoslaviya, Xorvatiya, Makedoniya və Rumıniya;
- MDB ölkələri – Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldaviya, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna, Özbəkistan, Belorusiya Ermənistan,.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində sığorta haqlarının məcmusu 2000-ci ildə 17,5 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Regionun yeddi ölkəsi (Polşa, Rusiya, Çex Respublikası, Macarıstan, Sloveniya, Xorvatiya və Slovakiya) region ölkələri tərəfindən yığılmış sığorta haqlarının ümumi həcmində 90% paya malikdir. Region ölkələrinin ümumi daxili məhsulunun məcmusunda qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının xüsusi çəkisi orta hesabla 1,7%, həyat sığortası üzrə isə – 0,7% təşkil etmişdir.

İyirminci əsrin doxsanıncı illərində Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrində sığorta sahəsi dinamik surətlə inkişaf edirdi. 1993-cü ildən 1999-cu ilədək olan müddətdə sığorta haqlarının artımı hər il orta hesabla 17 faiz (inflasiyaya düzəlişlər uçuğu ilə), Mərkəzi və Şərqi Avropanın beş ölkəsində isə həyat sığortasının illik artım həcmi 20%-dən çox idi. Qeyri-

həyat sığortası üzrə artım o qədər də böyük deyildi – orta hesabla illik 7,6%.

Son illərdə region ölkələrində xüsusən də xarici sığortacıların filiallarının açılmasına icazə verildikdən sonra sığorta bazarında rəqabət kəskinləşmişdi. Dövlət inhisarçılığı isə praktiki olaraq rəqabət tələblərinə tam cavab verə bilmədiyindən əvvəlki səlahiyyətlərini itirsə də, həyat və qeyri-həyat sığortaları üzrə liderlik mövqelərini saxlamağı bacarmışlar.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri (Polşa, Slovakiya, Sloveniya, Çex Respublikası Macarıstan). Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri arasında həyat sığortası üzrə yığılan məcmu sığorta haqlarının 51%-ini (1,484 mlrd ABŞ doll) və qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının isə 50%-ini (3,041 mlrd. ABŞ doll) özündə cəmləşdirən Polşa bu ölkələr arasında ən iri bazara malikdir. Bütövlükdə Mərkəzi və Şərqi Avropanın bütün haqlarının 50%-i (4,5 mlrd ABŞ dolları) Polşanın payına düşür. Bundan başqa, Polşa sığorta bazarı 90-cı illərdə ən yüksək artım sürətilə fərqlənirdi: həyat sığortası üzrə ildə orta hesabla 16 % və qeyri-həyat sığortası üzrə 14,5%. Öz böyüklüyünə görə fərqlənən Mərkəzi və Şərqi Avropanın ikinci bazarı Çex Respublikasının sığorta bazarıdır. Ölkələr arasında həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının 20%-i (576 mln. ABŞ doll) və qeyri-həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının isə 21%-i (1231 mln. doll) bu ölkənin payına düşür. Başqa ölkələrdə də sığorta haqları əhəmiyyətli dərəcədə artdı, artım sürəti həddən artıq aşağı olmuşdur.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinə daxil olan haqların üçdə bir hissəsi həyat sığortasının, üçdə iki hissəsi qeyri-həyat sığortasının payına düşür.

Baltikyanı ölkələri (Litva, Latviya, Estoniya). Baltikyanı ölkələrdə iqtisadiyyat digər MDB ölkələrinə nisbətən daha açıq olması, burada 1993-cü ildən bu yana sığorta haqlarının stabil artımına səbəb olmuşdur.

Baltikyanı ölkələrdə həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 29%-i Estoniyanın payına düşür. Estoniyada 1993-cü ildən 1999-cu ilədək həyat sığortasına böyük tələbat müşahidə edilirdi. O vaxtlar Latviyada olduğu kimi Litvada da bu sığorta sahəsinin inkişafı dövlət tərəfindən müdafiə

edilmirdi və sığorta xidmətlərinə passiv tələbat müşahidə edilirdi. Lakin sığortaçılar üçün uzunmüddətli həyat sığortası üzrə müqavilələrə tətbiq olunan vergi güzəştləri daxil olan sığorta haqlarının stabil artımına səbəb olmuşdur.

Son illər hər üç ölkədə yeni icbari sığorta növlərinin tətbiqi qeyri-həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının artması ilə nəticələnmişdir. 1999-cu ildə Rusiyada baş verən maliyyə böhranı ilə əlaqədar qeyri-həyat sığortasının inkişaf sürəti kəskin sürətdə azaldı. Qeyri-həyat sığortası üzrə ölkələr arasında yığılan bütün sığorta haqlarının 48 %-i (145 mln. doll.) latviyanın, 28 %-i (84 mln. doll.) Litvanın və 24 %-i (74 mln. doll.) Estoniyanın payına düşür.

Cənubi - Şərqi Avropa (Albaniya, Basniya və Hersoqovina, Bolqarıstan, Yuqoslaviya, Xorvatiya, Makedoniya, Ruminya). Son illər Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində baş vermiş siyasi və iqtisadi qeyri-stabillik sığorta bazarında da müşahidə edilir. Məsələn, 1996-1998-ci illərdə Bolqarıstanda maliyyə böhranı nəticəsində sığorta haqları kəskin şəkildə enmişdir. 1999-cu ildə regionda həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 10 %-i (15 mln. doll.) qeyri-həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 12 %-i (155 mln. doll.) Bolqarıstanın payına düşür.

Serbiya və çernaqoriyada sığorta bazarı müxtəlif hərbi münaqişələrdən və müharibə illərində tətbiq olunan beynəlxalq embarqo nəticəsində zəifləməsindən sonra yeni inkişaf yolunu tapdı. Cənubi-Şərqi Avropada həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 1 %-i (1 mln. doll.) və qeyri-həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 15 %-i (199 mln. doll.) Serbiya və çernaqoriyanın payına düşür. Makedoniya və Albaniyanın payı, həyat sığortası üzrə (1,03 mln. doll.) 1%-dən çox və qeyri-həyat sığortası üzrə (168 mln. doll.) 13 %-dir.

Xorvatiya bu regionun ən inkişaf etmiş bazarıdır, sığorta haqlarından daxil olmalar 600 mln. ABŞ dollarından çox olmuşdur. Bunun 15 %-i həyat sığortasının, 85 %-i isə qeyri-həyat sığortası növlərinin payına düşür.

Şərqi Avropanın öz böyüklüyünə görə ikinci bazarı Ruminiya bazarıdır (həyat sığortası üzrə məcmuu sığorta haqlarının 22 %-ini (34 mln. ABŞ doll.) və həyat sığortasına sığorta üzrə 18 %-ini – (247 mln. ABŞ doll.)).

Bu regionda həyat sığorta praktiki olaraq inkişaf etməyib. 1999-cu ildə həyat sığortasının məcmuu sığorta

haqqlarındakı payı cəmi 10 % olmuşdur. Serbiya və çerna-qoriyada və Albaniyada həyat sığortası üzrə əməliyyatlar praktiki olaraq həyata keçirilmir. Lakin son illər regionun digər ölkələrində son dərəcə cuzi artım sürəti müşahidə edilirdi.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi (Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldaviyə, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna, Özbəkistan, Belorusiya). MDB ölkələri arasında Rusiyanın həm iqtisadi baxımdan, həm də bazarın potensial həcmi baxımından ən inkişaf etmiş sığorta bazarı vardır. 1999-cu ildə MDB ölkələrindən ÜDM-nin 68 %-i və regionda toplanmış sığorta haqlarının təxminən 90 %-i (4 mlrd. doll) Rusiyanın payına düşür. Bu regionda böyüklüyünə görə ikinci yeri tutan Ukrayna sığorta bazarı 6,5 %-lik paya malikdir. 1999-cu ildə MDB-nin qalan 10 ölkəsinin payına sığorta haqlarının yalnız 4 %-i (214 mln. doll.) düşürdü.

Region ölkələri arasında bu cür fərqin yaranması, dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə yanaşı əhalinin say ilə də izah olunur. Belə ki, RF və Ukraynada MDB əhalisinin 70 %-i yaşayır, Özbəkistan, Qazaxıstan və Belorusiyada – 17 %, qalan ölkələrdə isə 10 mln.-dan bir az çox adam yaşayır.

Region ölkələri içərisində Rusiya federasiyası yeganə ölkədir ki, həyat sığortasının inkişaf tempi çox yüksək səviyyədədir. MDB ərazisində həyat sığortası üzrə toplanmış məcmu sığorta haqlarının 95 %-i Rusiyanın payına düşür.

Qeyri-həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının sürətlə artımı, MDB ölkələrinin yüksək potensialını əks etdirir. 1999-cu ildə praktiki olaraq, bütün ölkələrdə artım tempi 10 %-dən çox idi. Təkcə Belorusiyada 1999-cu ildə nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasının tətəbiqi ilə qeyri-həyat sığortasının artım tempi 74%-ədək artmışdı.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin sığorta bazarlarında həddən artıq təmərküzləşmə müşahidə edilir. Hələ on il əvvəl Mərkəzi və Şərqi Avropanın bütün ölkələrində xarici rezidentlər tərəfindən milli sığorta şirkətlərinin nəzarət səhm paketinin əldə olunması qadağan edilmişdi. Ancaq hal-hazırda Şərqi Avropa bazarları xarici investorların diqqətini cəlb edir, daha doğrusu, bu ölkələrdə qəbul edilmiş qanunvericilik aktları öz məzmununa görə sığorta üzrə Avropa

İttifaqın Direktivlərinin məzmununa yaxındır və bazar iştirakçıları arasında rəqabətin inkişafına təkan verməkdədir.

Mərkəzi və Şərqi Avropada yerləşdirilən birbaşa xarici investisiyaların həcmi 1999-cu ildə 23,8 mlrd ABŞ dollar təşkil etmişdir. Regionda yatırılan investisiya vəsaitlərin təxminən yarısı Polşaya, ücdə bir hissəsi isə Çex respublikasına qoyulub. Bu ölkələr investorları təkcə Qərbi Avropa bazarlarına coğrafi yaxınlığına görə deyil, stabil siyasi və iqtisadi şəraitinə görə də cəlb edir.

Baltikyanı ölkələrin sığorta bazarına qoyulan xarici investisiyalar üç ölkə arasında bərabər bölüşdürülüb. Bunlar Rumıniya, Xorvatiya və Bolqarıstandır.

MDB ölkələri arasında xarici investisiyalar son dərəcə qeyri-bərabər bölüşdürülür: 1999-cü ildə regionda qoyulan investisiyaların demək olar ki, yarısı Rusiyaya, 30 %-i isə Qazaxıstan və Azərbaycanın payına düşür.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin beşində dövlətin sığorta sahəsindəki inhisar fəaliyyəti tamamilə dayandırılıb; sığorta tarifi və şərtləri çox hallarda dövlət nəzarət orqanları tərəfindən deyil, bazarla müəyyən edilir.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA
SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİ ƏKS ETDİRƏN**

G Ö S T Ə R İ C İ L Ə R

Cədvəl 1

**Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən sığorta
təşkilatlarının nizamnamə kapitalı haqqında
01.01.2006-cı il tarixə
MƏLUMAT**

	Cəmi	O cümlədən	
		birgə sığorta təşkilatları	milli sığorta təşkilatları
Ödənilmiş nizamnamə kapitalı	32,228,117.0	4,432,314.7	27,795,802.3
Pul (manatla) Ödənilmə kapitalına	30,700,340.6	4,432,314.7	26,268,025,9
	95,3	100	94,5
Əmlak (manatla) Ödənilmə kapitalına	1,527,776.4	-	1,527,776.4
	4,7	-	5,5

Cədvəl 2

**2004-2005-ci illər üzrə bağlanmış sığorta müqavilələri haqqında
MƏLUMAT**

	Cəmi	O cümlədən	
		birgə sığorta təşkilatları	milli sığorta təşkilatları
Sığorta müqavilələrinin sayı:			
2004-cü il	1,014,606	37,339	977,267
2005-ci il	796,277	68,452	727,825
	-218329	31,113	-249442

Cədvəl 3

2004-2005-ci illər ərzində daxil olmuş sığorta haqları və verilmiş sığorta ödənişlərinin müqayisəli
C Ə D V Ə L İ
(mln.manat)

	Cəmi	O cümlədən	
		birgə sığorta təşkilatları	milli sığorta təşkilatları
Sığorta haqları			
2004-cü il	66,25	21,95	44,30
2005-ci il	82,56	24,88	57,68
artım (+)	16,31	2,93	13,38
azalma (-)			
Sığorta dənişləri			
2004-cü il	14,74	3,64	11,10
2005-ci il	19,11	4,22	14,89
artım (+)	4,37	0,58	3,79
azalma (-)			

2004-2005-ci illər üzrə sığorta haqları

Sığorta növləri	2004-cü il			2005-ci il			Artım,%		Azalma,%	
	Sığorta Haqları		Sığorta haqqının ümumi həcmində xüsusi çəkisi, %	Sığorta haqları		Sığorta haqqının ümumi həcmində xüsusi çəkisi, %	manat üçün	dollar üçün	manat üçün	dollar üçün
	mln. man.	mln. dol.		mln. man.	mln. dol.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Könüllü sığorta növləri:	61,30	62,55	92,53	76,82	83,50	93,05	25,32	33,49	-	-
O cümlədən:										
Həyat sığortası	1,78	1,82	2,69	0,63	0,68	0,76	-	-	64,61	62,64
ondan:										
Həyat sığortası	1,78	1,82	2,69	0,63	0,68	0,76	-	-	64,61	62,64
Pensiya sığortası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Qeyri-həyat sığortası:	59,52	60,73	89,84	76,19	82,82	92,29	28,01	36,37	-	-
ondan:										
Yağın sığortası:	15,26	15,57	23,03	17,31	18,82	20,98	13,43	20,87	-	-
Qıza sığortası	32,25	32,91	48,68	40,21	43,71	48,70	24,68	32,82	-	-
Fərdi qəza sığortası	3,43	3,50	5,18	4,79	5,21	5,80	39,65	48,86	-	-
Nəqliyyat sığortası	2,31	2,35	3,49	3,46	3,76	4,20	49,78	60,00	-	-
Mühəndislik sığortası	0,84	0,86	1,27	2,70	2,93	3,27	221,43	240,70	-	-
Tibbi sığorta	5,41	5,52	8,17	7,69	8,36	9,31	42,14	51,45	-	-
K/t məh.sığ.	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	100,00	100,00	-	-
Heyvanların sığortası	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	-	-	-	-
İcbari sığorta növləri:	4,95	5,05	7,47	5,74	6,24	6,95	15,96	23,56	-	-
O cümlədən:										
Mülki məsuliyyətin sığortası	1,92	1,96	2,90	2,12	2,30	2,57	10,42	17,35	-	-
İcbari sığortanın digər növləri	3,03	3,09	4,57	3,62	3,94	4,38	19,47	27,51	-	-
Yekun:	66,25	67,60	100	82,56	89,74	100	24,62	32,75	-	-

Qeyd: Azərbaycan Respublikası Milli Bankının məzənnəsi üzrə
1 ABŞ dolları
01.01.2005-ci il – 0,98 manat;
01.01.2006-cil – 0,92 manat.

2004-2005-ci illər üzrə sığorta ödənişləri

Sığorta növləri	2004-cü il			2005-ci il		Artım, %			Azalma, %	
	Sığorta ödənişləri		Sığorta ödənişinin ümumi həcmində xüsusi çəki, %	Sığorta ödənişləri		Manat üçün	Manat üçün	Dollar üçün	manat üçün	dollar üçün
	mln. man.	mln. dol.		mln. man.	mln. dol.					
1	2	3	4	10	6	7	8	9	10	11
Köntüllü sığorta növləri:	12,53	12,78	85,01	-	18,55	89,32	36,23	45,15	-	-
o cümlədən:										
Həyat sığortası	1,69	1,72	11,47	0,52	0,56	2,72	-	-	69,23	67,44
ondan:										
Həyat sığortası	1,69	1,72	11,47	0,52	0,56	2,72	-	-	69,23	67,44
Pesivə sığortası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Qeyri-həyat sığortası	10,84	11,06	73,54	16,55	17,99	86,60	52,67	62,66	-	-
ondan:										
Yağm sığortası	1,66	1,69	11,26	4,53	4,92	23,70	172,89	191,12	-	-
Qaza sığortası	5,72	5,84	38,81	6,67	7,25	34,90	16,61	24,14	-	-
Fərdi qaza sığortası	0,24	0,24	1,63	0,45	0,49	2,35	87,50	104,17	-	-
Nəqliyyat sığortası	0,35	0,36	2,37	0,68	0,74	3,55	94,28	105,55	-	-
Mühəndislik sığortası	0,06	0,06	0,41	0,09	0,10	0,47	50,00	66,67	-	-
Tibbi sığorta	2,76	2,82	18,72	4,08	4,44	21,35	47,83	57,45	-	-
K/t. məh.sığ.	0,03	0,03	0,20	0,005	0,005	0,02	-	-	83,33	83,33
Heyvanların sığ.	0,02	0,02	0,14	0,05	0,05	0,26	150,00	150,00	-	-
İcbari sığorta növləri:	2,21	2,26	14,99	2,04	2,22	10,68	-	-	7,69	1,77
O cümlədən:										
Mülki məsuliyyətin sığortası	0,55	0,56	3,73	0,69	0,75	3,61	25,45	33,93	-	-
İcbari sığortanın digər növləri	1,66	1,70	11,26	1,35	1,47	7,07	-	-	18,67	13,53
Yekun:	14,74	15,04	100	19,11	20,77	100	29,65	38,10	-	-

Qeyd: Azərbaycan Respublikası Milli Bankının məzənnəsi üzrə
1 ABŞ dolları
01.01.2005-ci il – 0,98 manat;
01.01.2006-cı il – 0,92 manat.

Cədvəl 6

2000-2005-ci illər ərzində sığorta haqları və sığorta ödənişləri haqqında məlumat
C Ə D V Ə L İ

Sığortanın növü	2000-ci il		2001-ci il		2002-ci il		2003-cü il		2004-cü il		2005-ci il	
	sığorta haqqı	sığorta ödənişi	sığorta haqqı	sığorta ödənişi	sığorta haqqı	sığorta ödənişi	sığorta haqqı	sığorta ödənişi	sığorta haqqı	sığorta ödənişi	sığorta haqqı	sığorta ödənişi
Könüllü	13,04	3,33	34,11	8,68	38,49	4,97	53,67	12,87	61,30	12,53	76,82	17,07
İcbari	2,48	1,2	2,96	1,36	3,38	1,75	3,79	1,86	4,95	2,21	5,74	2,04
C Ə M İ	15,52	4,53	37,07	10,04	41,87	6,72	57,46	14,73	66,25	14,74	82,56	19,11

Cədvəl 7

2005-ci ilin yekunu üzrə təkrar sığorta əməliyyatlarına dair
M Ə L U M A T

Sığortaçı	Cəmi daxil olmuş sığorta haqları	Ümumi sığorta haqları	Şəxsi tutum		Komis siya	Təkrarsığortaya verilmişdir								Sığorta ödənişi				
			Sığorta haqları	Sığorta riski		O cümlədən								Ümumi sığorta ödənişi	O cümlədən xaricə			
						Sığorta haqqı	Sığorta riski	respublikada		xaricə					Sığorta haqqı	Haqq %-lə	Sığorta ödənişinin məbləği	Ümumi %-lə
								Sığorta haqqı	%-lə	Sığorta haqqı	%-lə	Sığorta haqqı	Haqq %-lə					
Birgö sığorta təşkilatları	24885,8	7637254,8	6281,8	1507728,6	1706,5	18604,0	6129526,2	129,7	0,7	18474,3	99,3	6038117,3	98,5	4215,5	1928,7	45,8		
Milli sığorta təşkilatları	57678,9	31338753,7	28592,1	12945929,8	2992,4	29086,8	18392823,9	4618,7	15,9	24468,1	84,1	16571177,5	90,1	14896,4	548,8	3,7		
Ümumi	82564,7	38976008,5	34873,9	14453658,4	4698,9	47690,8	24522350,1	4748,4	10,0	42942,4	90,0	22609294,8	92,2	19111,9	2477,5	12,96		

Sığortaçıların 2005-ci il ərzində sığorta fəaliyyəti haqqında

MƏLUMAT

Sığortaçılar	Sığorta haqları (mln.manat)	Ümumi sığorta haqlarında xüsusi çəkisi %	Sığortanın ayrı-ayrı növləri üzrə sığorta haqları											
			Könüllü										İcbari	
			Həyat sığortası		Qeyri-həyat sığortası								Nəqliyyat vas.sahib.m/ məs.icbari sığortası %	İcbari sığortanın digər növləri %
həyat sığort. %	pensiya sığort. %	yanğın sığort. %	qəza sığort. %	fərdi qəza sığort. %	nəqliyyat sığort. %	mülhə. sığort. %	tibbi sığort. %	k/t. məh-sul. sığ. %	heyvan sığort. %	nəqliyyat vas.sahib.m/ məs.icbari sığortası %	icbari sığortanın digər növləri %			
Birgə sığorta təşkilatları	24,88	30,14	0,45	-	20,08	58,94	3,30	0,72	9,29	6,87	0,02	0,003	0,26	0,07
Milli sığorta təşkilatları	57,68	69,86	0,90	-	21,35	44,28	6,88	5,68	0,67	10,38	0,04	0,02	3,56	6,24
Y E K U N:	82,56	100	0,76	-	20,98	48,70	5,80	4,20	3,27	9,31	0,02	0,01	2,57	4,38

Cədvəl 9

Sığortaçıların 2005-ci il ərzində sığorta hadisələri ilə əlaqədar olaraq verilmiş sığorta ödənişləri haqqında
MƏLUMAT

Sığortaçılar	Sığorta haqları (mln.manat)	Ümumi sığorta haqların da xüsusi çəkisi %	Sığortanın ayrı-ayrı növləri üzrə sığorta haqları										İcbari	
			Həyat sığortası		Qeyri-həyat sığortası								Nəqliyyat vas.sahib.m/məs.icbari sığortası %	İcbari sığortanın digər növləri %
			həyat sığort. %	pensiya sığort. %	yanğın sığort. %	qəza sığort. %	fərdi qəza sığort. %	nəqliyyat sığort. %	müha. sığort. %	tibbi sığort. %	k/t. məhsul. sığ. %	hey-van sığort. %		
Birgə sığorta təşkilatları	4,22	22,08	0,16	-	11,64	53,36	1,60	1,54	1,39	29,27	-	-	1,04	-
Milli sığorta təşkilatları	14,89	77,92	3,47	-	27,10	29,69	2,55	4,13	0,20	19,12	0,04	0,34	4,32	9,04
Y E K U N:	19,11	100	2,72	-	23,70	34,90	2,35	3,55	0,47	21,35	0,02	0,26	3,61	7,07

Cədvəl 10

01.01.2006-cı il vəziyyətinə sığorta təşkilatlarının investisiyaya yönəldilən pul vəsiətləri barədə
MƏLUMAT

(min manat)

Sığortaçı	Banklarda depozit hesablara qoyulmuş vəsait	Depozit dən əldə edilən gəlir	Gəlirin depozitə nisbəti, %	Digər təşkilatlara investisiyaya yönəldilmişdir	İnvestisiya adan əldə edilən gəlir	Gəlirin investisiyaya nisbəti, %	Cəmi investisiya aya yönəldilmişdir	İnvestisiya daxil olmuş cmi gəlirlər	Gəlirin investisiya məbləğinə nisbəti, %
Birgə sığorta təşkilatları	3 780,2	275,4	7,3	506,6	12,3	2,4	4 286,8	287,7	6,7
Milli sığorta təşkilatları	17 887,5	1 220,5	6,8	7 343,9	57,2	0,8	25 231,4	1 277,7	5,1
Y E K U N:	21 667,7	1 495,9	6,9	7 850,5	69,5	0,9	29 518,2	1 565,4	5,3

Cədvəl 11

**01.01.2006-cı il tarixə sığorta ehtiyatları haqqında
MƏLUMAT CƏDVƏLİ**

(AZN)

Sığortaçı	Sığorta ehtiyatları					
	Cəmi	O cümlədən:				
		Riyazi ehtiyatlar	Texniki ehtiyatlar	Zəlzələ ehtiyatı	Xüsusi təminat	Qarşısılınma tədbirləri fondu
Birgə sığorta təşkilatları	2874088,0	15365,0	2342097,0	10280,0	409302,0	97044,0
Milli sığorta şirkətləri	14014925,0	135140,0	11371901,0	15900,0	2314435,0	177549,0
YEKUN:	16889013,0	150505,0	13713998,0	26180,0	2723737,0	274593,0

**Sığorta ehtiyatlarının müqayisəli
CƏDVƏLİ**

(min manatla)

Sığortaçı	Sığorta ehtiyatları 2004-cü il	Sığorta ehtiyatları 20045ci il	artma/azalma
Birgə sığorta təşkilatları	1724,8	2874,1	66,6%
Milli sığorta təşkilatları	9752,8	14014,8	43,7%
YEKUN:	11477,6	16888,9	47,1%

**2005-ci il üzrə sığortaçıların ümumi sığorta haqqının sığorta ödənişinə, işin aparılması
və sair xərclərə faiz nisbəti
C Ə D V Ə L İ**

(min manatla)

Sığortaçı	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri	Sığorta ödənişinin sığorta haqqına nisbəti, %-lə	İşlərin aparılması xərcləri	İşlərin aparılması xərclərinin sığorta haqqına nisbəti, %-lə	Sair xərclər	Sığorta xərclərinin sığorta haqqına nisbəti, %-lə	Cəmi xərclər	Xərclərin sığorta haqqına nisbəti, %-lə
Birgə sığorta təşkilatları üzrə	24 885,70	4 215,60	16,9	3 354,30	13,5	1 073,17	4,3	8 643,07	34,7
Yerli sığorta təşkilatları üzrə	57 678,95	14 896,45	25,8	8 254,83	14,3	3 600,16	6,2	26 751,44	46,4
YEKUN:	82 564,65	19 112,05	23,1	11 609,13	14,1	4 673,33	5,7	35 394,51	42,9

2005-ci il ərzində sığorta təşkilatlarında orta əmək haqqı
CƏDVƏLİ

(manatla)

Sığortacı	İl ərzində cəmi əmək haqqı hesablanmışdır	Ştat işçiləri				Sığorta agentləri				Siyahıdan kənar tərkibi işçilərə əmək haqqı
		sayı	illik əmək haqqı	bir işçiyə düşən illik orta əmək haqqı	bir işçiyə düşən aylıq orta əmək haqqı	sayı	illik əmək haqqı	bir işçiyə düşən illik orta əmək haqqı	bir işçiyə düşən aylıq orta əmək haqqı	
Birgə sığorta təşkilatları	1208214,91 3218248,52	171 858	792224,23 2214925,33	4632,89 2581,50	386,07 215,12	94 695	393100,51 991452,67	4181,92 1426,55	348,49 118,88	22890,17 11870,52
Milli sığorta təşkilatları	183330,98	32	181580,31	5674,38	472,87	-	-	-	-	1750,67
Broker təşkilatları										
YEKUN:	4609794,41	1061	3188730	3005,40	250,45	789	1384553,18	1754,82	146,24	36511,36

**2005-ci il üzrə sığortaçıların mənfəəti haqqında
MƏLUMAT**

(min manat)

Sığortaçı	Mənfəət		
	C Ə M İ hesabat dövrünün mənfəəti	o cümlədən:	
		İstifadə edilmiş mənfəət	Hesabat ilində bölüşdürülməmiş mənfəət
Birgə sığorta təşkilatlar üzrə	769,42	627,26	142,16
Milli sığorta təşkilatlar üzrə	4397,37	2433,30	1964,07
YEKUN:	5166,79	3060,56	2106,23

**2005-ci ilin yekunu üzrə debitor və kreditor borcları barədə
MƏ L U M A T**

(min manat)

Sığortaçı	Debitor			Kreditor		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		birbaşa sığorta üzrə (77)	sair debitorlar		təkrarsığorta əməliyyatları üzrə hesablaşma öhdəlikləri	Sair kreditorlar
Ümumi cəmi:	14668,3	13404,2	1264,1	12462,4	12012,2	450,2
onlardan:						
Birgə sığorta təşkilatları	6159,4	5747,6	411,8	5716,6	5504,1	212,5
Milli sığorta təşkilatları	8508,9	7656,6	852,3	6745,8	6508,1	237,7

Cədvəl 17

**Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən sığortaçılar və sığorta brokerləri tərəfindən
2005-ci ildə Dövlət büdcəsinə ödəmələr haqqında**

C Ə D V Ə L

(manat)

Sığortaçı	Sığorta haqları	Sosial müdaiə fondu	VERGİLƏR						CƏMİ ödənilmişdir	Ödəmələrin sığorta haqqına nisbəti, %-lə
			Mənfəət vergisi	Gəlir vergisi	Əmlak vergiçisi	4%	Sair vergilər	CƏMİ		
Birgə sığorta təşkilatları üzrə	24885702,75	183455,97	657638,43	247784,04	55619,17	478817,71	71438,90	1511298,25	1694754,22	6,8
Milli sığorta təşkilatları üzrə	57678948,65	596547,24	1389579,64	392967,60	68627,65	701024,49	378085,94	2930285,32	3526832,56	6,1
Borker təşkilatları üzrə	-	32304,65	49352,08	56394,04	1746,77	69214,02	17945,64	194652,55	226957,20	-
YEKUN:	82564651,40	812307,86	2096570,15	697145,68	125993,59	1249056,22	467470,48	4636236,12	5448543,98	6,6

**2001-2005-ci illər üzrə sığortaçıların vəsaitləri haqqında
MƏLUMAT**

(min manat)

	2001	2002	2003	2004	2005
1.Sığorta təşkilatlarının sayı	38	29	29	29	28
o cümlədən:					
birgə sığorta təşkilatları	8	8	7	7	6
2. Nizamnamə kapitalı-cəmi	7,6	15,0	18,4	22,8	32,3
o cümlədən:					
birgə	2,9	3,1	3,7	4,4	4,5
3.İnvestisiya- cəmi	5,9	9,7	12,2	19,9	29,5
4.Pul vəsaitləri – cəmi	4,1	6,6	9,8	9,2	11,0
o cümlədən:					
nəğd	0,3	0,4	0,4	1,2	1,2

Ölüm cədvəli

Yaş (x)	x yaşınadək yaşayanların sayı (l_x)	x yaşından x+1 yaşına keçdikdə övlənlərin sayı (d_x)	x yaşlı şəxsin qarşısındakı bir il ərzində ölmək ehtimalı (q_x)	x yaşlı şəxsin həyatının orta davam etmə müddəti (e_x)
1	2	3	4	5
0	100 000	1 654	0,01654	67,90
1	98 346	662	0,00673	68,05
2	97 684	289	0,00296	67,51
3	97 395	152	0,00156	66,71
4	97 243	115	0,00118	65,81
5	97 128	87	0,00090	64,89
6	97 041	68	0,00070	63,95
7	96 973	46	0,00047	62,99
8	96 927	43	0,00045	62,02
9	96 884	31	0,00032	61,05
10	96 853	37	0,00038	60,07
11	96 816	27	0,00028	59,09
12	96 789	32	0,00033	58,11
13	96 757	38	0,00039	57,13
14	96 719	36	0,00037	56,15
15	96 683	44	0,00046	55,17
16	96 639	48	0,00050	54,20
17	96 591	52	0,00054	53,22
18	96 539	75	0,00078	52,25
19	96 464	93	0,00096	51,29
20	96 371	108	0,00112	50,34
21	96 263	93	0,00097	49,40
22	96 170	98	0,00102	48,45
23	96 072	110	0,00114	47,50
24	95 962	93	0,00097	46,55
25	95 869	108	0,00113	45,60
26	95 761	111	0,00116	44,65
27	95 650	108	0,00113	43,70
28	95 542	123	0,00129	42,75

29	95 419	114	0,00119	45,80
30	95 305	112	0,00118	40,86
31	95 193	135	0,00142	39,90
32	95 058	137	0,00144	38,96
33	94 921	140	0,00147	38,02
34	94 781	157	0,00166	37,07
35	94 624	139	0,00147	36,13
36	94 485	159	0,00168	35,19
37	94 326	179	0,00190	34,14
38	94 147	218	0,00232	33,31
39	93 929	235	0,00250	32,39
40	93 694	231	0,00246	31,47
41	93 463	265	0,00284	30,55
42	93 198	312	0,00335	29,63
43	92 886	295	0,00318	28,73
44	92 591	317	0,00342	27,82
45	92 274	338	0,00366	26,92
46	91 936	422	0,00459	26,02
47	91 514	450	0,00492	25,14
48	91 064	501	0,00550	24,26
49	90 563	631	0,00697	23,40
50	89 932	899	0,01000	22,56
51	89 033	1 002	0,01125	21,79
52	88 031	1 134	0,01288	21,04
53	86 897	419	0,00482	20,31
54	86 478	386	0,00446	19,41
55	86 092	537	0,00624	18,50
56	85 555	712	0,00832	17,61
57	84 843	946	0,01115	16,76
58	83 897	1 294	0,01542	15,95
59	82 603	1 455	0,01761	15,20
60	81 148	1 165	0,01436	14,47
61	79 983	1 473	0,01842	13,68
62	78 510	1 767	0,02251	12,94
63	76 743	1 541	0,02008	12,24
64	75 202	1 972	0,02622	11,49
65	73 230	2 009	0,02743	10,80
66	71 221	2 036	0,02859	10,10
67	69 185	2 062	0,02980	9,40
68	67 123	2 536	0,03778	8,69
69	64 587	3 128	0,04843	8,03

70	61 459	2 704	0,04400	7,44
71	58 755	2 536	0,04316	6,78
72	56 219	3 062	0,05455	6,09
73	53 067	2 744	0,05171	5,45
74	50 323	3 113	0,06186	4,75
75	47 210	3 147	0,06666	4,06
76	44 063	2 942	0,06677	3,35
77	41 121	2 688	0,06537	2,59
78	38 433	3 066	0,07977	1,77
79	35 367	2 627	0,07428	0,93
80	32740	2706	0,08265	0,92

2 saylı Əlavə

Kommutasion ədədlər cədvəli

$i = 0.05$ $v = 0.952381$

X	l_x	dx	D_x	N_x	S_x	C_x	M_x	R_x
0	100,000	1654	100000	1958105	36187638	1575.24	6180	188210
1	98,346	662	93663	1858105	34229533	600.45	4605	182030
2	97,684	289	88602	1764442	32371429	249.65	4004	177426
3	97,395	152	84133	1675839	30606987	125.05	3754	173422
4	97,243	115	80002	1591706	28931148	90.11	3629	169667
5	97,128	87	76102	1511704	27339442	64.92	3539	166038
6	97,041	68	72413	1435602	25827738	48.33	3474	162499
7	96,973	46	68917	1363188	24392136	31.13	3426	159024
8	96,927	43	65604	1294271	23028948	27.72	3395	155598
9	96,884	31	62452	1228667	21734677	19.03	3367	152203
10	96,853	37	59459	1166215	20506010	21.63	3348	148836
11	96,816	27	56606	1106756	19339795	15.03	3327	145488
12	96,789	32	53896	1050149	18233039	16.97	3312	142161
13	96,757	38	51312	996254	17182890	19.19	3295	138850
14	96,719	36	48850	944941	16186636	17.32	3275	135555
15	96,683	44	46506	896092	15241695	20.16	3258	132280
16	96,639	48	44271	849585	14345603	20.94	3238	129022
17	96,591	52	42142	805314	13496018	21.61	3217	125784
18	96,539	75	40114	763172	12690704	29.68	3195	122567
19	96,464	93	38174	723058	11927532	35.05	3166	119372
20	96,371	108	36321	684884	11204475	38.77	3131	116206
21	96,263	93	34553	648562	10519591	31.79	3092	113075
22	96,170	98	32876	614009	9871029	31.91	3060	109984
23	96,072	110	31278	581134	9257019	34.11	3028	106924
24	95,962	93	29755	549856	8675886	27.46	2994	103895
25	95,869	108	28310	520101	8126030	30.37	2967	100901
26	95,761	111	26932	491790	7605929	29.73	2936	97935
27	95,650	108	25620	464858	7114139	27.55	2906	94999
28	95,542	123	24372	439239	6649280	29.88	2879	92092
29	95,419	114	23182	414867	6210042	26.38	2849	89213
30	95,305	112	22051	391685	5795175	24.68	2823	86364

31	95,193	135	20977	369634	5403490	28.33	2798	83542
32	95,058	137	19949	348657	5033856	27.38	2770	80744
33	94,921	140	18972	328707	4685200	26.65	2742	77974
34	94,781	157	18042	309735	4356492	28.46	2716	75232
35	94,624	139	17154	291693	4046757	24.00	2687	72516
36	94,485	159	16314	274539	3755064	26.15	2663	69829
37	94,326	179	15511	258225	3480525	28.03	2637	67166
38	94,147	218	14744	242715	3222299	32.51	2609	64529
39	93,929	235	14009	227971	2979585	33.38	2576	61920
40	93,694	231	13309	213962	2751614	31.25	2543	59344
41	93,463	265	12644	200653	2537652	34.14	2512	56800
42	93,198	312	12008	188009	2337000	38.28	2478	54289
43	92,886	295	11398	176001	2148991	34.47	2439	51811
44	92,591	317	10820	164604	1972990	35.28	2405	49372
45	92,274	338	10270	153783	1808386	35.83	2370	46967
46	91,936	422	9745	143514	1654602	42.60	2334	44597
47	91,514	450	9238	133769	1511089	43.26	2291	42263
48	91,064	501	8755	124530	1377320	45.87	2248	39972
49	90,563	631	8292	115775	1252789	55.03	2202	37724
50	89,932	899	7842	107483	1137014	74.66	2147	35522
51	89,033	1002	7394	99641	1029531	79.25	2072	33375
52	88,031	1134	6963	92246	929890	85.42	1993	31303
53	86,897	419	6546	85283	837644	30.06	1908	29309
54	86,478	386	6204	78738	752360	26.37	1878	27402
55	86,092	537	5882	72533	673623	34.94	1851	25524
56	85,555	712	5567	66651	601089	44.13	1816	23673
57	84,843	946	5258	61084	534438	55.84	1772	21857
58	83,897	1294	4952	55826	473355	72.74	1716	20084
59	82,603	1455	4643	50874	417529	77.89	1644	18368
60	81,148	1165	4344	46230	366655	59.40	1566	16724
61	79,983	1473	4078	41886	320425	71.53	1506	15159
62	78,510	1767	3812	37808	278539	81.72	1435	13652
63	76,743	1541	3549	33996	240730	67.87	1353	12217
64	75,202	1972	3312	30447	206734	82.72	1285	10864
65	73,230	2009	3072	27135	176288	80.26	1202	9579
66	71,221	2036	2845	24063	149153	77.46	1122	8377
67	69,185	2062	2632	21218	125090	74.72	1045	7254

68	67,123	2536	2432	18585	103873	87.52	970	6210
69	64,587	3128	2229	16153	85287	102.81	883	5240
70	61,459	2704	2020	13924	69134	84.64	780	4357
71	58,755	2536	1839	11904	55210	75.60	695	3577
72	56,219	3152	1676	10065	43305	89.49	620	2882
73	53,067	2744	1507	8389	33240	74.20	530	2263
74	50,323	3113	1361	6883	24850	80.16	456	1733
75	47,210	3147	1216	5522	17968	77.18	376	1277
76	44,063	2942	1081	4306	12446	68.72	298	901
77	41,121	2688	960	3226	8139	59.79	230	603
78	38,433	3066	855	2265	4914	64.96	170	373
79	35,367	2627	749	1410	2648	53.00	105	203
80	32,740	2706	661	1238	1815	52.00	98	144

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLAR

1. B.A.Xankişiyev, P.N.Abdullayev, «Sığorta işi» (dərs vəsaiti), Bakı – 2004.
2. Ю.А.Сплетухов, Е.Ф.Дюжиков, «Страхование» (учебное пособие), Москва, ИНФРА-М, 2005.
3. Адамчук Н.Г., Асабина С.Н., Турбина К.Е. и другие. «Теория и практика страхования» (учебное пособие). АНКИЛ, Москва 2003.
4. N.N.Xudiyev, «Sığorta işi», Bakı, Azər nəşr, 2003.
5. Шахов В.В. «Страхование» (учебник). М., Юнити, 1997.
6. Bəybala Xankişiyev, «Sığorta hamı üçün», Bakı, 2005.
7. “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999.
8. Sığorta təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair Təlimat, 1997.
9. «Sığorta», Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən nomativ hüquqi aktlar Toplusu, Bakı, 2005.
10. Akif Kərimov, «Sığorta», Bakı, 2000.
11. «Maliyyə və uçot» jurnalı, Bakı, 2006.
12. «Audit» jurnalı, Bakı, 2005.
13. «İqtisadiyyat və audit» jurnalı, Bakı, 2006.
14. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1995.
15. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2000.

16. Страхование дело. Учебник под ред. Проф. Рейтмана Л.И.-М.Банковский и биржевой научно-консультационный центр,1992.
17. Шахов В.В. Введение в страхование: экономический аспект.М.: Финансы и статистика.1992
18. Л.А.Орланюк-Малицкая. Платежеспособность страховой организации.-М.:”Анкил”,1994.
19. Сухов В.А.Государственное регулирование финансовой устойчивости страховщиков.-М.: “Анкил”,1995.
20. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının icbari şəxsi sığortası (“Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 24), 1996.
21. ”Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1996.
22. Əhaliyə tibbi yardımın göstərilməsi, virusologiya müəssisələri üzrə elmi tədqiqatların aparılması və virus preparatlarının istehsalı ilə məşğul olan işçilərin öz xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyə (AİDS) tutulma, habelə bununla əlaqədar baş vermiş ölüm hadisələrinin dövlət icbari sığortası, 1997.
23. ”Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1997.
24. Sığorta təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair Təlimat, 1997.

25. "Sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999.
26. "Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999.
27. "Tibbi sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999.
28. Qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması qaydaları, 2005.
29. Sığortanın könüllü növləri üzrə qarşısılınma tədbirləri fondunun yaradılması və yerləşdirilməsi qaydaları, 2005.
30. Sığortaçıların aktivləri və öhdəlikləri normativlərinin hesablanması qaydaları, 2005
31. Azərbaycan Respublikasında sığorta agentlərinin fəaliyyət qaydaları, 2005
32. Azərbaycan Respublikasında sığorta və təkrar sığorta brokerlərini fəaliyyət qaydaları, 2005
33. Aktuari və sığorta ekspertinin fəaliyyət göstərməsi qaydası, 2005
34. Həyat sığortası üzrə riyazi ehtiyatların yaradılması qaydası haqqında metodika, 2005
35. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 2000.
36. Həyat və qeyri-həyat sığortası sahələri üzrə sığorta tariflərinin hesablanması haqqında metodikalar, 2005.
37. "İcbari ekoloji sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2002.
38. "Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2002.

39. "Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında"
Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2003.
40. "Yanğından icbari sığorta haqqında" Azərbaycan
Respublikasının Qanunu, 2004.

*Bəybala Aslan oğlu Xankişiyyəv
İqtisad elmləri doktoru, professor*

Sığorta fəaliyyətinin əsasları. (Dərs vəsaiti)

Çapa imzalandı: 23.06.2006.

Formatı 60x84 1/16.

Həcmi 17,1 .ç.v. Sayı 500. Sifariş 79.

---

*" İqtisad Universiteti " nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6*